

НЕВИДИМІЙ БАТАЛЬЙОН 2.0

ПОВЕРНЕННЯ
ВЕТЕРАНОК ДО
МИРНОГО ЖИТТЯ

Про Інститут ґендерних програм

Інститут ґендерних програм – це організація, створена у 2016 році з метою захисту прав та інтересів жінок-військових і жінок-ветеранок. Ми реалізуємо нашу місію шляхом адвокації, захисту прав людини та освітніх проектів для жінок у секторі безпеки та оборони. Завдяки проекту «Невидимий батальйон», у рамках якого було проведено дослідження та знято однойменний документальний фільм, ми змогли розширити перелік офіційних посад на військовій службі, доступних для жінок. Одним із досягнень нашої адвокаційної кампанії стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях».

Інститут ґендерних програм є засновником Жіночого ветеранського руху та реалізує проекти, пов'язані з активним залученням жінок до процесів розбудови миру: від місцевих громад до питань безпеки світової спільноти. У рамках проекту «Амбасадор: ветеранська дипломатія» українські ветеранки відвідали штаб-квартиру НАТО, парламенти Канади та Уельсу, взяли участь у 63-тій сесії Комісії ООН з питань статусу жінки та інших ключових міжнародних заходах і дискусіях щодо основних проблем у сфері глобальної безпеки.

ООН Жінки

ООН Жінки є структурою ООН, яка працює над питаннями ґендерної рівності та розширенням прав і можливостей жінок. Світовий лідер у проблемах, які стосуються жінок та дівчат, організацію ООН Жінки засновано з метою покращення реалізації їхніх потреб у всьому світі.

ООН Жінки підтримує держави-члени ООН у встановленні світових стандартів для досягнення ґендерної рівності та співпрацює з представниками уряду та громадянського суспільства щодо розробки законів, стратегій, програм та послуг, необхідних для реалізації цих стандартів. Організація виступає за рівноправну участь жінок у всіх аспектах життя і зосереджується на п'яти пріоритетних цілях: зростання лідерства жінок та їхня активна участь у процесах розвитку; боротьба з насиллям проти жінок; залучення жінок до всіх аспектів у процесах розбудови миру та безпеки; розширення повноважень жінок у економічній сфері; надання пріоритетності питанням ґендерної рівності в державному плануванні та бюджетуванні. Окрім того, ООН Жінки координує та підтримує систему роботи ООН у питаннях покращення ситуації щодо ґендерної рівності.

«НЕВИДИМИЙ БАТАЛЬЙОН 2.0»: ПОВЕРНЕННЯ ВЕТЕРАНОК ДО МИРНОГО ЖИТТЯ

(Соціологічне дослідження)

Виконавиці проекту:

Марія Берлінська – Голова Інституту гендерних програм
Оксана Іванців – виконавча директорка дослідження
Тамара Марценюк – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології Національного університету «Кієво-Могилянська академія», академічна координаторка дослідження
Анна Квіт – незалежна дослідниця із гендерних питань
Анна Гриценко – незалежна дослідниця із гендерних питань
Леся Василенко, Марія Звягінцева – експертки «Всеукраїнської правозахисної організації “Юридична Сотня”»
Ольга Полюхович – літературна редакція
Марія Дмитрієва – переклад на англійську мову

Авторки основної частини тексту:

Тамара Марценюк (розділ 1, підрозділи 2.1, 2.2, 2.5, 3.5)
Анна Квіт (підрозділ 3.3, співавторка підрозділів 3.1, 3.2)
Ганна Гриценко (підрозділ 3.4, співавторка підрозділів 3.1, 3.2)
Леся Василенко і Марія Звягінцева (підрозділи 2.3, 2.4, співавторки підрозділів 1.1, 1.2)

За загальною редакцією Тамари Марценюк

Емпіричний матеріал для цього дослідження було зібрано протягом липня-вересня 2018 року. Деякі коментарі допрацьовувалися на початку 2019 року.

Видання здійснено за фінансової підтримки ООН Жінки і координації Інституту гендерних програм.

Ця публікація підготовлена в рамках Проекту ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», що здійснюється за фінансової підтримки Швеції.

Погляди, викладені в публікації, належать авторам та необов'язково відображають позицію структури ООН Жінки, Організації Об'єднаних Націй та будь-якої з її асоційованих організацій або офіційну позицію Уряду Швеції.

Ця публікація виготовлена із сертифікованих матеріалів вторинної переробки. ООН Жінки в Україні підтримує стале довкілля та сприяє досягненню Цілей сталого розвитку. Ми реалізуємо Кодекс екологічної поведінки та «зелені» закупівлі, обираючи товари та послуги, які мінімізують вплив на навколишнє середовище.

ЗМІСТ

Список скорочень	3
Короткий зміст	5
Основні результати дослідження	7
Загальна інформація	12
Методологія дослідження.	13
1. Гендерна рівність в українському суспільстві та у військовій сфері: огляд нормативно-правової бази і міжнародні зобов'язання	19
1.1. Забезпечення гендерної рівності в Україні: державне законодавство і міжнародні зобов'язання	20
1.2. Регулювання рівних прав і можливостей у військовій сфері: національна перспектива	25
1.3. Кампанія «Невидимий батальйон»: основні результати і вплив на становище жінок у Збройних силах	31
1.4. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження ООН Жінки в 2017 році	34
2. Соціально-правовий захист ветеранів і ветеранок АТО: гендерні аспекти	41
2.1. Ветеранський рух і потреби ветеранів: міжнародний досвід і Україна.	42
2.2. Ветерани АТО: соціально-демографічні характеристики.	44
2.3. Законодавче регулювання становища і потреб ветеранів АТО в Україні	48
2.4. Програми соціального захисту ветеранів і ветеранок в Україні: міжнародні, державні, громадські ініціативи	54
2.5. Ветеранський рух і залучення жінок в Україні	65

3. Становище і оцінка потреб ветеранок АТО в Україні: голоси «Невидимого батальйону 2.0»	71
3.1. Досвід реінтеграції жінок у цивільне життя і їхні потреби	72
3.1.1. Ринок праці	73
3.1.2. Військова освіта	83
3.1.3. Соціальний захист	84
3.1.4. Спілкування і ставлення суспільства	103
3.2. Участь жінок у ветеранському русі: виклики і перспективи	113
3.3. Гендерні особливості потреб ветеранів АТО: експертна думка	116
3.4. Репрезентація ветеранок АТО у ЗМІ	135
3.5. Ставлення до жінок у військовій сфері: аналіз громадської думки.	144
Висновки та дорожня карта імплементації рекомендацій	153
Список використаних джерел	171
Додаток А. Таблиці статистичних даних	185
Додаток Б. Таблиці емпіричних даних	193
Додаток В. Опитувальники	201
Додаток Г. Порівняльна таблиця отриманих результатів	209
Додаток Д. Запитання для опитування громадської думки	215

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АТО	Антитерористична операція
ГО	Громадська організація
ЄС	Європейський Союз
ЖМБ	Жінки, мир та безпека
ЗМІ	Засоби масової інформації
ЗСУ	Збройні сили України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПКВК 2301400	«Забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру»
КПКВК 2505150	«Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням»
КПКВК 2101080	«Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних Сил України, ветеранів військової служби та членів їх сімей, ветеранів війни»
КПКВК 2501470	«Санаторно-курортне лікування ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Законів України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, “Про жертви нацистських переслідувань та інвалідів”»
МВС	Міністерство внутрішніх справ
Міносвіти	Міністерство освіти
Мінсоцполітики	Міністерство соціальної політики

МОЗ	Міністерство охорони здоров'я
МО	Міністерство оборони
МТОТ	Міністерство з питань тимчасово окупованих територій
МФО	Міжфракційне об'єднання
НАТО	Організація Північноатлантичного договору (Північноатлантичний альянс)
НДП	Національний план дій
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ООС	Операція об'єднаних сил
ПТСР	Посттравматичний стресовий розлад
СБУ	Служба безпеки України
СНПК	сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
СОБ	Стратегічний оборонний бюлетень
УБД	Учасник бойових дій
УЖФ	Український жіночий фонд
УКПМД	Уніфікований клінічний протокол медичної допомоги
ФГД	фокус-групова дискусія

КОРОТКИЙ ЗМІСТ

Гендерно трансформативні політичні рішення є надзвичайно важливими важелями змін для утвердження цінностей гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і у різних його інституціях. У періоди соціальних трансформацій і військового конфлікту важливо інтегрувати та враховувати інтереси всіх громадян і громадянок, які залучені до вирішення конфліктів і відновлення миру в країні. Тому обізнаність інституцій сектора безпеки, оборони та правоохоронних органів щодо гендерних питань та визнання внеску жінок у підтримання миру та його розбудови є надзвичайно важливими для довгострокових соціальних змін.

Станом на 2017 рік, жінки у Збройних силах України склали 10,6%¹, тобто понад 55 тис. жінок (із них більше 25 тис. жінок-військовослужбовок) служили або працювали у ЗСУ². Завдяки останнім законодавчим змінам, наприклад прийняттю Закону України №2523 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» у вересні 2018 року, Україна зробила великий крок до забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків на військовій службі. Крім законодавчих ініціатив, Україна також почала шлях вдосконалення системи та процесів реінтеграції для військовослужбовців. Однак, ці зусилля часто не залишаються гендерно нечутливими і не враховують різні реалії та труднощі жінок-ветеранок і чоловіків-ветеранів. Тому мета цього дослідження – висвітлити їхнє становище, життя після військової служби та труднощі інтеграції до цивільного життя, оскільки ситуація ветеранів і ветеранок залишається нестабільною, а підтримки у інтеграції до мирного життя у них майже немає.

Соціологічне дослідження «“Невидимий батальйон 2.0”: повернення ветеранок до мирного життя» було проведене в рамках підтримки, яку ООН Жінки надає Україні в імplementації Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», ключової резолюції, яка утверджує важливу роль жінок у запобіганні та вирішенні конфліктів, мирних переговорах, розбудові й підтриманні миру, гуманітарній діяльності, постконфліктній відбудові, а також підкреслює важливість рівноправної участі й залучення жінок до усіх зусиль, спрямованих на підтримку та сприяння миру й безпеці, а також

подальших Резолюцій Ради Безпеки³. Дослідження завдячує адвокаційним зусиллям руху ветеранок у рамках проекту «Невидимий батальйон 1.0», першого етапу адвокаційних зусиль з проведення інформаційно-роз'яснювальної діяльності з жінками та чоловіками щодо важливого і недостатньо визнаного внеску жінок-військовослужбовок у країні.

Дослідження було виконане Інститутом гендерних програм з метою підтримки розширення в Україні можливостей для груп жінок, які відіграють значну роль у захисті демократії, прав людини та гендерної рівності. У дослідженні узагальнено нормативно-правові засади, які гарантують мирну реінтеграцію ветеранок; продемонстровано, як ветеранки користуються послугами, які пропонує Уряд України, щоб забезпечити їхню реінтеграцію та висвітлено відповідні проблеми. Дослідження також пропонує дорожню карту для підвищення рівня доступу до послуг для ветеранок із метою забезпечення їхнього якісного життя після армії та покращення способів надання таких послуг із урахуванням гендерних аспектів. Результати дослідження будуть покладені в основу інформаційно-роз'яснювальної кампанії щодо потреб у реінтеграції та реабілітації демобілізованих жінок та вдосконалення послуг та захисту їхніх прав.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз наявних законодавчих ініціатив і наукових матеріалів, проведені інтерв'ю та фокус-групові обговорення із ветеранками та ветеранами, кількісні опитування громадської думки, а також огляд змісту соціальних медіа засвідчують недоліки у прийнятті комплексної гендерно чутливої стратегії реінтеграції ветеранок, яка би узгоджувалася з міжнародними зобов'язаннями та планами й програми, прийнятими на національному рівні. Хоча у нещодавно прийнятій Державній цільовій програмі з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадаптації

учасників АТО розглядаються деякі ґендерно чутливі заходи, під час її розробки та підготовки не були проведені консультації з демобілізованими жінками та чоловіками, отже, їхні інтереси і проблеми не були враховані. Крім того, План дій з виконання цієї програми не містить комплексної системи моніторингу та оцінки і розрахунку витрат. Аналіз даних свідчить про такі основні моменти:

- В Україні існує **система реінтеграції ветеранів і ветеранок до цивільного життя**, яка забезпечує широкий спектр медичних послуг, психологічну реабілітацію, соціальні пільги та гарантії. Однак, **ветеранам дуже складно скористатися послугами реінтеграції** через труднощі в отриманні статусу учасника бойових дій, надмірну бюрократію, корупцію та відсутність координації між департаментами й установами, які займаються наданням послуг з реінтеграції. Деякі опитані жінки згадували, що їм відмовили у наданні послуг, пояснюючи свої дії підпорядкуванням іншим відомствам (медичні заклади, котрі підпорядковуються МОЗ, МВС, МО), відсутністю офіційного статусу учасника бойових дій або інваліда війни, невідповідністю документів або ж з інших бюрократичних причин. Брак координації між суб'єктами, які надають послуги ветеран(к)ам, негативно впливає на доступність цих послуг. Наприклад, перш ніж отримати медичну послугу, ветеран(к)ам іноді доводиться відвідати чимало медичних закладів, щоб з'ясувати, в якому з них вони мають право її отримати як учасники(ці) бойових дій. Ця ситуація ускладнюється для ветеранів чи ветеранок, які отримали поранення або інвалідність унаслідок війни. Надмірна бюрократизація процесу оформлення посвідчення учасника бойових дій чи осіб з інвалідністю внаслідок війни є суттєвою перешкодою для отримання послуг з реінтеграції.
- Незважаючи на наявність програм реабілітації та реінтеграції, в Україні **відсутня система зворотного зв'язку для отримувачів послуг**, що унеможлиблює проведення оцінки ефективності наданих послуг. Під час індивідуальних інтерв'ю респонденти (як жінки, так і чоловіки) висловили незадоволення якістю послуг. Респондентки зазначали, що цивільні лікарі не мають необхідних знань та навичок для роботи з військовими, а також з пораненнями, отриманими на передовій.

- Відсутня практика проведення аналізу потреб, коли збирається інформація щодо потреб ветеранів і ветеранок для того, щоб використати її при складанні програм реінтеграції та реабілітації. Відсутність комплексного підходу до оцінки потреб демобілізованих жінок і чоловіків робить **систему реінтеграції радше гендерно нейтральною, ніж гендерно чутливою**. Під час зустрічей з експертами та експертками з громадянського суспільства, які працюють з демобілізованими чоловіками та жінками, було з'ясовано, що **при розробці та наданні послуг з реінтеграції та реабілітації необхідно враховувати гендерні особливості**. Наприклад, фахівці підкреслювали, що програми психологічної реінтеграції мають враховувати відмінності гендерних ролей і суспільних очікувань від жінок і чоловіків у мирному житті, різні типи сприйняття чоловіками і жінками себе після війни.
- Демобілізовані жінки й чоловіки стикаються з **відсутністю можливостей працевлаштування в мирному житті**. Респондентки підкреслювали **упереджене ставлення працівників центрів зайнятості до ветеранок**, нерозуміння особливостей психологічного стану ветеранів і, як наслідок, відсутність навичок спілкування з ветеран(к)ами. Серед проблем, пов'язаних із працевлаштуванням, згадували такі: відсутність належної роботи, низька заробітна плата, непрофесіоналізм працівників служби зайнятості, нестачу коштів для відкриття бізнесу і брак знань для відкриття власного бізнесу. У випадку жінок, чії робочі місця зберігалися протягом військової служби, згадувалася ще одна проблема реінтеграції, пов'язана з браком порозуміння з колегами на роботі після повернення з фронту.
- Щодо **послуг соціального захисту для демобілізованих осіб**, жінки зазначали, що вони стикалися з проблемами при оформленні офіційного статусу учасника бойових дій, особливо це стосується тих жінок, які служили у добровольчих батальйонах. Окрім того, **недостатня обізнаність щодо наявних послуг серед ветеранок** і тих, хто надає ці послуги, згадувалася як додаткова проблема реінтеграції. Існує **запит на пояснення юридичних аспектів отримання пільг і можливостей для ветеранок**. Система соціального захисту ветеранів потребує **перегляду як її структури (зокрема адаптації до потреб ветеранок)**, так і

якості послуг, які надаються. Під час фокус-груп учасниці обговорювали, як можна отримати належну відповідну до законодавства ділянку землі та пов'язані з цим процесом труднощі. Це означає, що не всі ветеранки добре знають про те, на що вони мають право і яким чином це отримати.

- Обговорення у фокус-групах та індивідуальні інтерв'ю показали, що демобілізовані жінки зацікавлені у громадському активізмі та **розвитку всеукраїнського руху ветеранок**. Проте труднощі у спілкуванні з цивільними людьми через **упереджене ставлення** працівників медичних установ та соціальних служб, стигматизація ветеранів та ветеранок (у тому числі у ЗМІ) є типовими випадками в українському суспільстві. Ветерани (як чоловіки, так і жінки) зазначали, що відчують, що до них починають ставитися гірше. Цивільні люди не розуміють труднощів, які вони зазнали, і применшують мотивацію ветеранів щодо їхнього рішення воювати на фронті, а також їх часто критикують за рішення взяти участь у військовій операції. **Респондентки згадували про брак поваги до них з боку суспільства та громади**, внаслідок чого вони часто відчують стигматизацію та приниження від суспільства та надавачів послуг.

Під час дослідження репрезентації ветеранок і жінок-військових у ЗМІ було знайдено трохи більше десятка матеріалів щодо їхнього становища або внеску, причому деякі тексти були написані самими ветеранками після повернення додому. Жоден із матеріалів не стосувався теми доступності належних пільг та послуг для жінок, отримання статусу УБД, законодавчих положень та питань доступу жінок до таких можливостей порівнянні на рівні з чоловіками. Також дослідження підтвердило висновки студії «Невидимий батальйон» щодо відсутності висвітлення у ЗМІ інформації про інфраструктуру для служби жінок в АТО. Крім того, повідомлення ЗМІ демонструють екзотизацію ветерани, тобто перетворення жінки на об'єкт захоплення та стереотипне зображення репродуктивної ролі жінок. У ЗМІ відсутнє серйозне обговорення недостатнього захисту репродуктивної ролі та доступу до послуг у сфері репродуктивного здоров'я для ветеранок. Результати дослідження підкреслюють необхідність співпраці зі ЗМІ щодо свідомого висвітлення військового конфлікту та ґендерних питань.

Результати опитування громадської думки, в якому брали участь 2026 осіб (з них 1111 жінок і 915 чоловіків) із 109 населених пунктів України, засвідчили деякі позитивні результати. Більше половини респондентів підтримали ідею рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у Збройних силах України. Також близько 60% респондентів підтримали ідею отримання військової освіти для жінок на рівні з чоловіками. Хоча значна частина респондентів (17%) підтримали призов в армію лише чоловіків, 62% опитаних підтримали призов як чоловіків, так і жінок. Існує велика підтримка громадськості ідеї державного забезпечення реінтеграції військовослужбовців (і жінок, і чоловіків) у процесі їхньої реінтеграції до цивільного життя (75% респондентів).

Дослідження показало, що ветеранки стикаються з різними труднощами у процесі реінтеграції. По-перше, вони можуть не знати про свої права та передбачені для них послуги, особливо це стосується осіб, які проживають у віддалених населених пунктах. Тим жінкам, які знають про свої права, доводиться долати низку перешкод при отриманні послуг з реінтеграції. Корупція, брак координації між відомствами, які надають послуги ветеран(к)ам, надмірна бюрократизація і відсутність необхідної інфраструктури в малонаселених районах надзвичайно ускладнюють отримання пільг та соціальної допомоги. Крім важкодоступності послуг реінтеграції та їхньої низької якості, ветеранки говорять про стигматизацію, з якою вони стикаються з боку цивільних громадян (у тому числі з боку тих, хто надає послуги), яким бракує навичок і знань щодо спілкування з демобілізованими особами, особливо з тими, хто має емоційні розлади.

Рекомендації, надані за результатами цього дослідження, сформульовані у вигляді дорожньої карти з метою покращення захисту ветеранок учасниць бойових дій та осіб, які отримали інвалідність внаслідок військового конфлікту. Важливо включити запропоновані рекомендації до процесу розробки та написання наступного національного плану дій щодо виконання Резолюції РБ ООН 1325 або комплексної ґендерної програми реінтеграції ветеранів і ветеранок.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Продовжуючи дослідницьку ініціативу щодо аналізу участі жінок в АТО, в ході якої були виявлені такі проблеми, як ворожість та дискримінація щодо жінок у Збройних силах, а також наслідуючи позитивний досвід інтеграції жінок до оборонного сектору та забезпечення їхніх прав людини в 2016 році, група ветеранок та активісток з питань гендерної рівності розпочала інформаційно-просвітницьку кампанію «Невидимий батальйон» за підтримки структури ООН Жінки та Українського жіночого фонду. Результати однойменного дослідження стали інформаційним підґрунтям загальнонаціональної інформаційно-просвітницької кампанії проти дискримінації жінок у секторі безпеки та оборони та за визнання важливої ролі жінок у АТО і силовому секторі. Під час кампанії проводилися різноманітні рекламні заходи на території усієї країни, у тому числі відбулася презентація соціологічного дослідження, фотовиставки зі світлинами жінок, які служать у Збройних силах, календаря 2016 року «Невидимий батальйон», який здобув гран-прі на Національному фестивалі соціальної реклами.

Від початку першого етапу кампанії «Невидимий батальйон» рух ветеранок постійно зростає, до нього долучається більше жінок, які виступають за усунення дискримінаційних положень щодо жінок на бойових посадах в Україні. У результаті спільних адвокаційних зусиль у 2016 році жінки в армії отримали право на доступ до майже 100 бойових військових посад, які раніше були доступні лише для чоловіків. Таким чином, демобілізовані жінки проклали шлях до рівноправної ролі жінок в АТО/ООС. Окрім того, в результаті кампанії у листопаді 2017 року створено документальний фільм «Невидимий батальйон».

У результаті спільних зусиль демобілізованих жінок, жіночих груп у військових формуваннях та народних депутатів кампанія «Невидимий батальйон» призвела до прийняття Закону №2523 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях». Другий етап кампанії передбачав відстоювання прав і потреб

жінок у процесі реінтеграції. Було знято документальний фільм «Явних проявів немає», прототипом головної героїні якого виступає демобілізована жінка. У фільмі висвітлюються дискримінація, стигматизація, психологічні і соціальні проблеми при поверненні до мирного життя. Цей документальний фільм отримав кілька нагород на Міжнародному фестивалі документального кіно про права людини «DocuDays», у тому числі як найкращий документальний фільм у категорії «DocuRights». Оксана Якубова, прототип героїні фільму «Явних проявів немає», отримала нагороду «за свою силу волі, мужність та нездоланне утвердження власним прикладом ідеї рівності між чоловіками та чоловіками». Щоб дізнатися більше про досвід реінтеграції та реабілітації ветеранок, було проведено це дослідження, яке збило фактичні дані про проблеми та позитивний досвід як ветеранів, так і ветеранок під час їхньої демобілізації та реінтеграції.

Висновки та рекомендації цього дослідження ґрунтуються на кабінетних дослідженнях, індивідуальних інтерв'ю як з ветеранами, так і з ветеранками, обговореннях у фокус-групах, результатах зустрічей із експертами та аналізі нормативних документів, котрі регламентують реалізацію політики гендерної рівності та порядку денного «Жінки, мир, безпека» в Україні, а також реформи сектора безпеки та оборони.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Це дослідження складається із двох частин: кабінетної та польової (емпіричної). Кабінетна частина передбачала огляд фахових (наукових) вітчизняних і міжнародних досліджень; доступної інформації у ЗМІ; результатів офіційних запитів до міністерств щодо статистичної інформації; правових засад реінтеграції ветеранів. Під час дослідження використовувалися різні методи збору інформації, зокрема були проведені глибинні інтерв'ю із 22 ветеранами (14 жінок та 8 чоловіків), опитування думки 2026 респондентів (1111 жінок, 915 чоловіків), одне обговорення у фокус-групі, а також якісний контент-аналіз повідомлень у ЗМІ з метою триангуляції результатів

дослідження для з'ясування, яким чином ґендерні ролі, очікування і норми впливають на проблеми реінтеграції та можливості чоловіків і жінок, які воювали.

Дослідження щодо правових засад суспільної реінтеграції ветеранок здійснила громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація “Юридична Сотня”». Нормативно-правова база дослідження включає такі документи: Конституція України, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 та подальші резолюції, які формують Порядок денний «Жінки, мир, безпека»⁴; Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про військовий обов'язок і військову службу»; Накази Міністерства оборони України №337 від 27 травня 2014 року⁵ та №170 від 10 квітня 2009 року⁶; Державна цільова програма з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції (АТО).

Емпірична частина дослідження проводилася з використанням якісних і кількісних соціологічних методів. Польова частина роботи тривала протягом літа-осені 2018 року. Вона включала такі етапи: формування вибірки та пошук респонденток і респондентів, проведення інтерв'ю, їхнє розшифрування, аналіз результатів інтерв'ю та написання звіту.

Вибір учасників та учасниць для обговорення у фокус-групах здійснювався у такий спосіб, щоб отримати та зафіксувати різні відповіді та точки зору. У фокус-груповому обговоренні взяли участь 10 жінок-ветеранок. На початку дискусії їм було поставлено загальні питання щодо їхніх потреб, а також запропоновано подумати про шляхи їхнього вирішення. Перші питання, які спровокували дискусію, дали змогу виявити відмінності в досвіді й поглядах учасниць, а також у їхніх життєвих пріоритетах.

Глибинні напівструктуровані інтерв'ю з ветеранками, які повернулися після служби в АТО, надали можливість обговорити чутливі теми індивідуальних шляхів повернення до мирного життя. Було проведено 22 глибинні індивідуальні анонімні інтерв'ю із 14 ветеранками та 8 ветеранами (віком від 22 до 47 років), щоб зрозуміти проблеми, з якими стикаються у процесі реінтеграції колишні вояки

– як жінки, так і чоловіки, а також вивчити особливості реабілітації та соціальної адаптації демобілізованих жінок. Ветерани мали змогу розповісти інтерв'юерам те, що вони, можливо, не хотіли би розповідати групі людей, із якими планували спілкуватися в майбутньому. В індивідуальних інтерв'ю обговорювалися різні аспекти реінтеграції, про які респонденти хотіли поговорити, наприклад, пошук роботи, психологічний стан, материнство та подальші перспективи. Цей метод дозволив обговорити досвід респондентів та різні точки зору настільки, наскільки їм було комфортно розглядати певні питання. Набір респонденток здійснювався з використанням вибірки методом «снігової кулі». Для порівняння результатів були опитані чоловіки-ветерани АТО.

Для дослідження проблем реінтеграції ветеранок до цивільного життя в Україні були проведені експертні інтерв'ю з особами, які мають фахові знання та досвід роботи з військовослужбовцями у сфері психологічної та соціально-економічної реінтеграції осіб, які воювали, до цивільного життя (державні службовці, громадські активісти, журналісти та міжнародні експерти).

Експертки та експерти були обрані за такими критеріями: щонайменше один рік досвіду роботи із ветеранами АТО або мінімум один рік досвіду досліджень, аналітики з питань становища ветеранок і ветеранів АТО та наявність кількох журналістських матеріалів про ветеранів АТО. Пошук експерток і експертів здійснювався за допомогою методів «ключових інформантів» та «снігової кулі». Експертні інтерв'ю проводилися, щоб з'ясувати, яким чином побудована система реінтеграції військових до цивільного життя в Україні: які послуги надаються державними та громадськими інституціями, якою є їхня якість та результативність, відповідність системи реінтеграції міжнародним стандартам та перспективи вдосконалення системи адаптації військових до цивільного життя в Україні.

Репрезентативне для населення України опитування громадської думки щодо залучення жінок і чоловіків до ЗСУ загалом та становища ветеранів і ветеранок АТО зокрема здійснювалося у рамках всеукраїнського дослідження «Думки і погляди населення України (Омнібус)» Київського міжнародного інституту соціології у вересні 2018 року. У дослідженні вивчалися думки дорослого населення України (віком від 18 років і старшого) у 109 населених пунктах у

всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим та непідконтрольних Україні територій у Донецькій і Луганській областях. Було отримано 2026 анкет, серед яких 915 – від чоловіків і 1111 – від жінок.

Якісний метод контент-аналізу матеріалів у ЗМІ був використаний для вивчення проблеми реінтеграції жінок, які воювали в АТО, у цивільне життя. Цей інтерпретативний метод дає можливість виокремити категорії для аналізу та сформулювати гіпотези на основі інтерпретативного та емпіричного матеріалу. Такий метод застосовувався у цій ситуації з огляду на відсутність аналітичних публікацій з теми. Використання контент-аналізу публікацій у національних інтернет-медіаресурсах дозволило дослідникам вивчити, як висвітлювалася тема реінтеграції жінок, які воювали в АТО, до цивільного життя, зокрема, як були представлені громадськості жінки-ветерани та їхня ситуація в суспільстві.

Використання різних соціологічних методів дозволяє застосовувати триангуляцію до висновків дослідження та сформулювати рекомендації. Триангуляція була використана для порівняння результатів досліджень, отриманих за допомогою різних методів збору інформації. У цьому дослідженні використано як якісні, так і кількісні соціологічні методи, що дає можливість вивчити проблему з точки зору як позитивістського, так й інтерпретативного методологічних підходів, тобто статистичні дані доповнюються цитатами з висловлювань респондентів, що уможлиблює більш фахове пояснення досліджуваного явища.

Примітки

1. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. – Київ: ООН Жінки, 2017. – С. 44 // http://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2018/gender%20impact%20assessment%20ukraine%202017_en_fin.pdf?la=en&vs=2742.
2. Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>.
3. Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй прийняла дев'ять резолюцій у сфері «Жінки, мир, безпека»: 1325 (2000 р.); 1820 (2009 р.); 1888 (2009 р.); 1889 (2010 р.); 1960 (2011 р.); 2106 (2013 р.); 2122 (2013 р.); 2242 (2015 р.) і 2467 (2019 р.).
4. Резолюції РБ ООН: 1820 (2008 р.), 1888 (2009 р.), 1889 (2009 р.), 1960 (2010 р.), 2106 (2013 р.), 2122 (2013 р.), 2242 (2015 р.), 2467 (2019 р.).
5. Про зміни до Наказу Міністерства оборони України №337 «Про військовий обов'язок і військову службу» станом на 27 травня 2014 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2016/07/15/granatometnikom-chi-komandirom-bmp-teper-mozhe-buti-i-zhinka--/>.
6. Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України.

1

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ:

ОГЛЯД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ І
МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

1.1. Забезпечення гендерної рівності в Україні: державне законодавство і міжнародні зобов'язання

Гендерна рівність – це основа прав людини та цінностей демократичної держави. Успішне регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності, унеможливлення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, забезпечення однакових можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків.

Міжнародні норми та стандарти формують засади для зобов'язань України щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Україна ратифікувала основні міжнародні договори у сфері прав людини та нормативні документи: Загальну декларацію прав людини⁷, у якій стверджується, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах; Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права⁸ та факультативний протокол до нього, згідно з яким Україна зобов'язується забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в ньому; Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права⁹, згідно з яким Україна зобов'язується забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими в ньому; Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)¹⁰, яка закликає до забезпечення всебічного розвитку та прогресу жінок, щоб гарантувати їм права людини та основні свободи на рівні з чоловіками та інші договорів ООН у сфері прав людини. Крім того, Україна приєдналася до Пекінської декларації та Платформи дій¹¹, прийняла й локалізувала Цілі ООН сталого розвитку на період 2016–2030 рр.¹².

Україна має виражену національну політику та нормативно-правову базу щодо забезпечення гендерної рівності та прав жінок, яка включає, Національний план дій¹³ з виконання Резолюції 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» (РРБ ООН 1325) та її подальших резолюцій.

Крім того, Україна ратифікувала низку регіональних нормативних документів, наприклад, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод¹⁴ та Європейську соціальну хартію¹⁵ (обидва

документи прийняті Радою Європи). Угода про Асоціацію між Україною та ЄС¹⁶, підписана в 2014 році, є обов'язковою для виконання. Вона передбачає забезпечення рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти й навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень.

Україна також визначила гендерну рівність як важливий пріоритет державної політики для забезпечення розвитку країни. Приймаючи ці зобов'язання на національному та міжнародному рівні, Україна підтверджує, що демократичне суспільство має надавати рівні можливості жінкам і чоловікам щодо участі в усіх сферах життя суспільства, у тому числі в Збройних силах України та у миротворчих процесах.

У статті 24 Конституції України¹⁷ закріплено принцип гендерної рівності. У положеннях зазначеної норми визначається, що недопустимою є наявність привілеїв чи обмежень за ознакою статі. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї.

У прийнятих у 2015 році **Національній стратегії у сфері прав людини¹⁸** та **Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини¹⁹** розглядаються проблема гендерно зумовленого насильства та питання боротьби з ним, наголошується на необхідності забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. У новій **Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року** увагу зосереджено на вдосконаленні інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності із застосуванням комплексного підходу до подолання інституційних перешкод у досягненні гендерної рівності²⁰. Крім того, перший в історії України **Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (НПД КЛДЖ)**, прийнятий у вересні 2018 року²¹, орієнтований на зміцнення знань і навичок державних службовців щодо застосування Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та захисту прав жінок, які стикаються з різними формами дискримінації.

Тетяна ЯЛОВА

Старша солдатка

9.08.2014 прибула волонтеркою-медиком у шпиталь м.Щастя. В грудні 2014 стала санінструкторкою 12 батальйону тероборони м. Києва, 6.07.2016 – вийшла на дембель. В березні 2018 була одну ротациєю в Першому Добровольчому Медичному Шпиталі ім. Пирогова.

Згідно із **Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»** (стаття 1), гендерна рівність – це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства²².

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року, Міністерство соціальної політики України є уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків²³. Міністерство формує Національний план дій щодо впровадження гендерної рівності та координує виконання державних програм щодо її забезпечення.

У березні 2017 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Наказ про покладення на **Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції** функцій та обов'язків щодо координації державної політики у сфері забезпечення гендерної рівності. Крім того, у 2017 році було запроваджено посаду **Урядового уповноваженого з питань гендерної політики**. Це має сприяти посиленню координації роботи органів виконавчої влади для практичного впровадження принципу гендерної рівності в усі сфери суспільного і громадського життя²⁴.

Одна з найбільших методологічних помилок²⁵ – це ототожнення гендерного підходу як такого із статево-рольовим аспектом: кожній статі відповідає «своя» роль, яку повинні виконувати чоловіки або жінки. Наприклад, дівчаток навчають бути вправними господинями і турботливими матусями, а хлопчиків – захисниками країни і матеріальними «годувальниками» родини. Гендерні студії – це критичний підхід, який заперечує подібні думки про «винятковість» біологічного пояснення відмінності між чоловіками та жінками (біологічний детермінізм). Біологічні відмінності між жінками та чоловіками не заперечуються, але підважуються як єдині для розуміння гендерних ролей.

Головний висновок дослідження Центру Разумкова «Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті **європейської стратегії України» (2016)** свідчить про те, що «ігнорування гендерних проблем призводить до значних суспільних витрат, завдає збитків добробуту людей, впливає на можливості сталого зростання та ефективності управління»²⁶.

Після прийняття ООН Пекінської декларації та Платформи дій у політиці забезпечення гендерної рівності, Європейська Комісія застосовує подвійний (двовекторний) підхід: втілення політики гендерної пріоритетизації (gender mainstreaming) та ініціювання спеціальних заходів (specific measures)²⁷. Гендерна пріоритетизація передбачає (ре)організацію, вдосконалення, формування та оцінку політичних процесів таким чином, щоб учасники та учасниці процесу при прийнятті політичних рішень використовували гендерний підхід у всіх галузях політики і на кожному етапі. Наявні відмінності між чоловіками та жінками враховуються для визначення негативних наслідків, а не підтримки нерівностей чи ієрархій, які склалися у суспільстві. Спеціальні заходи у гендерній політиці на рівні ЄС включають законодавство, інформаційно-просвітницькі кампанії та фінансові програми. Мета цих заходів полягає у розв'язанні конкретних проблем, таких як, наприклад, різниці в оплаті праці чи низького представництва жінок у певних сферах зайнятості.

Окрім того, було прийнято **Стратегію гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки**²⁸. Стратегія передбачає досягнення шести цілей²⁹. Уряд України просувається у виконанні цих цілей за допомогою Державної соціальної програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей. У вступній частині Стратегії зазначається: «Одним із найбільш виразних прикладів нерівності жінок та чоловіків є насильство над жінками. Його трактують як порушення людських прав жінок і як основну перешкоду до гендерної рівності».

Україна до сьогодні не ратифікувала **Конвенцію Ради Європи про попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція)**³⁰, на яку стратегія посилається як на «найбільш всеосяжний міжнародний документ у боротьбі з насильством щодо жінок і домашнім насильством у багатьох його формах».

Комітет міністрів Ради Європи у своїй Рекомендації державам-членам щодо стандартів та механізмів забезпечення гендерної рівності³¹ нагадує про важливість затвердження методики впровадження стратегії досягнення гендерної рівності, включаючи фінансування гендерних програм, гендерний аналіз та оцінку гендерного впливу. Таким чином, Україна має над чим працювати, щоб повноцінно втілити задекларовану цінність гендерної рівності.

1.2. Регулювання рівних прав і можливостей у військовій сфері: національна перспектива

У травні 2015 року Урядом України було прийнято «Стратегію національної безпеки України»³², серед цілей якої – утвердження прав та свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО.

У лютому 2016 року Україна прийняла **Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року**³³. РРБ ООН 1325, котра спрямована на посилення ролі жінок як рівноправних партнерів у вирішенні конфліктів та розбудові миру у країнах, які постраждали внаслідок військового конфлікту, війни та проблем у сфері безпеки. Беручи до уваги досвід України з виконання РРБ ООН 1325 в умовах децентралізації, виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, уточнення та визначення нових виконавців Плану, у вересні 2018 року було актуалізовано **Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року**³⁴. План був прийнятий після незалежної середньострокової оцінки Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», проведеної у співпраці офісу Віце-прем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції за технічної підтримки структури ООН Жінки. Зміни включають проведення аналізу доступу учасників бойових дій до наявних послуг, вивчення потреб ветеранів і ветеранок та надання їм послуг відповідно до результатів проведеного аналізу. У листопаді 2018 року була затверджена **Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (Стратегія СНПК)**, яка узгоджується з НПД 1325 та дає чітке розуміння СНПК, стратегії запобігання, захисту та протидії, а також стратегії доступу постраждалих до правосуддя.

Політика Ради євроатлантичного партнерства щодо виконання Резолюції 1325 у рамках процесу планування та огляду Програми НАТО «Партнерство заради миру» включає Ціль партнерства «Гендерні питання» (G0013)³⁵, яка містить рекомендацію щодо

таких аспектів, як «усунення правових перешкод для забезпечення рівних можливостей жінок та їхньої реальної участі в інститутах оборони і безпеки, створення мережі радників з гендерних питань у складі Міністерства оборони та Збройних сил України (ЗСУ), інституціоналізація підготовки з поінформованості щодо гендерних питань для всього персоналу сектору безпеки і оборони, розбудова спроможності щодо збору та фіксації даних, розподілених за статтю, а також інтегрування знань щодо гендерної проблематики в процеси планування, виконання та оцінки операцій»³⁶. Крім того, Гендерна політика НАТО передбачає впровадження гендерних підходів у діяльність щодо планування, проведення операцій, місії, освіти та підготовки з урахуванням гендерних аспектів у політиці та програмах у усіх сферах та на всіх рівнях³⁷.

Міністерство оборони стало першою урядовою інституцією України, в якій була створена Робоча група з імплементації Резолюції 1325 та розроблено відповідні плани дій. Починаючи з 2017 року, секторальні плани дій були прийняті та реалізуються Міністерством оборони, Міністерством внутрішніх справ, Національною поліцією, Державною прикордонною службою, Державною службою з надзвичайних ситуацій та Національною гвардією. **Робоча група з питань впровадження резолюції «Жінки, мир, безпека», створена Міністерством оборони України**³⁸, активно працює над зміною ставлення до жінок в армії. 6 вересня 2018 року було прийнято **Закон України №2523 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях»**³⁹. Секретар парламентського комітету з питань національної безпеки і оборони Іван Вінник зазначив: «Цей закон стосується гендерної рівності чоловіків і жінок під час проходження служби в Збройних силах України. Взагалі, ідея закону полягає в тому, що ми не ділимо осіб на чоловіків і жінок і фактично всі особи користуються однаковими правами під час проходження служби»⁴⁰. Як зазначає гендерна експертка Олена Суслова, «складність полягає в тому, що в суспільстві досі існує стереотип щодо жінки виключно як жертви конфлікту, пасивно сприймаючої всі негаразди, спричинені вимушеним переміщенням, фізичним насильством, супутником війни, але не особи, здатної здійснювати проактивні дії, сприяти вирішенню конфлікту в якості перемовниці, військової тощо»⁴¹.

**Тетяна ТАРАН,
позивний Барбі
Волонтерка**

З вересня 2015 року долучилася до батальйону «Госпітальєри» як жінка-парамедик, перебувала на позиціях у селі Широкине. З грудня 2017 по травень 2019 перебувала у складі 5-го окремого батальйону Української Добровольчої Армії у підрозділі «Штурмової роти».

Міжнародна правозахисна спільнота привертає увагу до рішення проблеми сексуального насильства у збройних конфліктах. Зокрема, Нобелівську премію миру в 2018 році отримали Деніс Муквеге Наді Мурад «за їхні зусилля з припинення використання сексуального насильства в якості зброї війни і збройних конфліктів»⁴². В Україні темі згвалтування та сексуального насильства у військовому конфлікті на Сході приділяється недостатньо уваги як з боку держави, так і громадських організацій і ЗМІ. Як зазначають Леся Пагуліч і Ольга Веснянка: «Організації не володіють достатніми ресурсами та спроможністю допомогти жінкам, які постраждали від сексуального насильства, держава не виділяє кошти та не приділяє уваги розбудові системи соціальних, психологічних та медичних послуг для реабілітації та допомоги потерпілим від згвалтувань у військовому конфлікті»⁴³.

Проблемним питанням для жінок у військовій сфері є доступ до військової освіти. Наприклад, прес-офіцерці мотопіхотної бригади Поліні Кравченко відмовили у вступі на програму навчання офіцерів Національної академії сухопутних військ ім. Сагайдачного через те, що вона жінка⁴⁴.

Проблематику доступу жінок до військової освіти вивчала Євгенія Коваленко⁴⁵ під час написання бакалаврського диплому із соціології (2017 р.). Вона зазначає у своїй роботі: «Жінки, які мають мотивацію, належну підготовку та знання, повинні мати повне право на самореалізацію у військовій сфері. Крім того, залучення жінок до військової освіти сприятиме підвищенню якості військових кадрів та покращенню міжособистісних стосунків у межах військових навчальних закладів. Отже, для жінок доцільно зняти обмеження на вступ у військові навчальні заклади та надати можливість обіймати військові посади. Зокрема, в Україні абсолютно закритими для жінок є військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою. У вищих військових навчальних закладах жінок обмежують у вступі на низку військових спеціальностей, оскільки це не гарантує їм майбутнього працевлаштування через те, що деякі військові професії заборонені для жінок».

Іванна Климпуш-Цинцадзе, Віце-прем'єр-міністерка України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, стверджує: «Без впровадження ґендерного компонента повноцінна реформа

військової освіти неможлива»⁴⁶. Політикиня також розповіла про дворічний проект впровадження гендерної освіти, який реалізується десятима університетами. «Ми запустили важливий проект, спрямований на уніфікацію гендерної освіти у секторі безпеки та оборони. Йдеться про розробку підручників для різних силових відомств, підготовку навчальних програм/навчальних програм з професійного розвитку/перепідготовки вчителів (тренерів), які працюють у навчальних закладах сектору безпеки та оборони».

Заступник Міністра оборони України, з питань європейської інтеграції, генерал-лейтенант Анатолій Петренко зазначив, що «військові виші мають умови для того, щоб жінки вступали до них, училися, отримували первинні офіцерські звання і розпочинали офіцерську кар'єру. Уже понад 160 дівчат виявили бажання вступити до таких закладів. Тепер вони – майбутні офіцери»⁴⁷.

Хоча кількість жінок, які працюють у секторі безпеки та оборони, зростає протягом останніх років, вона й надалі залишається відносно низькою. Станом на 2017 рік⁴⁸ маємо 10,6% жінок у Збройних силах України; 6,2% – у Національній гвардії; 17,3% – у Національній поліції та 24% – у Державній Прикордонній службі. У 2017 році 12,5% персоналу на миротворчих посадах склали жінки (персонал із поліції та Національної гвардії). Понад 55 тисяч жінок, з яких більше 25 тисяч – військовослужбовці, служать або працює у ЗСУ. Їхня загальна кількість – 255 тисяч⁴⁹. Причому майже 3,4 тисячі – це жінки-офіцери. У центральному апараті Міноборони 47% держслужбовців складають жінки⁵⁰.

Проте жінки надалі сприймаються здебільшого як «окраса» війська. Наприклад, так описано присутність жінок на параді з нагоди Дня незалежності України 2018 року: «Свято прикрасили курсантки Військового інституту КНУ ім. Тараса Шевченка й Військового інституту телекомунікацій та інформатизації ім. Героїв Крут. Їхній зведений батальйон однозначно став найкрасивішим»⁵¹.

Ірина Сулова на своїй фейсбук-сторінці 31 серпня 2018 року, використовуючи офіційні дані⁵², спростувала «всі розмови про “дармоїдство” поліціанток, спецслужбовок чи військовослужбовок – це типові відмовки через небажання чоловічих колективів впускати жінок до свого середовища». Зокрема, як зазначає депутатка,

«цифри спростовують міф про марну працю жінки». Дані 2018 року свідчать про те, що лише невелика частка жінок пішли в декрет на три роки: у СБУ 9% від кількості усіх жінок, які працюють, пішли в декрет на три роки; у Національній поліції – 4%; у Збройних силах України – 8% (враховуючи неоплачувану відпустку до 6-річного віку дитини).

Ірина Суслова продовжує: «Динаміка за останні чотири роки стабільна. У [Службі безпеки України] та поліції кількість жінок, які йдуть з робочого місця в декрет, навіть зменшилася. Цифри цілком зіставні з цивільними державними установами. Тобто жодної змови жінок щодо викачування грошей із силовиків за рахунок декретних відпусток не існує!». І наостанок додала, що «сумлінність та ефективність жінок-службовців (як і чоловіків) визначається особистісними, а не статевими факторами».

Також Ірина Суслова зауважила, що дедалі більше жінок вступають до лав воєнізованих служб та виконують там роботу, яка ще не так давно вважалася виключно чоловічою. «Наша армія – типовий приклад. У 2014 році там проходили військову службу 16,5 тис. жінок, а зараз – уже 24,9 тис. Вони перебувають у самому пеклі війни й проявляють дивовижний героїзм, стоїчно переживають всі труднощі та несуть втрати. Я пишаюсь кожною жінкою, яка, попри стереотипи, реалізує себе в армії, поліції, Нацгвардії чи в СБУ й, сподіваюся, скоро вони викоринять усі принизливі ґендерні міфи».

Вивчення та реальне впровадження соціальних і правових механізмів, які врахують насамперед потреби ветеранок, може бути тим інструментом, який дозволить підвищити відкритість та ефективність діяльності усіх органів державної влади, зокрема тих, котрі забезпечують соціальний захист ветеранів та учасників бойових дій. Це також сприятиме покращенню виконання міжнародних та національних зобов'язань України щодо забезпечення верховенства прав людини та розвитку громадянського суспільства.

Важливим кроком у політиці забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків є призначення ґендерних радників (експертів) у структурі органів державної влади. Згідно з інформацією від Урядової уповноваженої з питань ґендерної політики Катерини Левченко: «В Україні 80% центральних органів виконавчої влади

вже призначили уповноважених осіб або координаторів з дотримання політики забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків... П'ять міністерств – МВС, Міноборони, МОЗ, МТОВ та Міносвіти – мають призначених радників з гендерних питань»⁵³.

Незважаючи на позитивні зміни, державні органи, відповідальні за соціальний захист ветеранів (ветеранок), наприклад, новостворене Міністерство у справах ветеранів, Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, територіальні управління праці та соціального захисту населення, органи місцевого самоврядування не мають окремих відділів (радників) щодо забезпечення прав ветеранок.

Серед проблем, які спричиняють гендерний дисбаланс на військовій службі, названо такі⁵⁴:

- наявність гендерних стереотипів (ЗСУ традиційно є чи не найконсервативнішим суспільним інститутом щодо забезпечення гендерної рівності);
- недостатня урегульованість адміністративних/побутових/логістичних умов проходження служби;
- обмеження соціальних прав жінок у частині дотримання чинного законодавства з питань материнства та дитинства (наприклад, труднощі з доглядом за дітьми через брак інфраструктури);
- недостатнє представлення жінок-військовослужбовців у публічному суспільному дискурсі;
- заборона певних військових професій для жінок.

Результати соціологічного дослідження «Невидимий батальйон» (2015), які будуть представлені далі, підтверджують ці проблеми.

1.3. Кампанія «Невидимий батальйон»: основні результати і вплив на становище жінок у Збройних силах

Результати проведеного у 2015 році соціологічного дослідження «“Невидимий батальйон”: участь жінок у військових діях в АТО»⁵⁵ показали, що для Збройних сил України, як і для ринку праці загалом,

притаманне явище вертикальної і горизонтальної гендерної сегрегації. Результати емпіричного дослідження (опитування 42 жінок, які воюють або воювали у АТО), виявили основні проблеми. Майже всі респондентки зазначили, що вони стикалися з проблемами щодо можливості приймати рішення в армії, в основному через те, що жінок у Збройних силах не залучають до прийняття рішень. Окремі повсякденні побутові питання, які рідко обговорюються державою, включають брак спеціалізованого медичного обслуговування для жінок, відповідних розмірів форми і взуття, незадовільні умови проживання. Інфраструктура ЗСУ облаштована під потреби чоловіків і виключає з армії жінок із їхніми специфічними потребами. Експертки і експерти в секторі оборони критично ставляться до обов'язкової військової строкової служби лише для чоловіків та пропонують альтернативи.

Незважаючи на ці недоліки, **Збройні сили України мають розроблену гендерну політику**, яка відповідає загальнодержавній гендерній політиці та передбачає ефективне впровадження гендерного підходу у повсякденному житті армії для створення гарантій рівних прав та можливостей людини незалежно від її статі. Однак, при цьому виникає проблема зі сталістю механізмів і реалістичністю упровадження заявленої політики рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків.

Стратегія «Невидимого батальйону», розроблена на 2016-2017 роки, була спрямована на досягнення гендерної рівності у ЗСУ та МВС України⁵⁶. Як зазначила Марія Берлінська: «Основна ідея стратегії полягає в тому, щоб жінки та чоловіки могли спокійно служити в секторі безпеки та оборони, а їхній відбір відбувався за професійним критерієм, і щоб це був єдиний критерій. Щоб це не відбувалося за гендерними критеріями, а лише з огляду на те, чи є ти професіоналом/професіоналкою, чи ні»⁵⁷.

Жінки-військові виступають за свої права у ЗСУ. Наприклад, у січні 2016 року в Києві активістки за рівні права та можливості жінок і чоловіків у ЗСУ пройшли маршем від Південного залізничного вокзалу до Міністерства оборони України. Організаторки назвали свою акцію «Маршем невидимого батальйону»⁵⁸.

Окрім того, результатом соціологічного дослідження «Невидимий батальйон» стало те, що наказом Міністерства оборони України

Результатом соціологічного дослідження «Невидимий батальйон» стало те, що наказом Міністерства оборони України №292 від 3 червня 2016 року були внесені зміни до Тимчасового переліку штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу. Цей перелік збільшено на понад 100 бойових військових спеціальностей.

№292 від 3 червня 2016 року⁵⁹ були внесені зміни до Тимчасового переліку штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу. Цей перелік збільшено на понад 100 бойових військових спеціальностей.

Результати соціологічного дослідження «Невидимий батальйон» були доповнені візуальними образами жінок в АТО, які увійшли до **календаря 2016 року «Невидимий батальйон»**, створеного агентством «Meh Advertising» за ініціативи Українського жіночого фонду та Міністерства інформаційної політики України та підтримки ООН Жінки. На 9-му Національному фестивалі соціальної реклами календар отримав гран-прі, переміг у номінації «Державна соціальна реклама» та зайняв друге місце в номінації «Соціальна реклама фондів і благодійних організацій»⁶⁰.

У 2017 році було знято український документальний кіноальманах про жінок в умовах бойових дій на сході України **«Невидимий батальйон»**⁶¹. «Невидимий батальйон» – це шість історій жінок-військовослужбовців, розказаних трьома українськими режисерками: Іриною Цілик, Світланою Ліщинською та Аліною Горловою. Героїні фільму різні за своїм життєвим досвідом, віком, військовими та цивільними професіями, проте їх об'єднала ця війна і їхні історії створюють панорамну картину становища жінки у Збройних силах⁶². Фільм уже показано у різних містах України, а також у Канаді та США. Інший документальний фільм, знятий про жінку на війні з проблеми реабілітації після АТО, – це **«Явних проявів немає»** режисерки Аліни Горлової, який отримав 4 нагороди на 15-му Міжнародному фестивалі документального кіно про права людини «Docudays UA» 2018 року.

1.4. Оцінка ґендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження ООН Жінки в 2017 році⁶³

При підготовці до прийняття Резолюції Ради Безпеки ООН 1325⁶⁴ групи громадянського суспільства з усього світу зіграли ключову роль, спонукаючи міжнародну спільноту вписати ґендерно-політичний вимір політик миру і безпеки у резолюції Ради Безпеки ООН⁶⁵. Як зазначає Йоанна Барелковська із Німецької жіночої ради безпеки: «З 2000 року жіночі організації продовжують просувати ґендерно чутливі політики миру і безпеки та критично спостерігають за діями можновладців у своїх країнах»⁶⁶.

Оцінка гендерного впливу сектора безпеки та оборони в Україні⁶⁷ була проведена із травня до серпня 2017 року у співпраці з Офісом Віце-прем'єр-міністра України з питань євроатлантичної інтеграції. Оцінка була проведена у рамках виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та планів дій у сфері «Жінки, мир, безпека». Оцінювалися п'ять відомств сектора безпеки та оборони:

- Міністерство оборони та Генеральний штаб;
- Міністерство внутрішніх справ;
- Національна поліція;
- Державна прикордонна служба;
- Національна гвардія⁶⁸.

Оцінка гендерного впливу показала, що гендерна рівність не розглядається лідерами сектора безпеки та оборони як складова частина реформи у секторі. В рамках установ у цьому секторі координація реалізації планів дій у питаннях ЖМБ досить обмежена: силові відомства не мають необхідних можливостей та досвіду для просування гендерної рівності на стратегічному, операційному та тактичному рівнях; жінки мають невелику підтримку або їх не підтримують у розвитку їхнього потенціалу та лідерських навичок, а також у секторі безпеки та оборони є широко розповсюдженими дискримінація та сексуальні домагання щодо жінок. Утім, були запроваджені й позитивні дії для розширення кар'єрних можливостей жінок, зокрема декретна відпустка була включена в строк військової служби.

ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ ЗАСАД У ЦЬОМУ РОЗДІЛІ, МОЖНА ВИОКРЕМИТИ УСПІШНІ ОЗНАКИ ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ:

1. Подальший розвиток політики рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у ЗСУ.
2. Привернення уваги до становища жінок у ЗСУ загалом і на війні зокрема, лобювання інтересів військових жінок на суспільному і політичному рівнях.
3. Залучення жінок у сектор безпеки і оборони як рушіїв змін.

У ЦЬОМУ РОЗДІЛІ ВИЯВЛЕНІ ТАКІ ПРОБЛЕМИ:

1. Відсутність політичної волі формувати і реалізовувати політику рівних прав і можливостей жінок та чоловіків загалом і у ЗСУ зокрема.
2. Наявність усталених ґендерних стереотипів щодо ролей жінок і чоловіків, зокрема і у вирішенні збройного конфлікту.
3. Вертикальна та горизонтальна ґендерна сегрегація на ринку праці, зокрема щодо працевлаштування в ЗСУ.

Примітки

7. Загальна декларація прав людини // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
10. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
11. Пекінська декларація, прийнята на Четвертій всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507.
12. Цілі сталого розвитку в Україні // <http://sdg.org.ua/ua>.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року» // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248861725>.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
15. Європейська соціальна хартія // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
16. Угода про Асоціацію між ЄС та Україною // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
17. Конституція України від 28 червня 1996 року // <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/%20254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80>.
18. Указ Президента України №501/2015 від 25 серпня 2015 року «Про затвердження національної стратегії у сфері прав людини» // Президент України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року №1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.
20. Гендерна рівність, ООН // <http://www.un.org.ua/nasha-robota/gender>.
21. Національний план дій з виконання рекомендацій КЛДЖ див. за посиланням: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-go-planu-dij-z-vikonannya-rekomo-zhinok-do-vosmoyi-periodichnoyi-dopovid-i-ukrayini-pro-vikonannya-konvenciyi-pro-likvidaciyu-vsih-form-diskriminaciyi-shchodo-zhinok-na-period-do-2021-roku>.
22. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року №2866-IV // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
23. Постанова Кабінету Міністрів України №423 від 17 червня 2015 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248266660>.
24. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року №390 «Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики» // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>.
25. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. – Київ: Основи, 2017. – С. 20–21.
26. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. – Київ: Центр Разумкова, 2016. – С. 6 // <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.
27. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. – Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. – С. 10–11.
28. Марценюк Т. Рада Європи прийняла нову Стратегію гендерної рівності на 2018–2023 роки // Українська Гельсінська спілка з прав людини, 1 червня 2018 року // <https://helsinki.org.ua/articles/rada-evropy-pryjnyala-novu-stratehiyu-hendernoji-rivnosti-na-2018-2023-roky/>.
29. Шість цілей у Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки включають: попередження та боротьбу з гендерними стереотипами та гендерною дискримінацією; запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок; гарантії рівного доступу жінок до правосуддя; досягнення рівної участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних та громадських рішень; захист прав мігранток, біженок, жінок і дівчат, які шукають притулку; реалізацію стратегії досягнення гендерної рівності в політиці та усіх царинах.

30. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), 11 травня 2011 року // <https://rm.coe.int/1680093d9e>.
31. Рекомендація CM/Rec(2007)17 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо стандартів та механізмів гендерної рівності (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи року на 1011-му засіданні заступників міністрів 21 листопада 2007 року) // https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d4aa3.
32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» (затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015) // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
33. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113-р «Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року» // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248861725>.
34. Розпорядження Кабінету Міністрів України №637-р від 5 вересня 2018 року «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113» // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/proryadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-lyutogo-2016-r-113>.
35. Ціль партнерства Україна-НАТО щодо гендерних перспектив (G0013).
36. Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-butiro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>.
37. Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН №1325 (2000) «Жінки, мир і безпека» // <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/about-nato/nato-res-1325>.
38. У Міністерстві оборони створено робочу групу щодо впровадження резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» // Міністерство оборони України, 7 березня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/03/07/u-minoboroni-stvoreno-robochu-grupu-shhodo-vprovadzhennya-rezolyucii-radi-bezpeki-oon-1325-zhinki-mir-bezpeka/>.
39. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року №2523-VIII // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>.
40. Рада урівняла жінок і чоловіків у армії // Укрінформ, 6 вересня 2018 року // <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2532211-rada-urivnala-prava-zinok-i-colovikiv-v-armii.html>.
41. Суслова О. Жінки, мир, безпека: Інформаційно-методичний збірник для співробітників Міністерства оборони і Генерального штабу України. – Київ: Інформаційно-консультативний жіночий центр, ООН Жінки в Україні, 2016. – С. 11–12 // <http://www.wicc.net.ua/media/WPS%20Military%20text%20manual.pdf>.
42. Нобелівську премію миру присудили за боротьбу з сексуальним насильством в ході збройних конфліктів // Дзеркало тижня, 5 жовтня 2018 року // https://dt.ua/WORLD/nobelivsku-premiyu-miru-prisudili-za-borotbu-z-seksualnim-nasilstvom-v-hodi-zbrojnih-konfliktiv-290214_.html.
43. Пагуліч Л., Веснянка О. Сексуальне насильство над жінками під час збройного конфлікту на сході України: висвітлення в ЗМІ та правозахисна робота з жінками, які постраждали від сексуального насильства // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів – Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – С. 431.
44. Вербовська М. Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через стать // Повара, 9 серпня 2018 року // <http://povaha.org.ua/schonaймenshe-trom-zhinkam-vidmovyly-u-vstupi-na-kursy-ofitseriv-cherез-stat/>.
45. Коваленко Є. Доступ жінок до військової освіти в Україні / Кваліфікаційна бакалаврська робота. – Київ: Кафедра соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2017. – 61 с.
46. «Без впровадження гендерного компонента повноцінна реформа військової освіти неможлива», – Іванна Клімпущ-Цинцадзе // Служба Віце-прем'єр-міністра України, 16 травня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/bez-vprovadzhennya-gendernogo-komponentu-povnocinna-reforma-vijskovoyi-osviti-nemozhлива-ivanna-klimpush-cincadze>.

47. Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-but-i-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>.
48. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. – Київ: ООН Жінки, 2017. – С. 44 // http://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2018/gender%20impact%20assessment%20ukraine%202017_en_fin.pdf?la=en&vs=2742.
49. Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-but-i-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>.
50. Там само.
51. Там само.
52. Отримані дані від запитів до СБУ, МВС та МО про інформацію щодо загальної кількості жінок-службовців (2014–2018 рр.) і тих жінок, які пішли в оплачувану відпустку для догляду за дитиною.
53. Левченко К. В Україні більшість органів виконавчої влади вже має гендерних уповноважених чи радників // Центр інформації про права людини, 28 серпня 2018 року // https://humanrights.org.ua/material/80_centralnih_organiv_vikonavchoji_vladi_majut_vidpovidalnogo_z_pitan_jendernoji_rivnosti.
54. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. – Київ: Центр Разумкова, 2016. – С. 232–233 // <http://old.razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.
55. Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. – Київ: Український жіночий фонд, 2015. – 89 с.
56. Марценюк Т. Жінки у надзвичайних умовах: «жіночі сотні» на Майдані та «невидимий батальйон» на Донбасі // Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. – Київ: НАУКМА, Інститут соціології НАН, 2017. – С. 124.
57. В Україні змінюють гендерний підхід у секторі безпеки та оборони // Громадське радіо, 28 жовтня 2016 року // <https://hromadske.radio/podcasts/prava-lyudyny/v-ukrayini-zminuyuyt-gendernyy-pidhid-u-sektori-bezpeky-ta-oborony>.
58. Марценюк Т. «Гендерна війна» за визнання у ЗСУ: марш «Невидимого батальйону» та відповідь Міноборони // Повага, 1 лютого 2016 року // <https://povaha.org.ua/henderna-vijna-zavuznannya-u-zbrojnyh-sylah-marsh-nevydymoho-bataljONU-ta-vidpovid-ministerstva-oborony/>.
59. Наказ Міністерства оборони України №292 від 3 червня 2016 року «Про затвердження змін до тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців» // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-16>.
60. Календар «Невидимий батальйон» переміг на Національному фестивалі соціальної реклами // Український жіночий фонд, лютий 2016 року // <https://www.uwf.org.ua/news/1142>.
61. Іванців А. Невидимий батальйон: 5 історій жінок-військових // Українська правда, 18 вересня 2017 року // <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/18/226487/>.
62. Стець А. У парламенті Канади показали фільм про жінок-учасниць АТО // Zaxid.net, 1 травня 2018 року // [https://zaxid.net/u-parlamenti-kanadi-pokazali_film_pro_zhinok_uchasnits_ato_n1455513](https://zaxid.net/u-parlamenti-kanadi-pokazali-film-pro-zhinok-uchasnits_ato_n1455513).
63. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. – Київ: ООН Жінки, 2017 // http://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2018/gender%20impact%20assessment%20ukraine%202017_en_fin.pdf?la=en&vs=2742.
64. Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на 4213-му засіданні 31 жовтня 2000 року // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669.

65. Гендер та (воєнні) конфлікти у країнах Східної Європи через феміністичні лінзи (матеріали V Міжнародного гендерного воркшопу, організовано Представництвом Фонду ім. Гайнріха Бьоелля в Україні 8-10 березня 2017 року, м. Львів) / пер. з англ. М. Дмитрієвої. – С. 4 // https://ua.boell.org/sites/default/files/ukrgender_ta_voienni_konflikti_u_krainah_shidnoi_ievropi_2.pdf.
66. Там само.
67. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. – Київ: ООН Жінки, 2017.
68. Національна поліція, Державна прикордонна служба та Національна гвардія входять до складу Міністерства внутрішніх справ.

2

СОЦІАЛЬНО- ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ І ВЕТЕРАНОК АТО:

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

2.1. Ветеранський рух і потреби ветеранів: міжнародний досвід і Україна

Сприйняття жінок у силових структурах формується низкою факторів, серед яких виокремлюємо політичні (залучення жінок до політики, політична система у країні, цивільно-військові відносини тощо), культурні (публічний дискурс щодо гендеру, ставлення у суспільстві до сім'ї та гендерних відносин) та соціально-економічні (економічний розвиток, залучення жінок до ринку праці, а також доступ жінок до економічних ресурсів)⁶⁹. Роль і участь жінок у силових структурах обґрунтовується стратегічними перспективами (національною системою безпеки), військовою культурою (ставленням до чоловіків і жінок у силових структурах тощо) і організаційною структурою.

Переходячи із статусу військових до ветеранів, жінки і чоловіки зіткнулися із рядом проблем, які потребують розв'язання, задля чого вони створили ветеранські організації, які об'єднуються у ветеранський рух. Якщо взяти до уваги досвід США, то громадська організація «Американський легіон»⁷⁰ була створена ще у часи Першої світової війни у 1919 році. Її діяльність була досить успішною, адже Конгрес прийняв для них окремий закон. Наразі «Американський легіон» нараховує більше 2 млн членів і має 55 представництв у США. Серед інших прикладів міжнародних ветеранських організацій можна назвати Королівський легіон Канади (Royal Canadian Legion) і Німецьку військову асоціацію (Deutscher BundeswehrVerband)⁷¹.

На міжнародному рівні спостерігається потужне представництво ветеранських організацій. У 1950 році була створена Всесвітня федерація ветеранів війни (World Veterans Federation)⁷², яка об'єднує представників 121 країни і нараховує 45 млн членів. Метою Всесвітньої федерації ветеранів є підтримка миру, моніторинг дотримання міжнародного гуманітарного права у ході бойових дій та благодійництво на користь постраждалих у війні.

Водночас актуальною залишається тема видимості жінок у ветеранському русі. Наприклад, у США жінки брали участь у всіх військових конфліктах, починаючи із Американської революції (1765–1783)⁷³. Більш видимими жінки стали у результаті участі у боях в Афганістані та Іраку. В 2015 році Пентагон офіційно відкрив усі бойові посади для жінок на війні. Наразі жінки – це група військових у США, чисель-

ність якої зростає найшвидшими темпами і зараз налічує близько 2 млн ветеранок⁷⁴.

Задля просування інтересів жінок у ветеранському русі ветеранки мають свої окремі жіночі ветеранські організації чи підрозділи (відділення) у ветеранських організаціях. Наприклад, Національне об'єднання ветеранок (National Women Veterans United)⁷⁵ – це мережа ветеранок, які проходили чи проходять службу у збройних силах США. Місією цієї організації є просування інтересів та об'єднання ветеранок, причому із особливою увагою до вразливих груп (жінок з інвалідністю та ризиком бездомності). Окремі штати мають власні жіночі ветеранські організації, як-от, наприклад, «Ветеранки Невади» (Women Veterans of Nevada). Так само державні ветеранські структури за кордоном можуть мати окремі служби чи центри, які займаються проблематикою ветеранок. Наприклад, у США Департамент у справах ветеранів (U.S. Department of Veteran Affairs) має Центр ветеранок (Center for Women Veterans)⁷⁶.

Ветеранський рух у радянських і пострадянських суспільствах вивчається передусім із урахуванням досвіду Другої світової війни і війни у Афганістані⁷⁷. Правові рамки щодо регулювання становища ветеранів в Україні існували із початку 1990-х років завдяки ветеранському афганському руху колишніх українських учасників військової операції Радянського Союзу в Афганістані протягом 1979–1989 рр. Зокрема, Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» було прийнято ще в 1993 році⁷⁸. Згідно із статтею 4 цього закону, до ветеранів війни належать учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни⁷⁹ та учасники війни. Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи у бойових діях на території інших держав. Наявність афганського ветеранського руху та лобіювання проблеми ветеранів у 1990-х роках сприяли формуванню суспільного визнання цих питань. Не потрібно розпочинати діяльність із нової сторінки, адже певні напрацювання уже зроблено. Як зазначила в інтерв'ю дослідниця ветеранського руху Анна Колін Лебедев (Anna Colin Lebedev), Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО створювалася ветераном афганської війни⁸⁰.

Академічний інтерес викликає тема ветеранів війни та інвалідність. Експертка із військової соціології і гендерних студій Наталя

Данилова вивчає ветеранів війни з точки зору перехресності тематик інвалідності та чоловічих студій⁸¹. Як зазначає дослідниця: «Кар'єру інваліда війни варто розділити на два етапи: “поранення” та інвалідність. В умовах бойових дій солдат отримує “поранення”. Ситуація “поранення” безпосередньо відбувається у зоні бойових дій і пов'язана із переживанням фізичного болю та емоційного шоку. Інвалідність є соціальним явищем, значення якого формується в умовах мирного життя»⁸².

Поняття інвалідності кидає виклик ідеалам традиційної (гегемонної) маскулінності, коли від чоловіків очікується сила і фізично розвинуте тіло. Окрім того, як зазначає соціологиня Олена Стрельник, інвалідність розглядається узагальнено, без акцентування особливостей життєвого шляху та ідентичностей жінок і чоловіків⁸³. Інвалідність жінок привертає менше уваги дослідників, ніж інвалідність чоловіків, особливо беручи до уваги ситуацію війни і становище ветеранського руху.

Становище ветеранів у науковій літературі аналізується передусім щодо їхнього правового статусу та можливостей отримання державних пільг. Для прикладу, Наталя Кулак розглядає питання правового статусу добровольчих формувань в Україні⁸⁴. Окрему увагу привертає тема вивчення волонтерського руху⁸⁵, який виник у ході цієї війни⁸⁶.

2.2. Ветерани АТО: соціально-демографічні характеристики

Наприкінці літа 2018 року Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції надала статистичну інформацію із Єдиного реєстру учасників АТО. Станом на 1 серпня 2018 року до цього Реєстру внесені відомості про 12010 жінок, які отримали статус учасника бойових дій (УБД) із числа осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та брали безпосередню участь у АТО, забезпеченні її проведення. До того ж на облік взято 33 жінки, які мають статус особи з інвалідністю унаслідок війни (див. Додаток А).

Як видно із Таблиць А.1 і А.2 (у Додатку А), серед УБД⁸⁷ (яких загалом станом на 1 серпня 2018 року приблизно 345 000) жінки становлять 3,5%. А серед УБД із інвалідністю, яких загалом 3369, – жінок 1%.

Найбільший відсоток жінок-УБД у Національній поліції (12,2%), Службі безпеки України (6,7%), Державній службі надзвичайних ситуацій (6,4%), Службі зовнішньої розвідки (5,1%). Очікувано, що за чисельністю найбільше жінок, які мають статус учасника бойових дій, саме в Міністерстві оборони України – 8027 (3,4%).

У регіональному аспекті найбільше жінок-УБД зареєстровано у Донецькій (2280 або 15,8% усіх УБД), Луганській (1378 або 14,0%), Дніпропетровській (830 або 2,9%), Харківській (571 або 3,7%), Житомирській (652 або 3,8%), Львівській (608 або 2,7%), м. Києві (525 або 2,9%) і Київській області (500 або 2,9%). Найбільше жінок-УБД, які отримали інвалідність унаслідок війни, зареєстровано у Волинській (11 або 2,9% усіх УБД), Дніпропетровській (8 або 2,0%) і Житомирській (5 або 1,6%) областях (див. Додаток А, Таблиця А.2).

Деякі проблеми ветеранів і ветеранок АТО були вивчені у 2016 році в рамках соціологічного дослідження, проведеного Факультетом соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка за ініціативи Благодійного фонду ветеранів війни та учасників АТО⁸⁸. За допомогою телефонних інтерв'ю було опитано близько 1000 ветеранів АТО, які мешкають у м. Києві, Київській, Кіровоградській, Запорізькій, Рівненській, Одеській областях. Отриману інформацію не було дезагреговано за статтю. Більшість респондентів потрапили в АТО у рамках військової служби (за контрактом). Винятками стали особи без вищої освіти і ті, котрі проживають у селах і прийшли в АТО завдяки мобілізації.⁸⁹

Перебування учасників АТО «на передовій», не може не позначитися на стані їхнього здоров'я: 53,6% тих ветеранів, які брали участь у активних бойових діях, повідомили про погіршення стану власного здоров'я внаслідок перебування в АТО. Незважаючи на складність умов, 53% опитаних мають намір продовжити військову кар'єру. В основному це жителі міст із вищою освітою і ті, хто служать в АТО за контрактом.

Основні проблеми, які турбують ветеранів АТО, – це фінансові труднощі, відсутність власного житла, порушення їхніх прав на соціальні гарантії, незадовільна державна політика, проблеми із здоров'ям та бюрократія державних органів при оформленні пільг.

Олена БІЛОЗЕРСЬКА
Лейтенантка

Олена Білозерська – киянка, до конфлікту, журналістка, блогерка, громадська діячка. З 2014 року на війні – снайперка у ДУК «Правий сектор» та Українській Добровольчій Армії. З 2018 року офіцерка морської піхоти Збройних Сил України. Кавалерка ордена «За мужність» III ступеня.

За характером трудової зайнятості половина опитаних (50,4%) є військовими, трохи більше третини опитаних (33,1%) працевлаштовані як цивільні. Більше 10% респондентів не мають роботи (серед них є зареєстровані безробітні – 6,4% і респонденти, які не працюють і не мають інших джерел доходу, – 4,2%). Серед головних причин, через які безробітні ветерани АТО не працюють, переважає нестача вільних і прийнятних робочих місць (36,3%) та неможливість працювати через проблеми зі здоров'ям (28,1%). Більше половини безробітних ветеранів планують працевлаштуватися у майбутньому.

Щодо працевлаштованих ветеранів АТО, то за професійною належністю переважають ті, які працюють за робітничими спеціальностями, – 22,1% опитаних. Наступними за популярністю є професії поліцейського/пожежника та водія – по 10,2%, а також охоронця – 7,6%. Працевлаштовані ветерани АТО загалом задоволені своїм місцем роботи (серед них повністю задоволених – 29,2% і переважно задоволених – 31%), але при цьому більше третини опитаних (34,4%) висловили бажання змінити свою професію.

Такий вид трудової зайнятості як самозайнятість (фізична особа-підприємець або керівник юридичної особи) великою мірою не знайомий для більшості ветеранів (81,4% не мають такого досвіду). Зацікавленість програмою, яка допомогла би ветерану АТО відкрити власну справу, є досить високою: інтерес до такої програми виявили 30,6% опитаних, часткову зацікавленість – 20,4%.

Щодо державних програм і пільг⁹⁰, то більшість респондентів користуються двома (37%) та трьома (30,5%) програмами, лише 8% користуються чотирма програмами, а усіма програмами користується менше 1%. Респонденти найкраще обізнані щодо програми з отримання земельних ділянок (98%), пільг на транспорт (94%) та житлово-комунальні послуги (94%). Найбільше респонденти задоволені пільгами на житлово-комунальні послуги та послуги зв'язку (72%), а найменше – на отримання земельної ділянки.

У Звіті за результатами дослідження системи соціального захисту учасників бойових дій та членів родин загиблих в АТО (2016)⁹¹ зазначено про досить високий рівень інформованості респондентів щодо прав на отримання гарантованих державою пільг та послуг

серед учасників бойових дій та інвалідів війни. На момент опитування більшість скористалися або користуються трьома видами пільг: правом на безкоштовний проїзд у міському пасажирському транспорті та в автобусах приміських і міжміських сполучень (84%), пільгами на квартплату та комунальні послуги (72%), пільгами на проїзд міжміським залізничним, водним, повітряним та автотранспортом (57%)⁹².

Частина дослідження була присвячена оцінці професійного рівня жінок-УБД при виконанні посадових обов'язків. Виявилось, що досвід служби спільно з жінками сприяє вищій оцінці з боку чоловіків професійного рівня жінок. Наприклад, респонденти, які служили разом із жінками, частіше схильні оцінювати жінок-УБД як «більш компетентних, ніж чоловіки» з професійної точки зору, порівняно з опитаними, які не служили з жінками (11% та 7% відповідно). Також ті, хто служили з жінками, частіше оцінюють виконання жінками службових обов'язків «нарівні з чоловіками» (37% проти 20% тих, хто не служив разом із жінками)⁹³.

2.3. Законодавче регулювання становища і потреб ветеранів АТО в Україні

Основним законодавчим актом, котрий регулює питання соціального захисту ветеранів, є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁹⁴, який передбачає примат норм міжнародного права у випадку, якщо міжнародними договорами гарантуються вищі стандарти соціального захисту ветеранів, однак у чинних міжнародних договорах, конвенціях, угодах, згоду на обов'язковість яких надала держава, відсутні вимоги забезпечення посиленого соціального захисту для ветеранок.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачає комплекс соціальних гарантій для ветеранів незалежно від їхньої статі.

У сфері медичного забезпечення:

- безоплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів (у разі амбулаторного лікування основного захворювання з переліку, який визначено Постановою Кабінету

Міністрів України від 17 серпня 1998 року №1303 (зі змінами). Хворі на СНІД та ВІЛ-інфіковані мають право на безоплатний відпуск лікарських засобів незалежно від основного захворювання;

- першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);
- безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування (розмір такої компенсації визначається та переглядається Міністерством соціальної політики України);
- щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;
- першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація.

У сфері житлово-комунальних послуг та житлового (земельного) забезпечення:

- 75-процентна знижка при оплаті за користування житлом та комунальними послугами (на певну кількість площі на одну особу і додатково на сім'ю незалежно від виду житла та форми власності). Якщо ветеран/ветеранка мають інвалідність, розмір знижки складає 100% (на певний розмір площі на сім'ю);
- 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, які не мають центрального опалення (незалежно від виду житла і форми власності);
- першочергове забезпечення житловою площею, за потреби поліпшення житлових умов та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт житлових будинків і квартир ветеранів і ветеранок та забезпечення їх паливом (за умови відсутності центрального опалення). Якщо чоловіки або жінки отримали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях чи при виконанні обов'язків

військової служби, вони у разі потреби забезпечуються житлом протягом двох років з дня взяття на квартирний облік;

- одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт житлових будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Наразі зазначена пільга не надається ветеранам через відсутність порядку її надання, який повинен бути розроблений Кабінетом Міністрів України;
- першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів з будівництва та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їхнє технічне обслуговування, до садівницьких товариств, а також на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків.

У сфері проїзду:

- безкоштовний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрішньорайонних, внутрішньо- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Зараз ця пільга поступово монетизується відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року №197;
- безкоштовний проїзд один раз на два роки (в обидва кінці) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (в обидва кінці) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою.

У сфері соціального забезпечення та трудових гарантій:

- користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;
- позачергове влаштування до закладів соціального захисту населення, а також обслуговування службами соціального захисту населення вдома. У разі неможливості такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за цим ветераном війни, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;
- учасникам бойових дій гарантовано пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, яка виплачується замість пенсії; вона зростає в розмірі 25% від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- виплата щорічної разової допомоги до 5 травня у розмірі, котрий визначається Постановою Кабінету Міністрів України;
- виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;
- використання щорічної відпустки у зручний для ветеранів і ветеранок час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком на 14 календарних днів на рік;
- переважне право на посаду при скороченні штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;
- на час дії особливого періоду за особами, які були мобілізовані або виявили бажання проходити військову службу за контрактом, зберігаються робочі місця та середня заробітна плата відповідно до положень статті 119 Кодексу законів про працю, однак на момент використання передбаченої гарантії особа (незалежно від статі) не обов'язково повинна бути ветераном або мати статус УБД.

В освіті:

- забезпечення державної цільової підтримки учасникам бойових дій та їхнім дітям для проходження професійно-технічного навчання та навчання у закладах вищої освіти.

Податкові пільги для ветеранів (ветеранок):

- передбачено зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства (наприклад, зараз для ветеранів існує пільга, передбачена податковим законодавством, щодо сплати земельного податку за ставкою 0%).

Інші пільги:

- позачергове користування послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20% від тарифів вартості основних та 50% – додаткових робіт). Абонементна плата за користування телефоном встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів;
- першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту.

Для осіб з інвалідністю внаслідок війни перелік забезпечених законодавством соціальних гарантій є розширеним. Окрім 100% знижки на оплату комунальних послуг, особи з інвалідністю внаслідок війни (незалежно від статі) отримують позачергове забезпечення санаторно-курортним лікуванням, позачерговий безоплатний капітальний ремонт житла раз на десять років тощо.

Передбачені також **пільги для членів сім'ї ветеранів і ветеранок** на здобуття освіти для дітей у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах.

Відповідно до норм чинного законодавства України, соціальний захист, державна підтримка ветеранів здійснюється на підставі статусу учасника бойових дій, який встановлюється незалежно від

**Катерина
КОРНІЄНКО**

Підполковниця Збройних
Сил України

У Збройних Силах
України з 2000 року. У
2015 році служила під
час збройного конфлікту
на Сході України задля
захисту її територіальної
цілісності.

статі, а лише на підставі виконання ним/нею обов'язків служби в зоні АТО (ООС). Такий підхід цілком співвідноситься із конституційним принципом рівності (серед інших – за ознакою статі).

Статус учасника бойових дій дає право на отримання однакових пільг незалежно від потреб ветерана і ветеранки. Неврахування реальних потреб особи (економічних, соціальних, медичних, психологічних тощо) є проблемою для усіх ветеранів: як жінок, так і чоловіків. Забезпечення достатніх соціальних гарантій для ветеранів повинно враховувати індивідуальні потреби учасників бойових дій, для чого рекомендуємо проводити досліджень, опитування щодо рівня використання передбачених законодавчих гарантій, достатній обсяг наданих пільг та внесення змін до нормативно-правових актів за результатами здійснених досліджень.

Підзаконні нормативно-правові акти не розширюють перелік пільг для ветеранів, а лише регламентують механізм (порядок) їхньої реалізації. Так, наприклад, існує Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року №197⁹⁵, яка передбачає монетизацію (надання у готівковій формі) пільги на проїзд для учасників бойових дій (незалежно від їхньої статі).

Отже, законодавчі гарантії соціального захисту ветеранів не залежать від статі осіб, які мають на них право, однак необхідно окремо досліджувати комплекс потреб ветеранок після завершення військової служби, посилювати інформаційні кампанії щодо можливостей для ветеранок та шляхів їхньої реалізації. Особливо актуальною така інформація буде для жінок, які проживають у віддалених населених пунктах.

2.4. Програми соціального захисту ветеранів і ветеранок в Україні: міжнародні, державні, громадські ініціативи

Бюджетні програми соціального захисту ветеранів, їхня реалізація:

Забезпечення житлом

Ветерани, які потребують поліпшення житлових умов, відповідно до вимог чинного законодавства, мають на це право першочергово (особи з інвалідністю – позачергово). Статистика кількості осіб, які перебувають на черзі на отримання житла, вказує на суттєві

проблеми із реалізацією цих пільг. Таким чином, бюджетні асигнування за напрямком забезпечення ветеранів та членів їхніх сімей житловим приміщенням мають бути ретельно оцінені з точки зору їхньої ефективності. Згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік», у 2018 році уряд виділяє на бюджетну програму надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в АТО, а також для інвалідів I–II груп⁹⁶ з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції та потребують поліпшення житлових умов⁹⁷, аналогічну 2017 року – 329,8 млн гривень. Відповідно до бюджетного запиту Мінсоцполітики на 2018–2020 рр., за ці кошти планується виплатити 452 компенсації за житло.

Забезпечення житлом і прийняття на квартирний облік здійснюються для ветеранів першочергово (для осіб з інвалідністю внаслідок війни – позачергово) незалежно від статі, однак темпи забезпечення житлом осіб, які його потребують, не можуть задовольнити наявні потреби ветеранів та членів їхніх сімей.

Тому гендерний фактор, на нашу думку, може бути врахований при зміні підходів до формування обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов. Для покращення ситуації при отриманні житла наразі потрібно враховувати не лише пільговий статус особи, а й увесь комплекс соціальних та економічних умов проживання.

Професійна адаптація ветеранів

Станом на серпень 2018 року, згідно з інформацією порталу Міністерства соціальної політики України, виконується бюджетна програма із психологічної, соціальної та професійної адаптації (паспорт бюджетної програми за №2505150)⁹⁸. Механізм надання соціальної та професійної адаптації передбачений Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року №179 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності». Проте для ефективної реалізації цієї програми доцільним є збільшення частки витрат на потреби безпосередньо професійної адаптації та розширення

переліку видів зайнятості, оскільки це може ефективно допомогти ветеранкам у реінтеграції до мирного життя.

Тому вважаємо доцільним відокремити бюджетне забезпечення програм і заходів соціальної адаптації від професійної адаптації в рамках Міністерства ветеранів, адже наразі розподіл коштів, відповідно до згаданої постанови, відбувається лише за кількістю учасників бойових дій в областях незалежно від їхніх професійних та соціальних потреб.

Водночас проблемою є те, що в Україні не проводиться моніторинг рівня працевлаштованості ветеранів жінок та чоловіків. Хоча приклад Сполучених Штатів Америки свідчить про ефективність визнання і врахування окремих потреб ветеранів бойових дій при працевлаштуванні⁹⁹. У США діє Veteran Employment Opportunity Act¹⁰⁰, Акт про можливість працевлаштування ветеранів, який спрямований на перетворення осіб, котрі брали участь у військових діях, на економічних лідерів громадянського суспільства. У Великобританії діє схожий механізм забезпечення права на працю ветеранів, оскільки у багатьох містах цієї держави функціонує Асоціація з працевлаштування колишніх кадрових військовослужбовців.

Тому, окрім збільшення фінансування програм професійної адаптації для ветеранів, доцільно також провести дослідження професійних потреб та можливостей ветеранок.

Психологічна реабілітація

За інформацією МОЗ, психологічної реабілітації потребують 77% учасників війни України проти російської агресії¹⁰¹. 6 квітня 2018 року було оновлено Порядок використання коштів з державного бюджету для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників АТО та постраждалих учасників Революції Гідності, затверджений Постановою КМУ від 12 липня 2017 року №497¹⁰². Зараз витрата бюджетних коштів спрямована на потреби ветеранів відповідно до принципу гендерної нейтральності, однак саме за напрямком психологічної реабілітації вважаємо доцільним здійснювати перерозподіл необхідних коштів із врахуванням спеціальних потреб ветераном та ветеранів.

Згідно із доповіддю Олени Бурлаки, виголошеній на щорічній науковій конференції Канадського інституту дослідження здоров'я військовослужбовців та ветеранів (CIMVHR) у 2017 році, існують значні відмінності щодо психологічних проблем жінок та чоловіків, які перебували на військовій службі (особливо в умовах проведення АТО/ООС): «...виражена гендерна різниця в реакції на бойовий стрес у військових в зоні АТО проявлялася у вигляді частішої психічної симптоматики у чоловіків у варіанті відкритого та усвідомленого переживання на противагу соматизованій симптоматиці у жінок, що переважно була пов'язана з репродуктивним здоров'ям. В результаті досліджень, проведених українськими фахівцями, виявилось, що жінки-військовослужбовці більш чутливі до факторів бойового стресу і мають більшу ймовірність розвитку посттравматичного стресового розладу та депресії»¹⁰³.

Отже, відмінні психологічні травми, які зазнали жінки і чоловіки під час виконання службових обов'язків, потребують різних механізмів реабілітації після набуття ними статусу ветеранки (ветерана) і відповідно має бути різне бюджетне фінансування, оскільки гендерний фактор зумовлює різні потреби щодо забезпечення ефективної психологічної реабілітації. Проте чинні нормативно-правові акти, котрі спрямовані на регулювання даної проблеми, наразі не беруть до уваги потреби саме жінок-ветеранок.

Санаторно-курортне лікування

Право на безкоштовне санаторно-курортне лікування учасників війни України проти російської агресії закріплено у ст. 4 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», ст. 12–16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», п. 3 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Пільгове забезпечення санаторно-курортним лікуванням здійснюється на засадах гендерної нейтральності, однак є декілька бюджетних програм, які забезпечують реалізацію цієї пільги:

- бюджетна програма за номером КПКВК 2505150 «Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення

постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням» (далі – КПКВК 2505150). За цією програмою санаторно-курортне лікування можуть отримати виключно ветерани війни України проти російської агресії, які мають статус учасника бойових дій або інваліда війни відповідно до пунктів 19 і 20 частини першої статті 6 та пунктів 11–14 частини другої статті 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Порядок використання бюджетних коштів за цією програмою визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 року №200 (далі – Постанова №200);

- бюджетні програми силових відомств (наприклад, КПКВК 2101080 «Медичне лікування, реабілітація та санаторне забезпечення особового складу Збройних сил України, ветеранів військової служби та членів їх сімей, ветеранів війни» – далі КПКВК 2101080). За цими програмами путівки в санаторій можуть отримати учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни та члени сім'ї загиблого (незалежно від того, за участь у якому конфлікті надано пільговий статус), які або проходять військову службу, або отримують пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Порядок використання коштів встановлено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 року №446 (далі – Постанова №446);
- програма КПКВК 2501470 «Санаторно-курортне лікування ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Законів України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, “Про жертви нацистських переслідувань та інвалідів”» (далі – КПКВК 2501470). За цією програмою отримати путівку можуть ветерани війни України проти російської агресії та члени сім'ї загиблого, які не підпадають під категорії, описані вище, а також інваліди війни та інші особи, які отримали пільговий статус згідно із Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про жертви нацистських переслідувань». Порядок використання коштів встановлено Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №187 (далі – Постанова №187).

Отже, забезпечення путівками до закладів санаторно-курортного лікування здійснюється відповідно до різних процедур, проте чинник ґендеру не впливає на отримання даної пільги. Для спрощення доступу до даної пільги рекомендуємо об'єднати усі можливості для отримання путівок ветеранами і ветеранками принаймні у межах одного відомства.

Медичне забезпечення

Безкоштовні ліки та медичні препарати, регулярні обстеження, диспансеризація, зубопротезування є складовими медичного блоку Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», про що вже йшлося у розділі II. Відповідно до законодавства (Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Постанова КМУ від 17 серпня 1998 року №1303) учасники бойових дій, ветерани незалежно від статі можуть отримати безкоштовні лікарські засоби відповідно до переліку хвороб. Існує також урядова програма «Доступні ліки» (з квітня 2017 р. – до теперішнього часу). З 2014 року в рамках реалізації державних цільових програм та заходів програмного характеру МОЗ України за бюджетною програмою КПКВК 2301400 «Забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру» передбачаються видатки на централізовану закупівлю медикаментів, лікарських засобів та медичних виробів для забезпечення хворих на тяжкі захворювання.

Отже, як і при психологічній реабілітації, доцільно з'ясовувати потреби ветеранок щодо відновлення стану здоров'я для максимального ефекту гарантованої пільги. Наразі усі передбачені законодавством соціальні гарантії потребують додаткового вивчення на предмет їхньої ефективності саме для ветеранок.

Місцеві гарантії

На законодавчому рівні додатковий правовий захист отримують жінки, які проходять військову службу (додаткові можливості для розірвання контракту, неможливість застосування певних видів покарань за вчинене правопорушення тощо). Для жінок-ветеранок будь-які додаткові гарантії силовими відомствами не забезпечуються. Немає також будь-яких перехідних програм для реінтеграції

Ганна КОСІНОВА

Старша солдатка

Волонтерка Майдану. В листопаді 2016 підписала контракт з ЗСУ на три роки, продовжуючи волонтерство. Служила в 27 реактивній артилерійській бригаді м. Суми. В травні 2018 була переведена в Окремий президентський полк імені гетьмана Богдана Хмельницького. Брала участь в ООС в 2019 році. Діловодниця. Чоловік служив в армії 2014-2019 роки. Має 7-річну дитину, яка ходить в 2 клас.

ветеранів (ветеранок) до мирного життя після завершення служби, хоча це дозволило би уникнути багатьох проблем як для ветеранів (ветеранок), так і для членів їхніх сімей.

У США після прийняття особою рішення про звільнення з військової служби починає діяти комплекс механізмів ресоціалізації – виплати безробітному надає Департамент оборони (що формує високий рівень соціальної відповідальності колишнього роботодавця). А для зменшення видатків передбачено «обов’язковий курс підготовки до цивільного життя навіть тим військовослужбовцям, яких звільняють за невідповідністю»¹⁰⁴, який включає професійну та соціальну адаптацію, а також короткий курс особистого фінансового менеджменту, медичний огляд, психологічне тестування тощо. Доцільним видається проведення усього комплексу адаптації ветеранок фахівчинями і фахівцями відповідних напрямків.

Подібні програми реалізуються в багатьох країнах, зокрема функцію ресоціалізації ветеранів (ветеранок) виконує міністерства ветеранів Канади, Австралії (має статус федерального), Хорватії, Південної Кореї тощо¹⁰⁵.

Варто детальніше розглянути додаткові можливості, які пропонують для ветеранок органи місцевої влади та громадські організації, адже окрім соціального захисту, передбаченого на законодавчому рівні, ветеранки можуть користуватися додатковими гарантіями за місцем проживання чи реєстрації. Такі можливості закріплюються в місцевих програмах і фінансуються із місцевих бюджетів.

Так, у Кропивницькому забезпечується надання акушерської та гінекологічної допомоги учасницям бойових дій в АТО та дружинам загиблих учасників АТО. Окрім цього, існує місцева пільга для дітей ветеранів (ветеранок) щодо забезпечення дітей учасників бойових дій у АТО до 3-х років лікарськими засобами безкоштовно та дітей віком від 3-х до 6-ти років лікарськими засобами з оплатою 50% їхньої вартості за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування; надання безкоштовного харчування у навчальних закладах, безкоштовного оздоровлення дітей, забезпечення безкоштовного відвідування міських музеїв для членів сім’ї ветерана/ветеранки¹⁰⁶.

Оздоровлення дітей учасників АТО (незалежно від статі) передбачено також у Чернігові¹⁰⁷.

У Львові діє програма «Жінки в підприємстві», яка навчає основ підприємництва для започаткування і ведення власної справи, ветеранки можуть користуватися нею після завершення виконання обов'язків військової служби. На державному рівні, за інформацією урядового порталу, починає функціонувати канадсько-український проект «нової програми фінансової підтримки інноваційних проєктів, спрямованих на покращення економічних можливостей жінок та найбільш вразливих верств населення для подолання гендерної та соціально-економічної нерівності, у тому числі через створення для них сприятливих умов для підприємницької діяльності в Україні»¹⁰⁸.

Проєкти, підтримані міжнародними донорами

Починаючи з 2016 року, в Координатора проєктів ОБСЄ¹⁰⁹ в Україні було 3 спільних річних проєкти з Міністерством соціальної політики України, котрі стосуються тематики ветеранів та ветеранок АТО/ООС. Проєкти включали такі напрямки:

1) Проєкт «Відповідь на загрози соціальної безпеці внаслідок конфлікту» (2016), який стосувався:

- вдосконалення законодавства для забезпечення соціального захисту та психологічної реабілітації демобілізованих;
- навчального посібника та курсу з питань психологічної реабілітації постраждалого внаслідок конфлікту населення;
- проведення дослідження щодо якості надання комплексних соціальних, психологічних, юридичних та інших послуг демобілізованим учасникам бойових дій (опитування учасників АТО, членів їхніх родин, членів сімей загиблих, а також проведення експертних інтерв'ю з представниками державних органів влади, місцевого самоврядування). Ці питання досліджувала компанія «GfK Ukraine».

2) Проєкт «Підтримка Міністерства соціальної політики у наданні допомоги особам, постраждалим внаслідок конфлікту та гендерно-зумовленого насильства» (2017) включав:

- вдосконалення законодавства для забезпечення соціального захисту та психологічної реабілітації демобілізованих та членів їхніх сімей за результатами дослідження 2016 року;

- проведення тренінгів для апробації навчального посібника та курсу з питань психологічної реабілітації населення, постраждалого внаслідок конфлікту (для психологів та соціальних працівників) та завершення роботи над навчальним посібником та курсом;
- розробку та друк матеріалів для інформування демобілізованих учасників АТО про можливості працевлаштування, навчання та перекваліфікації.

3) Проект «Підтримка Міністерства соціальної політики в протидії гендерно зумовленому насильству та (ре-)інтеграції населення, постраждалого від конфлікту» (2018) стосувався:

- надання експертної підтримки з розробки нормативних актів про психологічну реабілітацію населення, постраждалого від конфлікту;
- проведення регіональних тренінгів для психологів та фахівців соціальної сфери з надання психологічної допомоги постраждалим внаслідок конфлікту та сім'ям, які проживають біля зони конфлікту, та друк навчального посібника;
- розробки інформаційних листівок та відеоролика для військово-вослужбовців, звільнених у запас, щодо отримання психологічної реабілітації.

5 грудня 2018 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року¹¹⁰. У меті Програми задекларовано, що особливості жінок і чоловіків враховуватимуться в адмініструванні потреб ветеранів. Завдання і заходи програми здійснюватимуться з дотриманням принципу забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок. Однак, активістки жіночого ветеранського руху не були долучені до процесу прийняття цього документу.

**Людмила ДЕМ'ЯНИК,
позивний Стріла**

Молодша лейтенантка,
Офіцерка запасу ЗСУ

Волонтерка Української добровольчої армії. З серпня 2014 до лютого 2016 була помічницею начальника штабу 5-го батальйону, інформаційником. Зараз займає посаду керівниці адміністративного відділу штабу Української добровольчої армії. Координаторка освітнього напрямку у Жіночому ветеранському русі.

2.5. Ветеранський рух і залучення жінок в Україні

На сайті Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО розміщено Перелік всеукраїнських громадських об'єднань ветеранів війни та АТО¹¹¹. Станом на 2018 рік названо 51 об'єднання, серед яких Організація ветеранів України, Всеукраїнське об'єднання ветеранів, Всеукраїнська спілка ветеранів війни, Громадська спілка «Всеукраїнське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО», Громадська спілка «Всеукраїнська асоціація ветеранів Афганістану та АТО», Всеукраїнська громадська організація «Українська Асоціація інвалідів АТО» та інші.

Навіть будучи доволі малочисельною групою серед ветеранів, жінки очолюють 4 із 51 всеукраїнських громадянських об'єднань ветеранів війни та АТО¹¹²: Орина Сокульська – Громадську організацію «Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих», Анастасія Гулей – Українську організацію борців антифашистського опору (колишніх політичних в'язнів фашистських концтаборів), Ірина Міхнюк – Громадську спілку «Всеукраїнське громадське об'єднання родин загиблих та безвісти зниклих, учасників антитерористичної операції, ветеранів війни та активістів волонтерського руху “КРИЛА 8 СОТНІ”» і Наталія Московець – Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО.

Окрім всеукраїнських громадських об'єднань на кшталт Спілки Учасників АТО України¹¹³ чи Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО¹¹⁴, діють також і регіональні осередки, наприклад, Київська міська спілка ветеранів АТО¹¹⁵. Існує також чимало ініціатив підтримки ветеранів і ветеранок АТО: Національна кампанія подяки військовим, ветеранам та ветеранкам «Завдяки тобі»¹¹⁶, Безкоштовний магазин одягу для сімей загиблих та поранених учасників АТО¹¹⁷ (м. Дніпро), залучення ветеранів до державної служби (підтримка навчання на магістерській програмі із публічного адміністрування в НаУКМА¹¹⁸) та багато інших.

Проект «За ветеранів до влади!»¹¹⁹ має підготувати ветеранів до роботи на посаді держслужбовців та інтегрувати їх у органи виконавчої влади. З цією метою у Києві та Краматорську запускаються навчальні центри для ветеранів, які діють і як кадрові агенції. При зарахуванні на навчання з ветеранами працює також фахівець з профорієнтації, який, вивчивши досвід та зацікавлення кандидата

чи кандидатки, видає аналітичну довідку про її/його оптимальну спеціалізацію.

Окрім того, ветеранки можуть долучитися до проекту, який координується Українським жіночим фондом (УЖФ), «Рівність заради безпеки»¹²⁰, котрий фінансується Європейським Союзом. На початку осені 2018 року УЖФ на запитання у фейсбуці про присутність ветеранок у проекті відповів: «Саме зараз відбувається формування коаліцій, які працюватимуть над оновленням місцевих планів дій по 1325 і ми хотіли би, щоб до цих коаліцій увійшли ветеранки. Але поки що у нас немає таких учасниць».

«Без броні» – це всеукраїнський проект, спрямований на психосоціальну допомогу військовослужбовцям після АТО, а також надання їм кваліфікованої юридичної і психологічної інформаційної підтримки. Це єдина база перевірених центрів допомоги учасникам АТО¹²¹.

14 лютого 2018 року уряд прийняв рішення про новий механізм використання коштів – на конкурсній основі – для надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів¹²². Як зазначає «Юридична сотня», загальнодержавний конкурс визначення кращих проектів проводить і адмініструє Державна служба у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, а результати затверджує Міністерство соціальної політики. Одержувачами бюджетних коштів у загальнодержавному конкурсі можуть бути лише всеукраїнські громадські об'єднання ветеранів війни, жертв нацистських переслідувань та жертв політичних репресій. Місцеві конкурси (у містах, областях, районах) проводять та адмініструють територіальні управління соціального захисту населення.

Влітку 2018 року під Києвом відбулася установча зустріч жіночого ветеранського руху¹²³. Потребу організувати, окрім спільного з чоловіками, ще й жіночий ветеранський «блок» учасниці зустрічі пояснили тим, що «жінки в армії перебувають у меншості, і на зустрічах ветеранів-чоловіків поодиноким жінкам складно озвучити всі свої проблеми та потреби й добитися їхнього вирішення». Співорганізаторка події Оксана Іванців зазначила: «І в Канаді, і в Штатах існує дуже сильний жіночий ветеранський рух. Він нас надихнув – ми

познаходили їхні ФБ-сторінки, місії, як і що вони роблять – це дуже співзвучно з тим, що озвучували наші дівчата»¹²⁴.

ПІДСУМОВУЮЧИ РОЗДІЛ 2 ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНОК І ВЕТЕРАНІВ АТО, ВАРТО ВИДІЛИТИ ТАКІ УСПІШНІ СТОРОНИ, ЯК:

1. Суспільна увага та законодавче регулювання становища ветеранів ще із початку незалежності України.
2. Високий рівень обізнаності ветеранів про наявність державних пільг та користування ними, згідно з проведеними ще у 2016 році соціологічними дослідженнями.
3. Формування жіночого ветеранського руху в Україні як складової ветеранського руху для лобіювання інтересів жінок і посилення їхньої видимості серед ветеранів АТО та участі у проєктах розбудови миру і впливу на процес прийняття рішень.

ЗВАЖАЮЧИ НА КРАЩІ МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД, У РОЗДІЛІ 2 ОКРЕСЛЕНО ТАКОЖ ПРОБЛЕМИ:

1. Ігнорування ґендерного чинника у програмах соціального захисту ветеранів і ветеранок, зокрема у наданні ефективної психологічної реабілітації, при зміні підходів до формування обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов.
2. Брак державної підтримки (інформаційної, правової, економічної) для місцевих органів державної влади, всеукраїнських та місцевих громадських організацій, які розробляють та впроваджують додаткові соціальні гарантії, програми розвитку, реадaptaції тощо для ветеранок та членів їхніх сімей.
3. Недостатній рівень інформування ветеранок про гарантії соціального захисту та можливості захисту їхніх прав та інтересів.

Примітки

69. Brown A.L., Adams B.D., Filardo E.-A., Richards K. Impacts of Culture and Leadership on Gender Integration and Operational Effectiveness in Male-Dominated Environments. – Human Systems Inc., March 2015. – P. 8.
70. American Legion, a United States Veterans Association // <https://www.legion.org>.
71. Лоук І., Івасик С. Організація ветеранського руху: уроки Заходу для України // Цензор.нет, 9 грудня 2016 року // https://ua.censor.net.ua/resonance/418557/organizatsiya_veteranskogo_ruhu_uroky_zahodu_dlya_ukrainy.
72. World Veterans Federation // <http://www.wvf-fmac.org/>.
73. Wax-Thibodeaux E. Female Veterans Say It's Their Time to Write the Memory of War // The Washington Post, March 30, 2018 // https://www.washingtonpost.com/politics/female-veterans-say-its-their-time-to-write-the-memory-of-war/2018/03/30/bc8ea5d4-06a4-11e8-8777-2a059f168dd2_story.html?noredirect=on&utm_term=.ea091a3a866a.
74. Там само.
75. National Women Veterans United // <http://nvwu.org>.
76. Center for Women Veterans, United States Department of Veteran Affairs // <https://www.va.gov/womenvet/>.
77. Sklokina I. Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: from Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas // Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society, Double Special Issue: Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans and Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space. – 2015. – Vol. 1, no. 2. – P. 133–168.
78. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року №33551-XII // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
79. Статус ветеранів війни з інвалідністю надається державою особам, які отримали інвалідність внаслідок війни. Тут і в усьому тексті фраза «ветерани війни з інвалідністю» використовується для позначення цього офіційного статусу, який в українських нормативно-правових документах називається «інваліди війни».
80. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції // <http://dsvv.gov.ua/>.
81. Данилова Н. Трансформация мужественности в «проективной» и «реальной» карьере инвалида войны // Гендерные исследования. – 2001. – №6. – С. 259–270; Данилова Н. Срочники, пиджаки, профессионалы: разные мужественности участников постсоветских войн // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. 5. – №2 (31). – С. 110–126.
82. Данилова Н. Трансформация мужественности в «проективной» и «реальной» карьере инвалида войны // Гендерные исследования. – 2001. – №6. – С. 261.
83. Стрельник Е. Гегемонная маскулинность и инвалидность: конфликты идентичностей и ресурсы их преодоления // Способы быть мужчиной: Трансформации маскулинности в XX веке / ред.-сост. И.Н. Тартаковская. – Москва: Звенья, 2013. – С. 216.
84. Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровільних формувань в Україні // Часопис Київського університету права. – 2016. – №4. – С. 84–88.
85. Всі цивільні волонтери, які надавали допомогу під час військових дій.
86. Stepaniuk N. Lives Punctuated by War: Civilian Volunteers and Identity Formation amidst the Donbas War in Ukraine. PhD thesis. – University of Ottawa, 2018.
87. Особи, які отримали офіційний статус учасника бойових дій.
88. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. – К., 2016. – 77 с.
89. Там само. – С. 55–56.
90. Детальніше про соціальні гарантії захисту ветеранів і ветеранок див. у частині 2.3 цього тексту. Загалом держава надає пільги у сфері медичного забезпечення, житлово-комунальних послуг та житлового (земельного) забезпечення, у сфері проїзду, соціального забезпечення та трудових гарантій, освіти, податковій та інші пільги.

91. Звіт за результатами дослідження системи соціального захисту учасників бойових дій та членів родин загиблих в АТО / Підготовлено для: Координатор проектів ОБСЕ в Україні на запит Міністерства соціальної політики України / дослідницька команда: Інна Волошевич, Тетяна Костюченко, Іван Хаджи, 15 грудня 2016 року // https://drive.google.com/open?id=1Upa4reZ77sULPE5_MUxLs4Lkkr-bFlmtUbVV5MgTLOY.
92. Там само. – С. 7.
93. Там само.
94. Закон України від 22 жовтня 1993 року №3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
95. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року №197 «Деякі питання надання пільг у готівковій формі з оплати проїзду усіма видами транспорту загального користування на міських, приміських та міжміських маршрутах» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-nadann>.
96. Згідно з Інструкцією про встановлення груп інвалідності, яка затверджена Наказом МОЗ від 7 квітня 2004 року №183, критеріями встановлення I групи інвалідності є обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності у значному ступені (нездатність до самообслуговування, самостійного пересування, навчання, трудової діяльності, орієнтації, спілкування, контролю своєї поведінки. Критеріями встановлення II групи інвалідності є обмеження однієї чи декількох категорій життєдіяльності у вираженому ступені // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0516-04>.
97. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2015 року №348 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також для інвалідів I–II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції, та потребують поліпшення житлових умов» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248204266>.
98. Паспорти бюджетних програм на 2018 рік // Міністерство соціальної політики України, 26 січня 2018 року // <https://www.msp.gov.ua/news/14715.html>.
99. Veteran Jobs // Military.com // <https://www.military.com/veteran-jobs>.
100. Special Hiring Authorities for Veterans // <https://www.fedshirevets.gov/job-seekers/special-hiring-authorities/#content>.
101. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Державні гарантії соціального захисту учасників антитерористичної операції, Революції Гідності та членів їхніх родин: стан і перспективи”» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1843-19>.
102. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року №497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2017-%D0%BF>.
103. Сестріцин А. Війна і здоров'я жінок // День, 9 жовтня 2017 року // <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/viyna-i-zdorovya-zhinok>.
104. Василенко Л.В. Армії треба навчитись відпускати, або Хто і як має влаштувати подальше життя ветеранів // Українська правда, 14 листопада 2017 року // <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/11/14/227439/>.
105. Інформаційна довідка щодо функціонування у різних державах міністерств у справах ветеранів // <http://komviti.rada.gov.ua/uploads/documents/33160.pdf>.
106. Рішення від 17 січня 2017 року №759 Кіровоградської міської ради «Про затвердження Комплексної програми підтримки учасників антитерористичної операції в східних областях України та членів їх сімей на 2017–2019 роки».
107. Програма підтримки учасників АТО та членів їх сімей – мешканців м. Чернігова на 2016–2020 роки, затверджена рішенням Чернігівської міської ради від 31 березня 2016 року №6/VII-3.

108. У рамках цільової програми Канада надасть \$30 млн на підтримку підприємництва в Україні // Урядовий портал, 19 липня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-ramkah-cilovoyi-programi-kanada-nadast-30-mln-na-pidtrimku-pidpriyemnictva-v-ukrayini>.
109. Дані отримані від Лідії Малогулько, National Project Officer, OSCE Project Co-ordinator in Ukraine.
110. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 року №1021 «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» // Верховна Рада України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF/print>.
111. Перелік всеукраїнських громадських об'єднань ветеранів війни та АТО (2018) // Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 18 вересня 2018 року // <http://dsvv.gov.ua/zvyazky-z-hromadskisty/spryannya-rozvytku-hromadskohosuspilstva/perelik-vseukrajinskykh-hromadskykh-ob-ednan-veteraniv-vijny-ta-ato.html>.
112. Там само.
113. Спілка Учасників АТО України // Facebook // <https://www.facebook.com/uaatoua/>.
114. Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО // Facebook // <https://www.facebook.com/familyato/>.
115. Київська міська спілка ветеранів АТО // Facebook // <https://www.facebook.com/veteranato>.
116. Завдяки тобі // Facebook // <https://www.facebook.com/zavdyakytobi/>.
117. ГО «Підтримати легко» (безкоштовний магазин одягу для сімей загиблих та поранених учасників АТО) // Facebook // <https://www.facebook.com/pidtrimati/>.
118. Стипендії для навчання за магістерською програмою «Публічне управління та адміністрування» у КМА // Національний університет «Києво-Могилянська академія» // <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/3382-stypendii-dlia-navchannia-za-magisterskoiu-prohramoiu-publichne-upravlinnia-ta-administruvannia-u-kma>.
119. За ветеранів до влади! // Facebook // <https://www.facebook.com/za.veteraniv.do.vlady>.
120. Рівність заради безпеки // Український жіночий фонд // https://www.uwf.org.ua/project_activities/EU1325.
121. Без броні // <http://bezbroni.net/>.
122. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні / Юридична сотня, 2018. – С. 42 // <http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf>.
123. Максименко О. «Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // <https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-posester-pid-kiyevom-yak-zarodzhuyetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/>.
124. Там само.

3

СТАНОВИЩЕ І ОЦІНКА ПОТРЕБ ВЕТЕРАНОК АТО В УКРАЇНІ:

ГОЛОСИ «НЕВИДИМОГО
БАТАЛЬЙОНУ 2.0»

3.1. Досвід реінтеграції жінок у цивільне життя і їхні потреби

«Тут, у соціумі дуже важко, важче, ніж на фронті. У тисячі, в п'ятнадцять тисяч раз. Ну, я не знаю, це, може, моє якесь відчуття, і я якась не така. Я думаю, що яюсь, напевне, я не така» (Фокус-групова дискусія)

Дослідницький колектив цього проекту провів глибинні напівструктуровані інтерв'ю із 14 жінками-ветеранками та 8 чоловіками-ветеранами. Останні були опитані для того, щоб зрозуміти, наскільки ті чи інші проблеми є характерними лише для жінок, чи для всіх, хто більше не служить. Вік респонденток і респондентів — від 22 до 47 років, досвід служби — від кількох місяців до чотирьох років. Респонденти представляли різні регіони України (10 — з Києва, 2 — з Одеси, а також із Хуста, Тернополя, Галича, Гайсина, Авдіївки, Горлівки тощо). Інтерв'ю проводилися протягом липня — вересня 2018 року, українською та російською мовами очно та через засоби аудіозв'язку.

Учасницям дослідження було запропоновано розповісти про такі аспекти свого досвіду повернення: працевлаштування; користування послугами, які ветеранкам надає держава чи громадський сектор; стан фізичного та психологічного здоров'я; спілкування із цивільними людьми; ставлення до ветеранського активізму (див. опитувальник у Додатку В.2).

У Таблицях Б.1 і Б.2 (див. Додаток Б) представлена узагальнена інформація про учасниць і учасників дослідження. Ця таблиця не містить особистої інформації, яка дозволила би ідентифікувати респонденток та порушити їхню конфіденційність. Анонімність пов'язана із тим, що у глибинних інтерв'ю порушуються чутливі теми, про які респондентки і респонденти не готові говорити відкрито.

Опитування не є репрезентативним, оскільки дослідницький колектив не мав інформації про усіх ветеранок України. Вибірка дослідження будувалася методом «снігової кулі», тобто шляхом пошуку ветеранок на заходах, у яких вони беруть участь; публічною пропозицією взяти участь у дослідженні, опубліковану у соціальній мережі Facebook. Такий метод містить обмеження через те, що дослідницький колектив не мав доступу до ветеранок, які не

підтримують контакти з іншими (із власного бажання, через сильні труднощі із адаптацією у цивільному житті, через відсутність у соціальних мережах, через небажання афішувати свій досвід служби тощо). Таким чином, вибірка має певне зміщення у бік тих, хто більш охоче підтримує зв'язки із посестрами. Наприклад, ветеранка, котра проживає у невеликому селі без інтернету і зіткнулася з посттравматичним стресовим розладом, має менше шансів потрапити у вибірку цього дослідження. Ці обмеження вибірки варто враховувати при читанні подальшого тексту.

Окрім цього, під час «Злету ветеранок», який відбувся у липні 2018 року, була проведена фокус-група із його десятима учасницями. На фокус-групі було поставлено питання про працевлаштування, доступність пільг та послуг, спілкування із цивільними людьми. Гайд фокус-групи представлений у Додатку В.3.

3.1.1. Ринок праці

Працевлаштування – одна з основних проблем, яка турбує ветеранок при поверненні до цивільного життя. Наявність гідної роботи – це і самореалізація, й фінансова стабільність і незалежність, а також спосіб швидшої соціально-психологічної реінтеграції у мирне життя.

У дослідженні розглянуто труднощі, пов'язані з працевлаштуванням ветеранок, а також сприятливі умови для їхнього працевлаштування.

Проблема працевлаштування серед ветеранок має щонайменше **два аспекти**: практичний – відсутність робочих місць (у певній сфері або у населеному пункті) та екзистенційний – відсутність гідної/цікавої роботи. Повертаючись з фронту, ветеранкам часто доводиться починати з нуля, тому що або посада вже зайнята, або змінилися інтереси й потрібно шукати нове заняття. Усі респондент(к)и говорять про потребу у роботі, де вони зможуть реалізувати себе. Часто це пояснюють потребою в занятті корисною справою та у відчутті потрібності на роботі. Крім того, складним є психологічний процес адаптації до цивільного життя і роботи.

Серед труднощів, пов'язаних з працевлаштуванням, також звертають увагу на низьку оплату праці, непрофесійність працівників служб зайнятості та неефективність наданих ними послуг, непорозуміння

“

«Люди мають розуміти, що повертаючись звідти, дуже важко знов-таки прийти на роботу. Тобто це мають бути, можливо, якісь програми з метою, я не знаю, при звичаєння до роботи, до звичайної роботи»

(Ветеранка 8)

з робочим колективом, недостачу капіталу для початку власної справи, брак знань для нової справи, проблеми зі здоров'ям.

Опитані респондентки не мали позитивного досвіду співпраці зі службами зайнятості. Ті, які зверталися до центрів зайнятості, роботу не отримали. Вакансії на біржі праці не відповідали їхнім кваліфікаціям чи інтересам. Жінкам із військовою освітою складно знайти роботу.

«— Тому ходила на так звану біржу в Житомирі. Та запропонувати вони мені нічого не змогли. І заробітна плата зараз, як психолога, не дуже є високою. Тому як варіант, або десь навчатися, але це треба платити, є звичайно можливості десь і безкоштовно, але це в Києві, це де треба проживання. Тому фінансово це трохи поки що важкувато. Тому, в принципі, я маю можливість ще на рік-два взяти контракт і продовжити службу, але в іншому місці... У мене тепер є право вибору. Куди я захочу. Не куди мене відправлять, а куди я захочу.

— Тобто є проблеми з працевлаштуванням у тих, хто хоче працевлаштуватися цивільними?

— Так. Є проблеми, особливо для жінок. І [особливо] для тих, які мають професію військову, я не кажу про тих, які мали в цивільному житті якусь свою професію окрему. Швачка, повар – це й для них проблема... Не проблемно знайти, а тільки для тих, які закінчили військовий інститут, які мають військову освіту. От для таких – проблема. Якщо власною справою займатися. Дуже багато прикладів, які займаються, відкривають свої власні справи і людей підтримують, до речі, військових дуже багато, я думаю, що ви знаєте, да? От, тому як варіант...» (Ветеранка 11).

Проте ветеранки і ветерани демонструють скептичне ставлення як до послуг, які надаються центрами зайнятості, так і до працівників центрів зайнятості. Це ставлення здебільшого базується на негативному досвіді їхніх побратимів і посестер у центрах зайнятості. В інтерв'ю респондентки говорять про упереджене ставлення до ветеранів і ветеранок працівниками центрів зайнятості, нерозуміння особливостей психічного стану ветеранів, невміння спілкуватися

з ними. Зі слів респонденток, чоловікам-ветеранам найчастіше пропонують працювати охоронцями, апелюючи до їхніх навичок користуватися зброєю, фізичну підготовку та військовий досвід. Трапляються і більш екстремальні випадки, коли ветерану пропонують працювати на птахофермі, керуючись тим самим аргументом – відсутність страху крові і смерті.

«У мене дуже багато хлопців працюють охоронцями зараз в АТБ, в Ашані і так далі... Візьмемо Канів. Мій чоловік приходив в центр зайнятості. Ще один хлопчик, який з нами служив, ще один, ще один, ще один. Знаєте, що їм перше пропонують? «Нашу Рябу» на 3,5 тисячі. Це ти або охоронець, або забійник, бо ти вже шосту заповідь порушив, і не раз, ти ж уже вбивав, тобі ж все одно. Ти вже до крові звичний. А те, як воно буде діяти, ця кров, на них, ніхто чомусь не замислюється взагалі. Ну подумаєш там, ну ти ж вбивав, тобі ж не вперше. І замість того, щоб допомогти людині вийти з цього стану, ще й заганяють більше. А більше ми тобі роботи, на жаль, ніякої запропонувати не можемо» (Ветеранка 8).

Опитані жінки-ветеранки з подібною стигматизацією не мали справу. Проте вони також говорять про дискомфорт, пов'язаний із недоречними питаннями про причини служби і досвід в АТО від працівників державних установ.

Серед сприятливих для працевлаштування факторів можна виділити структурні – утримання робочого місця за працівницею у разі її мобілізації в АТО (ООС) та індивідуальні – наявність власного бізнесу, фінансових збережень або фінансової допомоги близьких, що дає можливість відійти від війни і не турбуватися про негайне працевлаштування та заробляння грошей. Це уможливорює чітке розуміння того, чим ветеранка хоче займатися у мирному житті, а також також можливість займатися бізнесом чи працювати з дотичною до війни тематикою.

Опитування показало, що проблем із працевлаштуванням після повернення з АТО не було у жінок, які працювали на державній службі до мобілізації, й у тих, котрі мали власний бізнес, – їхня ситуація на ринку праці була більш захищеною. Ветеранки, які мали

“

«Мені повезло. Я до війни працювала. Мене забрали по мобілізації з Міністерства, за мною збереглося місце. Це фактично нонсенс, бо рідко коли так, щоб тебе не скоротили. От і повернулася я на це місце. Єдине, що тут залишилося... Це, коли приходиш з війни, на тебе дивляться як на білу ворону, бо з Міністерства забрали в армію всього двох. Це один чоловік, який прослужив третю хвилю мобілізації, і я, яка першу хвилю і плюс контракт. На роботі не зрозуміли. Ну от, чому я там залишилася... Ні керівництво моє безпосереднє, ні вище керівництво зі мною не контактувало – прийшла по закону ти сюди, ну от сиди, тебе ніхто не зачіпає, тобі не дають ніякої роботи, тебе нічим не загрузають, тобто ти себе відчуваєш як п'яте колесо. Ти нікому не потрібен, тобі просто роблять умови. Так відносяться – тебе не можна чіпати, тебе ніхто не чіпає, то сиди... На роботі з колегами це була дуже велика проблема. Бо я ні з ким не розмовляла, я просто не знала, про що з ними говорити»

(Ветеранка 13)

_____

уявлення про те, чим хочуть займатися в мирному житті, також не говорили про проблеми з працевлаштуванням.

Серед опитаних досвід збереження робочого місця за працівницею після демобілізації мали лише ті жінки, які працювали в державних установах. Проте повернення на колишню роботу може бути травматичним через зміну світогляду ветеранок під час служби в АТО та брак порозуміння з колегами, спричинений розбіжностями у поглядах на війну на сході України, ігноруванням ветеранок або упередженим ставленням до них. Упередження пов'язані здебільшого з причинами участі в АТО, особливо для тих, хто пішли воювати за власним бажанням (ставленням до жінок, які воювали, як до легковажних), психоемоційним станом, здатністю виконувати свої професійні обов'язки.

*«Я стикнулася з незрозумінням того, навіщо я поїхала, ну і стандартні причини: навіщо і... в тому плані, що я забула, і чому я поїхала. Це не є от... через те, що це не є жіночою справою, навіть медицина на війні... В державних органах, в принципі... Ну, в більш таких офіційних, коли я ходила зі зверненнями про зміну працевлаштування, незрозуміння я не побачила, але, працюючи в колективі зараз, можу помітити все-таки незрозумілість і такі незрозумілі питання, які теж, в принципі, у мене запитують... Чому, навіщо, я ж не військовозобов'язаний, і тому подібні речі»
(Ветеранка 12).*

Ветеранки, які мали можливість не йти працювати одразу після повернення завдяки фінансовим збереженням або фінансової підтримки близьких, зазначають це як позитивний фактор для майбутнього працевлаштування та для реінтеграції загалом. Певна фінансова незалежність створює сприятливі умови для психологічної адаптації ветеранок. Маючи час на осмислення свого досвіду і цілей, ветеранки краще адаптуються до мирного життя.

«На мене не давили, по крайній мере родственники, на мене не висели... Они мне дали свободу, на мене не висел финансовый вопрос, то есть меня не спешили оформить где-то на работу и меня выпихнуть на работу, чтобы я как-то это вот... Мне подсказали там, почему бы тебе

не зарабатывать деньги на том, что ты наскладировала кучу вещей уже готовых, они в упаковках. И родилась идея с детским магазином, где-то год я ее вынашивала, я готовилась, закупала товар. Дико волновалась. И вот сейчас у меня есть свой магазин детской брендовой американской одежды. Да, детей я не очень люблю, я на них зарабатываю вот в этом случае. Сегодня я задумалась, точно мое ли это или я бы с удовольствием его продала. Может быть, я его продам и буду заниматься чем-то другим интересным, но по крайней мере я уже чувствую в себе вот эти вот силы. По отношению к другим... Мне сейчас просто на них плевать банально. То есть, если раньше я еще как-то присматривалась на общественное мнение, мне было важно оценили ли мой образ, ценят ли мои шутки и все такое, то сейчас это совсем другой формат... Вот сейчас у нас в провинциальных городках очень сложно. Там девушки должны хорошо выглядеть, мальчиков это не касается. И вот даже со своими подругами мы ведем что-то такое типа тренингов, что зачем это делать? Зачем себя уродовать? Зачем делать губы? Зачем делать брови? Зачем носить эти там каблук, если тебе это не надо? И зачем ты должна слушать какие-то?.. Почему кто-то должен тебя корить за твой лишний вес, если тебе в нем комфортно? Ну, то есть, вот такие вот женские какие-то моменты, мы там женский клуб как бы такой создали, да, на самом деле» (Ветеранка 3).

«Дякую, що у мене колишній чоловік, який мій друг, сказав: "Ти три роки не відпочивала, давай за холодильник ти не переживай. З голоду не помреш і дозволь собі просто зайнятися відпочинком, виспатися там, ну, ходи куди ти хочеш", – і так далі, і тому подібне. Тобто я зараз виживаю тільки за рахунок того, що в мене є небайдужі люди, людина поруч, яка мене фінансує. От і все. Хоча для мене було це дуже психологічно важко, я звикла спиратись на власні сили і не приймати якусь допомогу ззовні, і навіть якщо це дуже близькі люди. Тому для мене це був теж бар'єр» (Фокус-група).

“

«Да. Я администратор. Массовик-затейник в заведении. И соответственно – да, я принимала в них участие, я их рожала. И после этого совершенно поменялось отношение, то есть мне стало это не интересно. Толпа меня раздражала и у меня не было с ней ничего общего и я старалась не контактировать с людьми. Я вспылывала достаточно часто...»

(Ветеранка 3)

Серед занять, які видаються змістовними і достойними для ветеранок АТО, – це робота, пов'язана з війною, військовою службою та порятунком життя. Чимало респонденток зазначають, що мали бажання пройти курси з тактичної медицини або курси бойової підготовки після повернення з АТО, для того, щоб бути більш професійними і при нагоді знову повернутися в АТО. Лише одна респондентка пройшла ці курси і реалізувала себе в мирному житті. Деякі проходили курси, але лише для себе. Інші ж визнають, що це штучний зв'язок між військовим і мирним світом, і для них було важливо знати, що можна повернутися чи знайти роботу, пов'язану з військовою тематикою, проходити подібні практичні курси і навчання, але вони так і не зробили цього.

«Я не можу сказати, що я до кінця себе знайшла, тому що досі якоюсь паралельною думкою йдуть, якимись паралельними планами, варіантами, які я вибудовую, там десь вишукую можливості потрапити на фронт... Я дізнавалася про це. Наявні варіанти мене не влаштували тоді, і я постійно проходжу курси з домедичної допомоги, з тактичної медицини, інструкторські курси. Тобто паралельно до основної роботи без відлучення я цьому навчаюся, але я так жодного разу і не спробувала, хоча були нагоди працювати в цій сфері. Яюсь воно в мене йде якимсь фоновим потоком, але я не можу відірватися від своєї основної філологічної оцієї.

Або ти приймаєш це в собі, ти цим живеш, а це для тебе якийсь побічний варіант, і це не є нормальне життя. Або ти маєш в собі щось зламати і сказати, що все, війна для мене закінчилася, я від цього відмовляюся, я живу мирним життям. А мені здається, що можливий третій варіант і він більш здоровий і психологічний, я ж кажу, не кажучи вже про те, що це абсолютно необхідно для держави, яка не знає, що в неї далі буде з війною» (Ветеранка 4).

Заняття, дотичні до військової тематики, – тактична медицина, тренінги з медичної чи бойової підготовки, торгівля військовим обладнанням, патріотичні табори для дітей, волонтерство, активізм – це важливий перехідний етап для ветеранок, який виконує функцію психологічної реабілітації та часом забезпечує фінансово. Респондентки не раз вказували на потребу у подібній діяльності – у

місці і/чи занятті, до якого можна повернутися у будь-який момент, особливо, коли складно в мирному житті і хочеться повернутися в зону ООС (яка могла би стати своєрідним трампліном у переході до цивільного життя).

«Потом, чуть позже начала себя как-то искать, и тут мой знакомый, который на полигоне тоже работал, совершенно молодой человек, сказал: “Ребята, меня вот интересует такой вопрос, могли бы мы читать для гражданских первую помощь, без жгутов там каких-то, перетягиваний, эвакуаций. Давайте подумаем”. Мы попробовали – и оно пошло... Я и сейчас, наверное, не готова была бы кардинально в что-то окунуться, например, в “троянди”, в эфирные масла. Вот, а там был плавный переход, надо было очень себя перестраивать, потому что, если тактическая медицина проходит весело и с матами, то там нужно было проявлять чувство такта и мне пришлось работать над собой, чтобы быть мягче, потому что до этого, мягче должен был стать и образ. Шеф запретил категорически тактическую одежду, потому что мы пугали обычных людей, соответственно мне пришлось вылезти из тактической одежды. И да, там проходили и тренинги в том числе: как обращаться к людям, как контролировать свой язык, не срываться на “бля”, когда идет отработка, идет динамичный какой-то процесс, и сохранять свое лицо, и это перешло в хобби» (Ветеранка 3).

«– Я займаюсь вже 4 роки... Четвертий рік. В принципі, до того я робила табір. У мене був табір “Хоробре серце”. А от мій чоловік працював в “Трахтемирівській Січі” і після вже 14-го року, вже влітку 15-го ми вирішили поєднати наші зусилля саме над “Трахтемирівською Січчю”. І фактично злили два табори.

– Я зрозуміла. А долучати військових з АТО... Теж як так сталося?

– Тому що 15-го року у нас було дуже багато людей з психологічними травмами. Звичайно, що їм була потрібна якась розрадницька діяльність. І от власне тоді виникла ідея залучати їх інструкторами-вишкільниками у табір.

Ідею сприйняли “на ура” і, в принципі, щороку немає відбою від бажаних попрацювати в таборі. Хоча робота в таборі не оплачується і, в принципі, люди деінде ще й свої кошти вкладають... Можна навіть сказати, що це перехідний етап між війною і цивільною стороною» (Ветеранка 7).

Серед інших озвучених потреб – знання та навички ведення бізнесу та фандрейзингу для власних проєктів. Обговорення під час фокус-групи показало чималу зацікавленість ветеранок у заснуванні власної справи. Проте їм бракує для цього знань, фінансових ресурсів і часом впевненості, щоб розпочати свою справу. Також існує потреба в освіті і перекваліфікації.

«А в подальшому обов’язково, така в мене була думка навіть, закінчити Інститут післядипломної освіти ще на кваліфікацію, щоб отримати магістра. Підвищити свій рівень. Так що є таке. Обов’язково також англійська, це все поступово» (Ветеранка 11).

Попитом серед ветеранок користуються знання законодавства та англійської мови. Також їм бракує фінансових ресурсів для курсів з перекваліфікації, які вони для себе обрали. Освітні курси чи нова освіта – одна зі стратегій, яку ветеранки застосовують для переходу до мирного життя.

3.1.2. Військова освіта

Окремі респондентки зазначають, що хотіли би отримати військову освіту: чи вищу спеціалізовану, чи просто додаткові програми підвищення кваліфікації. Це матиме вплив на їхній подальший досвід служби, який вони планують мати пізніше. Загалом респондентки вважають, що доступ до вищої чи додаткової освіти вони матимуть без серйозних проблем, іноді навіть держава сама пропонує охочим взяти участь у таких програмах. Проте лише меншість респонденток бачить себе у Збройних силах і надалі, а більша частина вирішила не повертатися.

«Я проходила підвищення кваліфікації в 15-му році, оскільки я взагалі не вчилася на заступника з морально-психологічного забезпечення. Як психолог, тому в мене по ВОСу

військовому має бути... Ну, можу я бути на цій посаді, але мала нагоду. Із зони АТО, до речі, прийшли такі телеграми, що, хто бажає, обов'язково пройти в Львівській академії сухопутних військ підвищення кваліфікації. Два тижні з задоволенням ділилися досвідом і здобували підвищення... А далі, в подальшому обов'язково, така в мене була думка навіть, закінчити Інститут післядипломної освіти ще на кваліфікацію. Отримати магістра, підвищити свій рівень» (Ветеранка 11).

3.1.3. Соціальний захист

У населених пунктах, де розташовані великі військові частини, легше отримати доступ до ресурсів та пільг, тому що на них виділяється фінансування, і, якщо воно не буде витрачено, то наступного року буде виділено менше. Тому респондентки, котрі живуть у таких населених пунктах, загалом не мають проблеми із доступом до лікування чи інших програм. У маленьких містечках чи селах, де ветеранка може бути одна на весь населений пункт, державні служби не завжди розуміють, що і як саме вони мають зробити для цієї людини. Якщо потрібна якась довідка, то не завжди зрозуміло, чи ветеранка сама має її зробити і принести, чи районний військкомат має надіслати запит до обласного. Респондентки називають **бюрократичну тяганину** суттєвою проблемою, яка має вплив і на суспільне ставлення до ветеранок і ветеранів. Працівники військкоматів та органів соціального забезпечення не завжди виявляють повагу до осіб, які до них звертаються, і загалом система отримання пільг не є дружньою для користувачок та користувачів. У ній немає простору для зворотного зв'язку і не вистачає реального розуміння як потреб користувачок і користувачів, так і доступності цієї системи для них.

«Я вже просто мовчу про інвалідів війни, які там змушені на своїх інвалідних візках, на протезах скакати по різних інстанціях, брати мільйони довідок незрозуміло навіть, якщо є інтернет-база, грубо кажучи... Зараз уже XXI століття дозволяє ці довідки електронним шляхом надіслати. Зараз, в принципі, це ігнорується і складається враження, що це спеціально от таким чином держава знищує ветеранів психологічно. Ось в цьому є велика

“

**«От з 1400 з лишнім
людей земельну ділянку
отримали троє чи четверо.
І то такими, вибачте,
нервами, такими психами,
такими ходіннями по
муках, що в мене зараз
просто немає такої
можливості»**

(Ветеранка 8)

проблема насправді, і якщо ми говоримо про суспільство, яке там з нерозумінням ставиться до ветеранів, то знову-таки, це наслідки державної політики, яка таким чином подає події на Сході. Вибачте мене, якщо у нас до сих пір немає війни» (Ветеранка 7).

Держава, зазначають вони, зобов'язана врегулювати усі законодавчі питання з ветеранами, починаючи від спрощених процедур отримання довідок, статусів і пільг. Держава має проводити ветеранку чи ветерана по всіх необхідних інстанціях зрозумілим шляхом, при цьому знання як про ці процедури, так і про належний соціальний пакет ветеранка чи ветеран мусять мати ще під час служби.

Загалом існує запит на **пояснення юридичних аспектів пільг** та можливостей для ветеранок. Протягом фокус-групи відбулася дискусія щодо того, як можна отримати належну за законом ділянку землі. Це означає, що не усі ветеранки добре обізнані про те, що саме їм належить і як саме це отримати. Ті, хто мали бажання отримувати, зіткнулися із труднощами: бажану ділянку треба самостійно шукати, кадастрові карти є незрозумілим, чиновники вимагають хабарі тощо. Із цими проблемами жінки та чоловіки зіткнулися однаково.

Відповідно до згаданого у попередньому розділі закону, учасники бойових дій мають право на безкоштовний проїзд у громадському транспорті. Проте водії маршрутних таксі часто відмовляються провозити їх або поводяться неввічливо, тому респондентки не завжди користуються цією можливістю. ЗМІ також повідомляють про випадки конфліктів водіїв та ветеранів. Фактично держава компенсує вартість цього проїзду перевізнику, але оскільки на практиці водії не видають квитків і частину грошей за проїзд забирають безпосередньо собі у кишеню, осіб пільгової категорії вони часто брати не бажають. Така ситуація призводить до конфліктів, які іноді закінчуються трагічно, про що вже написано вище. Відповідно, це питання має бути врегульоване.

Медичні послуги

Українське законодавство передбачає пільгове медичне обслуговування для ветеранів АТО, а також для членів сімей загиблих під час служби в АТО.

Серед найбільш використовуваних ветеранками послуг – санаторно-курортний відпочинок та госпіталізація. Частково це пов'язано з недостатньою поінформованістю про наявні пільги та процедуру отримання, а також із їхньої важкодоступністю. Ці результати відповідають результатам опитування ветеранів АТО, проведеного «GfK» на замовлення ОБСЄ в 2016 році, згідно з яким, «13% респондентів відповіли, що ніяк не сповіщені про медичні пільги й послуги, а 87% сказали, що інформація недостатня й хотіли би дізнатися більше про наявні пільги та можливості їх отримати»¹²⁵. Інша причина – звертання по медичну допомогу переважно у невідкладних випадках. Респондентки зазначають про погіршення стану здоров'я після АТО, наприклад, проблеми зі спиною. Проте більшість відкладають візит до лікаря.

Позитивний досвід користування медичними послугами серед опитаних ветеранок – це безкоштовні пологи в Києві. Одна респондентка мала такий досвід. Під час спостереження за вагітністю у медичному закладі їй повідомили, що прийняття пологів для неї має бути безкоштовною послугою як для учасниці бойових дій. Проте не виключено, що особисте знайомство ветеранки і акушерки-гінеколога сприяло належному інформуванню про послугу та наданню її в повному обсязі.

«– Акушер-гінеколог, яка мене спостерігала, – це дружина одного з моїх бійців, якого я врятувала в 14-му році. Тобто всі свої. І вона дізналася, у якому саме пологовому будинку приймають АТОшників. Знову-таки, щоб був психолог, тому що, як я сміялася, в чоловіка питає: “Автомат не просила?”. Він каже: “Ні, просила пістолет”. Під час пологів. І ми народжували. По-перше, ми народжували абсолютно безкоштовно. Навіть анестезія, за яку завжди беруть гроші, наскільки мені відомо, у нас. (Так, довелося мені трошечки полежати під спінальною анестезією.) Все повністю безкоштовно. І зі мною знову ж таки працювали, мене заспокоювали, ходили.

– Ви народжували безкоштовно як учасниця бойових дій чи тому що Ви знали лікарку?

– Ні, це як учасниці бойових дій. Тобто я як тільки приїхала ставати там, відмічатися, вона мені каже: “А чого

це зверху червоним написано? Це Ви чи чоловік?» Кажу: «Я і чоловік». «А посвідчення можна?» Я відкрила, вона переписала номер, каже: «Все, ми зрозуміли, Вам безкоштовно»» (Ветеранка 8).

Це єдиний випадок серед опитаних респонденток, коли медична послуга була отримана у повному обсязі і якості одразу. В опитаних ветеранів-чоловіків більше позитивного досвіду отримання медичних послуг. Медична допомога при лікуванні бойових поранень надавалася безкоштовно. Щоправда реабілітація та лікування після демобілізації відбувається часто за власний кошт чи кошт волонтерів.

Респондентки говорять про важкодоступність медичних послуг. У наданні послуг відмовляють, пояснюючи це підпорядкуванням іншим відомствам (медичні заклади під юрисдикцією МОЗ, МВС, МО), відсутністю офіційного статусу учасника бойових дій або інваліда війни, невідповідністю документів тощо.

«І був час, що я думала зайнятися своїм здоров'ям, і добровольці, які були в добробатах від МВС, стикаються з такою прекрасною штукою – військовий шпиталь. Кажеш в тому шпиталі, що я учасник бойових дій, мені потрібна медична допомога. А тоді ще в мене був момент, коли в мене грошей не було взагалі. А в військовому шпиталі тобі дорого жити, а у вас же тут МВС написано, ідіть в МВС, ну шпиталь МВС. Іду в шпиталь МВС. І в шпиталю МВС тобі кажуть: «А їдьте там, де Вам видавали от ці УБД, Дніпропетровська область...» Тобто всі ганяють ветеранів як попало, особливо тих, хто уже або демобілізований, або хто уже... Ну, я ж не була мобілізована, я не можу сказати, що була демобілізована. Ветерани, їх футболять з одного відомства в інше, і вони фактично ніде не можуть отримати ту гробану медичну допомогу. Ну і зрештою, якщо це людина більш-менш молода і якщо ситуація не зовсім критична, вони йдуть в платну, отримувати платну медичну допомогу в приватні клініки» (Ветеранка 6).

«Потому что когда я пришла после войны, после ранения, меня привезли через 9 месяцев в Украину, и я вышла в люди

не имея ни копейки денег, не имея ничего, потом 5 месяцев бегала, доказывала чтобы мне возвратили больничный лист из-зарубежа, я приехала из-зарубежа, а он не действителен и получается нужно сделать лицензированный перевод. Мы сделали нелицензированный, торговая палата сделала нам перевод, и мы подошли к нотариусу, чтобы нотариус заверил, чтобы мне выплатили больничный лист и я находилась ну хоть с какими-нибудь деньгами, а мне говорит нотариус: “Извините, а мы не можем с литовского языка, у нас на сегодняшний день оказывается, лицензионных достаточно: английский, немецкий, французский, какие угодно языки, а обычный литовский язык – нужно найти человека, как они говорят либо с дипломом либо с лицензией на перевод, то есть просто перевести”. Этот текст переводили и у меня в консульстве, этот текст переводили и у меня в торговой палате, этот текст переводили. Но он не был подтвержден лицензированным этим вот – и не один нотариус не согласился подписать. А я подхожу в поликлинику, ну пожалуйста, я же живу без денег – оплатите мне больничный лист. Нет, мы не оплатим Вам больничный лист, потому что нет нотариальной подписи, нотариально не заверенной. Вот и получается замкнутый круг, так и осталась без денег. Я жила на сегодняшний день, спасибо потом люди стали одалживали, на сегодняшний день я получила выплату, пораздавала наконец-то долги» (Ветеранка 2).

З досвіду опитаних ветеранок серед надаваних медичних послуг найлегше отримати путівку на санаторно-курортне лікування. Але ці послуги й найменш затребувані серед ветеранок. Проте надання путівок на санаторно-курортний відпочинок прив'язане до місця прописки. З досвіду опитаних ветеранок, якщо чоловік і дружина ветерани і прописані в різних населених пунктах, вони можуть отримати направлення на відпочинок одночасно в один санаторій.

Для жінок, складність доступу до медичних послуг пов'язана також з наявністю статусу УБД. Як відомо з дослідження «Невидимий батальйон», посвідчення УБД отримують не всі жінки, які служили чи служать. Особливо складно його отримати тим, хто не мали

“

**«Я три роки
доводила,
що я була в
Іловайську!»**

(Фокус-група)

офіційного статусу служби в АТО. Без посвідчення вони не мають доступу до державних послуг, передбачених для ветеранок і ветеранів. Деякі респондентки розповіли, що отримували посвідчення УБД через суд, а деякі були визнані ветеранками лише за місцем проживання, але не на загальнодержавному рівні. Одна респондентка зазначила, що їй прийшла письмова відмова у наданні статусу УБД, у якій до неї зверталися за чоловічим ім'ям, – це означає, що пакет документів навіть не відкривали.

Опитані ветерани-чоловіки також зазначали труднощі в отриманні УБД. Сама процедура оформлення тривала по 3–4 місяці, а за довідками доводилося їздити в штаб на території, які межують з зоною проведення воєнних операцій:

«Цю довідку про участь в антитерористичній операції, я пам'ятаю, я їхав в штаб. Я двічі їздив в штаб» (Ветеран 5).

Проте серед опитаних ветеранів усі змогли отримати посвідчення УБД, а серед ветеранок – ні. Також складність доступу до медичних послуг пов'язана з дискомфортом у спілкуванні із цивільними людьми загалом:

«Там соціум, там же ж море, і зараз купа всяких туристів. Це для мене дуже небезпечно, чи для них, чи для мене, для нас, чи для всіх небезпечно. Я, якщо поїду, то поїду колись там, коли вже буде зима і нікого не буде» (Фокус-група).

Також згадується незадовільна якісь наданих послуг. Респондентки стверджують, що цивільним лікарям бракує знань і навиків роботи з військовими та їхніми травмами, отриманими на війні.

«Та, я вважаю, це взагалі смішним і кумедним. По-перше, тому що військовий шпиталь, скажімо так, не тих, хто зараз проходить службу, не приймають на лікування. Тобто пропонується лікування у цивільних поліклініках, в принципі, де лікарі абсолютно не мають досвіду лікування військових травм. Безліч прикладів того скільки хлопців вертаються з фронту з важкими пораненнями, проходять там первинне лікування ще так собі, а в продовженні от просто згнивають заживо там. Просто лікарі не здатні надати їм допомогу, бо їм бракує досвіду саме

у цій специфіці. От нещодавно там випадок був, нашого бійця фактично вирвали з апарату МРТ, тому що встигли приїхати побратими. І от його забрала швидка, і от нікому навіть в голову не прийшло, що, якщо він ветеран, то у нього тіло нашпиговане кулями і осколками, і якщо його покладуть в апарат МРТ, його просто розірве на шматки. Це навіть в голову лікарям не прийшло, тому що вони навіть уявлення не мають. У нього ніде в книзі не написано, що у нього там титан стоїть, значить він здоровий. Ніхто навіть не запитав, чи є в ньому осколки і кулі. А в нього в голові куля там, в тілі осколки. От такі приклади, їх безліч – і насправді все це велика трагедія говорити про державну зараз програму чи там держава якимось чином. Я мовчу про кваліфікацію цієї допомоги. Просто допомоги такої немає» (Ветеранка 7).

З досвіду респонденток незадовільна якість медичних послуг пов'язана також з корупцією у медичних закладах. Ветеранки, які проходили санаторно-курортне лікування, вказують на те, що без додаткових приватних платежів не можна розраховували на якісні медичні послуги.

«Они на сегодняшний день подводят так ситуацию, они тебе показывают, если ты не положишь в карман, – не получишь никакой нормальной услуги. Тоже самое грязь! Грязь она будет еле-еле-эле тепленькая и по графику положено 15 минут. Вот на сегодняшний день: лежит со мною женщина, мы приходим вместе, мы знаем, что у нас одинаковое время – ставят вот эту колбочку, где бежит 15 минут. Мы получается лежим, уже проходит 15 минут, и вы должны встать, а эта женщина продолжает лежать, и я прекрасно вижу, как она кладет в кармашек.

У меня на самом деле, если я не побуду на вытяжке, у меня, в связи с тем, что у меня попала пуля в позвоночник... И вроде бы государство вот – на тебе санаторий и все замечательно, и все хорошо, но добиться бесплатной вытяжки я так и не смогла. Меня отправили на такую, так называемую, гимнастику, окей, ладно, я пошла на эту гимнастику, которая должна была проходить, – она реально не проходила. Она просто не проходила – то не

было физрука, то что-то там случилось в бассейне – после 4-ех можно было туда попасть, а после 4-ех только платные процедуры. То есть время этих бесплатных процедур, которые, типа дали, их реально не было.

Поехала в санаторий, я просто напроосто несколько процедур прошла, потом я поняла, что если я не буду давать денег, а я поехала туда полечиться, я пробыла там неделю, я просто развернулась и оттуда и уехала. Мне нету смысла там было находиться. Я только получила депрессивное состояние. Потому что да, там реально кто-то получил контузии, надо пролечиться, но есть реально что надо хорошо пролечиться и именно, я такая, которая бегала на все процедуры первоначально, пока я не поняла, что меня ненавидят, за то что я прихожу на процедуры, потому что какая то женщина на моем месте может чуть-чуть больше пролежать и положить денежку в карман, а я не ложу никакой денежки в карман – гуд бай, май бейби. И то есть 50% из всех отдыхающих – это были АТОшники» (Ветеранка 2).

Незадовільну якість медичних послуг пов'язують і з загальною незадовільною ситуацією в країні:

«До медичного забезпечення ветеранів війни у мене взагалі нема питань. Могло б, конечно, бути краще, але з огляду на те, що твориться в нашій країні, все шикарно» (Ветеран 1).

Від респонденток і респондентів не було отримано схвальних відгуків щодо медичних послуг у державних санаторіях. Деякі респонденти, які користувалися цими послугами, бачать їхню користь у зміні оточення, спокої та можливості провести час з близькими, оскільки відпочинок у санаторії можливий також з членом сім'ї.

«Всякі от там грязи, може, були, я уже не пам'ятаю. Це все до одного місця ті грязи» (Ветеран 5).

Проте якщо основною метою є відпочинок, зміна оточення і перезавантаження, респондентки краще оцінюють приватні волонтерські ініціативи щодо відпочинку ветеранів, де і атмосфера приємніша, і їжа краща.

Серед потреб у медичних послугах, ветеран(к)и, зокрема ті, котрі мають статус особи з інвалідністю внаслідок війни, озвучили такі:

- краща якість державних медичних послуг для ветеранів і ветеранок;
- інформування ветеранів про можливості і процедури їхнього отримання та інформування тих, хто надає ці послуги, про умови їхнього надання;
- надання медичних послуг без хабарів;
- гідне ставлення до ветеранів і ветеранок працівниками медичних закладів.

Також можна додати, що краща координація між відомствами, які надають медичну допомогу ветеранам, а також уніфікація системи надання послуг ветеранам зробила би ці послуги більш доступними.

Психологічна реабілітація

Відповідно до чинного законодавства, для ветеранок і ветеранів в Україні передбачена психологічна реабілітація. Досвід жінок і чоловіків ветеранів, вивчений у даному дослідженні, дозволяє ідентифікувати аспекти наявної системи психологічної реабілітації ветеранів, які потребують вдосконалення.

Послуги психологічної реабілітації надаються на рівні міст чи районів, що робить їх менш доступними для жителів і жительок сільської місцевості. Послуги надаються у разі звернення ветеранів/ветеранок до структурних підрозділів з питань соціального захисту у міських чи районних держадміністраціях, а також у разі наявності працівників, котрі надають послуги, зареєстрованих у даному підрозділі з питань соціального захисту населення. Якщо ті, хто надають послуги психологічної реабілітації – «установа, організація, заклад незалежно від форми власності, фізична особа-підприємець, яка відповідає вимогам до суб'єктів, що надають послуги із психологічної реабілітації, затвердженим Мінсоцполітики¹²⁶» – не поінформовані про можливість включення до переліку суб'єктів надання послуг із психологічної реабілітації або, якщо надавачі таких послуг в даному населеному пункті відсутні, шанси на отримання послуг психологічної реабілітації ветеран(к)ами зменшуються.

“

«Я не знайшла насправді того, що мені було би потрібно. Ну, зокрема зараз, я би хотіла звернутися, наприклад, за якимось групами, психологічними тренінгами, за такою ось підтримкою. Але, на жаль, все, що я бачу, відбувається в Києві, наприклад. Найбільше всіх програм. В Тернополі я не можу знайти. Те, що я шукала, мені, наприклад, не комфортно тому, що це тренінги для чоловіків. Для жінок я не знайшла саме такого в Тернополі.

Я би хотіла взяти участь в цій програмі, наприклад, влітку я бачила, що вони проводять тренінги, але, у зв'язку з роботою, я не можу їхати на тривалий час, зокрема і в Київ. Може, там на вихідні я би там змогла поїхати, але дивилася що у них саме в будні дні проводяться ці тренінги, тому...

Тобто так, що є більше волонтерських програм, державні програми... Також вони є, але якось вони для мене більш не є доступними, оскільки у мене немає учасника бойових дій»

(Ветеранка 12)

_____

Консультації психолога та у разі необхідності психологічна реабілітація не є обов'язковими для ветеранів в Україні. Повернення з війни і реінтеграція до мирного життя, за українським законодавством, не передбачає планових перевірок психологічного стану, консультацій, спрямованих на психологічну адаптацію колишніх військовослужбовців до цивільного життя. Тоді як, наприклад, у США, оцінка стану фізичного і психологічного здоров'я військових, котрі закінчили службу, стала обов'язковою ще у 1997 році¹²⁷. Ветеран(к)и, як уже цивільні громадян(к)и, мають за власною ініціативою звертатися до місцевих служб для отримання послуг психологічної реабілітації.

Глибинні інтерв'ю з ветеранами і ветеранками показали, що ветеран(к)и зазвичай не знають, до яких служб звертатися за психологічною допомогою та якою є процедура її надання, що свідчить про недостатню поінформованість ветеранок про послуги з психологічної реабілітації для них на рівні підзвітних Міноборони до демобілізації структур та на рівні відомств, підзвітних Мінсоцполітики після демобілізації.

«– Я не знаю, чи у нас такі [послуги] є. Не чув.

– А якби були, Ви користувалися би ними? Ходили би до психолога?

– А чому я маю ходити до нього? Він має приходити до мене. Хіба ні?

– Якби приходив, Ви б з ним працювали?

– Так» (Ветеран 8).

«Додому дзвонити не можу, рідним дзвонити не можу. Це буде зразу швидка, і швидка мене зразу забере в лікарню. Лікар, який до мене приїхав на панічну атаку, яка сталася дома, коли мене привів в більш-менш пристойний стан, сказав, що, коли ти наступного разу визвеш швидку, тебе заберуть у дурдом. Більше я швидку ніколи не визивала, бо в дурдом я не поїду, звісно. І все. І в мене паніка...» (Ветеранка 13).

Програми психологічної реабілітації, які надаються громадськими організаціями, також розглядаються як важкодоступні деякими респондентами. Респондент(к)и скаржаться, що такі програми діють

у великих містах, здебільшого в Києві, а не у їхньому місті. Окрім того, навіть маючи бажання взяти участь у програмі психологічної реабілітації в іншому місті, не всі ветеранки можуть собі це дозволити через обмеженість щонайменше робочим графіком, який унеможливорює присутність на програмі протягом усього робочого дня й декількох робочих днів підряд.

Тобто, окрім потреби у наявності послуг психологічної реабілітації, ветеранки вказують і на запит у більшій доступності цих послуг: щоб консультації можна було поєднувати з роботою або іншими справами. Адже не всі ветеранки мають достатньо часових, фінансових і емоційних ресурсів для того, щоб займатися лише психологічним відновленням. Навіть якщо вони відчують у цьому потребу. Зрештою, без офіційного статусу УБД державні послуги психологічної реабілітації недоступні.

У США питання фізичної доступності державних послуг психологічної допомоги ветеранам вирішено через урізноманітнення каналів надання послуг: існує цілодобова конфіденційна гаряча лінія, онлайн-чат, SMS-сервіс, де ветеран(к)и та члени їхніх сімей можуть отримати консультацію від кваліфікованих спеціалістів¹²⁸. Використання так званої телемедицини – надання медичних послуг, зокрема психологічної допомоги, по телефону або онлайн допомогло би підвищити доступність цих послуг для ветеранів та членів їхніх сімей, які проживають у сільській місцевості або обмежені фізично у пересуванні (інвалідність, перебування у медичних закладах, місцях позбавлення волі, за кордоном тощо).

Опитані ветеран(к)и вказують на потребу у підвищенні кваліфікацій психологів, які працюють з ветеранами. Згідно з їхнім досвідом та досвідом їхніх побратимів та посестер, психологи в Україні не мають достатньо кваліфікацій та практики роботи з ветеранами. Ветеран(к)и пояснюють це відсутністю потреби в таких спеціалістах до початку війни у 2014 році. Проте зараз існує гостра необхідність у військових психологах та спеціалістах з роботи із психологічними травмами у військових та ветеранів.

«Даже сказал бы, что государство отморозилось, на самом деле. Потому что те программы, которые есть у государства, это советская психиатрия, которая тоже

не признавала афганскую болезнь, потому что это та же самая афганка¹²⁹ – посттравматическое стрессовое расстройство. Государство не признавало, максимум, что делало государство, это запирали в психушке и превращало человека в овощ. Все, все, что делает наше государство. Волонтеры, да. Самое главное как-то попытаться социализировать человека» (Ветеран 2).

«З реабілітацією, скажімо так, путівки надавали, пропонували реабілітацію, але ситуація така, що коли ти, наприклад, виходиш з зони АТО і оті, що мають посттравматичку, ця реабілітація, вона не зовсім правильна. Зараз посттравматичний синдром ніхто не може лікувати. Зараз ті спеціалісти, які в нас є: психологи, психіатри, ті, що беруться за цю проблему, – вони тільки вчать. І, мабуть, ті, хто має цю проблему, і ті, хто її лікує: і вони, і ми вчимося, що це може бути. Тому, знаю одне, що їхати в реабілітаційний центр, там, де є такі ж самі як ти, – для мене це буде проблематично. Бо ми, коли АТОшники зустрічаються між собою, вони починають говорити про війну – і ти знову повертаєшся на війну. А кожного, хто там був, тягне туди більше, ніж тут. І як пробудеш якийсь час там з ними, то шансів, що ти приїдеш, не збереш чемодан і не поїдеш назад, нема. В лікарнях не ставлять посттравматичний синдром, бо це психіатричне захворювання, вони не хочуть його ставити. А з цим синдромом треба вже і звільняти в залежності від того, який він. Вони ставлять неврози, неврастенічний стан і зриви, але не ставлять ПТСР. Коли знайдеться нормальний психолог, він починає з тобою працювати... Мені вже показали книжечку, я вже прочитала зараз, де чітко є, що таке ПТСР, і які є наслідки, які є симптоми ПТСР. Що таке контузія, що таке ПТСР, чим вони відрізняються і як можна встановити цей діагноз. Тому державні психологи мені не допомогли. Я вже рік займаюся з волонтерським психологом, який на волонтерських засадах займається з тими, хто має ПТСР» (Ветеранка 13).

Опитані мають особливо скептичне ставлення до психологів, котрі працюють у державних закладах, а також до штатних психологів, які працюють на фронті. Основні озвучені претензії щодо них:

“

«В армии у нас были психологи. Это были не те психологи, которые нам нужны, в которых мы нуждаемся. Это были психологи, которые, то приходишь рассказываешь, как говорится, что-то сокровенное ему, но зато потом знает весь батальон»

(Ветеранка 14)

нерозуміння специфіки психологічного стану ветеранів/ветеранок; брак знань щодо роботи з людьми, які воювали; низький етичний рівень спілкування; відсутність конфіденційності (з боку психологів у зоні бойових дій). Значно кращі відгуки отримали спеціалісти громадських організацій і їхні послуги.

Більшість респонденток і респондентів, які користувалися послугами психолога після повернення з АТО/ООС, зверталися саме до приватних психологів або до психологів, які надають свої послуги на громадських засадах чи у громадських організаціях. Проте, на думку респондентів, програм з реабілітації, які пропонуються громадськими організаціями, бракує системності. Це поодинокі консультації чи проекти, які обмежені в часі і територіально відповідно до наявності фінансування на людські ресурси.

Проблема кваліфікованої психологічної допомоги для ветеранів пов'язана з підпорядкуванням системи реінтеграції ветеранів цивільним службам, насамперед Мінсоцполітики, і відірваністю цієї системи від військових відомств, а також з відсутністю програм адаптації військовослужбовців при Міноборони. Опитані ветеран(к) и посилаються на досвід США та Ізраїлю, де військові перед поверненням до мирного життя проводять адаптаційний період поза зоною конфлікту, але й не у звичних обставинах цивільного життя. Під час цього періоду військові проходять також і психологічну підготовку. Відсутність такого «трамплінного» етапу в українській системі реінтеграції ветеранів ветерани вважають суттєвим недоліком.

«Держава мусить потурбуватися про те, щоби ветерани, вертаючись додому, знов-таки проходили якусь реабілітацію, а не вигадували от так як я свою – таборову. Щоб це була якась дійсно можливість. Мені от, наприклад, подобається ізраїльський досвід. В Ізраїлі з передової людину ніколи не відправляють у відпустку, її відправляють на базу, де вона займається там хазяйськими справами. В принципі, це теж там такий перехідний період, і коли людина вже стабілізується психічно, вона має можливість вже йти у відпустку або звільнитися. В жодному разі ніхто не випустить одразу там з котла – і додому. Тому що так когнітивний дисонанс виходить, що зовсім інше світосприйняття, зовсім інший метод виживання і

навіть такі прості речі, як одягнути цивільний одяг, часом бувають дуже складними. Для того, щоби цей момент перейти, треба робити це плавно, і держава, в принципі, мусить такі програми прошивати, у яких буде оцей плавний перехід від війни до цивільної країни» (Ветеранка 7).

«Коли приходять людина з армії, перший, кого він повинен бачити крім воєнкома, який в нього забирає документ, це психолога, який професійно з ним поговорить. Людина, яка більше року пробула там, вона вже має ПТСР, якщо він був на передку... я не кажу. Психолог це зразу побачить. Все. Якщо в нього було поранення, те саме. То він зразу повинен побачити: "Ага, у людини посттравмат". І оцю людину забрати і відправити на місяці два-три, навіть без сім'ї, кудись подалі в реабілітаційний центр... У перші дні. Бо перші місяці... Я пам'ятаю себе, я мовчала, я взагалі нікого не хотіла бачити. Мені все було диким, мені навіть повітря, мабуть, було дике. Його відправити, щоб його почали лікувати пігулками, там чимсь... Хоча би заставити спати, щоб він хоча би спав, бо сна нема і ти себе просто з'їдаєш» (Ветеранка 13).

Не всі ветеран(к)и говорять про потребу у психологічній реабілітації чи консультаціях, навіть ті, хто не демонструє упередженого ставлення до психологів і психотерапії. Серед опитаних є такі, які вважають, що змогли повернутися до цивільного життя без допомоги спеціалістів.

«В принципі, я не вважаю, що вона мені потрібна, та допомога. Так як я сама психолог, в принципі. Мені не потрібно було. Я не зверталася. Якби мені було дійсно потрібно... Мене лікує те, що я постійно в русі, те, що я постійно взаємодію з усіма людьми, яких я знаю» (Ветеранка 11).

Респондент(к)и озвучують думку, що **адаптація проходить складніше для тих, хто був на передовій і безпосередньо бачив поранення та смерть побратимів і посестер**. Відповідно психологічна терапія для них може бути більш потрібною.

Також зазначено, що солдат(к)ам добровольчих батальйонів легше інтегруватися через більшу мобільність і можливість повернення до

цивільного життя у будь-який момент, на будь-який час. Тобто, ті, хто не мали тривалого повного примусового занурення у виконання військових обов'язків на фронті, з більшою ймовірністю матимуть менше труднощів у адаптації до цивільного життя.

Упереджене ставлення до ветеранок з боку населення і державних інституцій, що проявляється у стигматизації, відсутності поваги та розуміння, надмірній прискіпливості, агресії, є однією з причин потреби у психологічній допомозі:

«Цинізм ситуації полягає в тому, що у нас у Хусті вже дійшло до того, що АТОВців, так, їх внесли в категорію неблагонадійних громадян, як людей, у яких є ПТРС, пост-травма. І їх перевіряють індивідуально, їхні сім'ї, чи вони дотримуються якихось певних норм виховання дітей, чи діти їхні отримують те, що потрібно. Тобто цинізм полягає в тому, що ні для мене не надали психолога державного, я психолога оплачую своїми коштами; ні для моєї дитини не забезпечили якогось комфортного... Тобто якісь походи в цирк, походи кудись, це оплачують моментально для всіх діток району, у кого батьки учасниками бойових дій... І подруга мені радила, вона з Києва волонтер, вона казала: "Я спробую взнати за 'Творчу криївку', якщо ти маєш бажання". А так, то я навіть не цікавилася цим, тому що я не думала, що я вийду з таким моральним багажем. Мені здавалося, що якщо я не перебуваю постійно в зоні зіткнення, то мені то не потрібно. Але коли я прийшла сюди і побачила відношення до нас тут, то ну... Я би хотіла трохи більше розуміння, напевне, трохи більше зацікавленості хоча б, може, не тими, хто повернувся, хоча б, може, тими, хто там зараз. І, може, десь від Міністерства інформаційної політики, може, більше роликів якихось знімати на рахунок ветеранів, на рахунок тих людей, які зараз там. Можливо, і є такі ролики, я знаю, що вони є» (Ветеранка 10).

Демаргіналізація ветеранів і визнання їхньої ролі для держави і суспільства на суспільному рівні сприяло би їхній інтеграції в цивільне життя. Опитані ветеранки і ветерани підтвердили думку про упереджене ставлення до психологів та психотерапії. Вони

неодноразово зазначали, що спостерігали таке ставлення серед побратимів і були самі схильні до такого:

*«– Чи Ви користувалися послугами психолога?
– Да повірте, ми такі самі як і ви. Тільки трохи того»
(Ветеран 8).*

Проте більшість із опитаних на момент інтерв'ю не мають упереджень щодо психологів і стереотипів щодо отримувачів послуг психологічної реабілітації. Також вони говорять про потребу долати цей стереотип серед чоловіків та жінок, які служать та повернулися з війни, для того, щоб зменшити перешкоди на шляху до психологічної реінтеграції ветеранів.

Ветеранки і ветерани не називають суттєвих відмінностей у психологічній реінтеграції до мирного життя між чоловіками і жінками, які воювали. На їхню думку, чоловіки і жінки після повернення зіткнулися з подібними психологічними проблемами: нервові розлади; спогади про війну; важкі сновидіння; певні страхи чи звички, випрацьовані під час перебування в зоні воєнних дій; бажання повернутися на війну тощо. Також вони говорять, що механізми адаптації можуть відрізнятися між чоловіками і жінками, проте назвати ці відмінності не можуть.

З проведених інтерв'ю можна спостерігати, що **позитивними факторами для психологічної адаптації ветеранок і ветеранів** є підтримка з боку родини та налагодження особистого життя. Материнство і догляд за іншими членами сім'ї часто виступає примусовим чинником реінтеграції в мирне життя для жінок. Деякі опитані респондентки були вимушені повернутися з війни через вагітність. Догляд за новонародженими дітьми стримує їх від участі в бойових діях. Нерідко ця ситуація сприймається жінками як певне обмеження, водночас це й змушує їх адаптуватися до цивільного життя. Жодна з таких респонденток не повернулася на фронт.

3.1.4. Спілкування і ставлення суспільства

Повернення до мирного життя означає повернення до спілкування із цивільними людьми, відновлення соціальних контактів та/або пошук нових. Повернення до сім'ї для тих жінок, які її мали до від'їзду на фронт, означає нове звикання до спільного проживання.

Працевлаштування на нове або старе місце роботи означає налагодження стосунків із колегами. Також постає питання спілкування із друзями, родичами та сусідами, а необхідність отримувати посвідчення УБД та бажання скористатися пільгами призводить до активного спілкування із працівниками військомату, соціальними працівниками та іншими службовцями, яке часто не складається достатньо добре. В інтерв'ю респондентки порушують ці теми і мають різний досвід. У частини він більшою чи меншою мірою успішний, про що вони говорять у загальних фразах: «Усе гаразд, не маю проблем». Інші зазначають, що їхній досвід негативний і висловлюються про це достатньо розгорнуто:

«Те, що дуже часто називають ПТСРом, це насправді стрес не від пережитого, а стрес від повернення у звичайне життя, тому що люди уже бачили, як може бути по-інакшому. От тому, звісно, повертатися усім важко» (Ветеранка 6).

Досвід, здобутий на війні, може бути складно обговорювати із цивільними людьми, які його не мають. Через це респондентки у певних випадках уникають такого спілкування, зокрема й через те, що самі хочуть відмежуватися від цього досвіду.

«Я общаюсь с людьми постоянно, работаю с людьми, но с ними не общаюсь на эту тему. Просто зачем? Я не вижу смысла, я, когда устроилась сюда работать, не рассказывала, где я была. Я, правда, в резюме указала, чтобы не было вопроса, да, почему у меня там дыра в резюме временная... Я написала, что я занималась громадським то ли каким-то, я не помню, то ли рухом, то ли чем-то таким. Ну, типа я там волонтерством. И когда меня награждали медалью, это не украинская медаль народная, а фонд "Народный герой". И вот, когда они пришли, меня на работе наградили, то все достаточно удивились, что я... Меня никто не ассоциировал с зоной АТО или с какими-то этими... А мне просто не хотелось об этом говорить, у меня был период отторжения, меня очень раздражали военные, меня очень раздражала эта тема, меня раздражала. Короче, я как-то полностью от этого оградилась и оставила только очень маленькое количество людей оттуда, с которыми я поддерживала отношения» (Ветеранка 5).

“

«Мені треба було, щоб мене зрозуміли, мене ніхто не хотів слухати. Оці розмови: “Закінчуй свою війну”. Як можна закінчити, якщо війна не закінчилася?»

(Фокус-група)

У частини опитаних є певні очікування, що після повернення їх сприйматимуть інакше, ніж цивільних людей, цінуватимуть їхній внесок у суспільну безпеку у складний для країни час. Але цього не сталося або до них навіть починають ставитися гірше. Цивільні громадяни не просто не розуміють, але й не намагаються зрозуміти, знецінюють мотивацію перебування на фронті, ставляться критично до цього вибору. Респондентки відзначають брак суспільної поваги:

«Ми можемо у нашій великій країні зробити маленьку країну АТОшників, якщо нас всюди так відштовхують» (Ветеранка 2).

«Не у нас проблеми, а у людей проблеми» (Фокус-група).

Навіть у ситуаціях, коли суспільство нібито не демонструє неприйняття зі свого боку, ветеранки часто самі не готові розмовляти із цивільними людьми та активно спілкуватися. Їхній досвід на війні психологічно складний, і існує уявлення про те, що цивільні люди за визначенням не здатні зрозуміти їхні емоції, якщо самі не мають такого досвіду, і вони не мають компетентності говорити про те, що бачили лише по телебаченню. Готовність говорити про цей досвід зазвичай є лише зі «своїми», посестрами та побратимами. Саме вони є тими людьми, із якими ветеранки після повернення спілкуються охочіше, ніж із усіма іншими, а щодо цивільних людей, в інтерв'ю навіть звучав епітет «чужі». Таким чином, реінтеграція до цивільного життя відбувається не повною мірою.

«Адаптація, так, була, тобто я і так бачилася зі своїми друзями, коли приїздила, припустімо, у відпустку, якісь стосунки в мене підтримувалися ще із людьми, ось, але якось так, повернувшись, я не надто багато уваги приділяла цим зустрічам. Так, буквально пару разів відзначили моє повернення» (Ветеранка 5).

«І після цього зовсім змінилося ставлення, тобто мені стало це нецікаво. Натопв мене драгував, і я не мала із ним нічого спільного, і я намагалася не контактувати із людьми» (Ветеранка 3).

«Але я не можу сказати, що у мене є проблеми з людьми, які не були на війні, є трошки оця ось невеличка відстороненість» (Ветеранка 4).

Також існує негативна реакція на те, що цивільні люди обговорюють реалії війни. Респондентки намагаються уникати таких ситуацій як дискомфортних.

«Єдине, коли мене насправді розриває, як я з'ясувала, це фільми про війну і от їх сприйняття скажімо так... чужими. От тут ти чітко розумієш: оце – свої, оце – чужі. Тобто ті, хто не були на війні, вони апріорі не можуть це зрозуміти. Вони зрозуміють неправильно. Один раз от кіно "Невидимий батальйон". І там було обговорення стрічки, і після того то була майже істерика... Тиха внутрішня, але це було дуже сильне негативне... Негативні відчуття від того, як люди висловлювали свої думки з цього приводу. То я зрозуміла, тут в мене є, певно, тригер. Я розумію, що на такі фільми мені треба йти з кимось своїм» (Ветеранка 4).

Недостатній контакт із цивільними людьми пов'язаний із різницею політичних поглядів та загальним несприйняттям того факту, що триває війна. Подекуди ветеранка повертається у свій рідний регіон, де їй трапляються проросійськи налаштовані люди, що, очевидно, призводить до конфліктів. Якщо таких людей достатньо багато, це завдає психологічних труднощів. Навіть у тому разі, коли хтось говорить ветеранці, що поважає її вибір, це достатньо дискомфортна ситуація, тому що питання війни і вибору сторін у ній за визначенням гостре і створює психологічну напругу. Ветеранок хвилює проблема можливого сепаратизму поза зоною АТО/ООС, оскільки це для них означає, що вороги у них є не лише на фронті, а й у тилу, у цивільному житті.

«Мені іноді, коли дуже погано, я часто згадую слова, які мені промовила людина, з якою я разом працювала: "Таких, як ти, слід ставити на Дерибасівській і разом з твоєю дитиною розстрілювати". Я потрапила у таку ситуацію, коли після війни повернулася, а грошей немає, жити немає де, і зрештою думаєш, може, насправді краще нас розстрілювати і ми тепер є проблемою для суспільства» (Ветеранка 2).

«Насправді Закарпаття, це тільки здається, що воно – західна Україна, а насправді дуже такі настрої сепаратистські, вони хочуть знову якусь свою республіку, якась

формування знову створювати. У 14-му році їм це не вдалось зробити, зараз хтось, очевидно, ззовні розкитує знову ситуацію. Тобто люди відносяться десь, може, якось і підсміюються, і свою агресію в дечому виказують, тому трохи некомфортно» (Ветеранка 10).

«І ти починаєш чути, що тобі говорять, і розмови людей в цивільному житті. Вони тебе просто вводять в шок. Для тебе вони дикі. От ти з війни, от у тебе все було правильно, ти розумів, а от тобі починають говорити, що в Росію можна їздити... Як можна їздити? Як можна їздити, як ти з нею воюєш? А от там родичі... Ну, як родичі? Ти на державній службі, ти – державний службовець, а в тебе родичі в Росії? То про що ми розмовляємо? Отже, треба бути толерантнішим. До кого? До ворога?» (Ветеранка 13).

«Ти звик жити в екстремальних умовах і вирішувати проблеми дуже радикально. Тут ти приїздиш, захоплює бюрократія і відчуваєш, що ти... Зрозуміло, що багато хто не витримує це питання... Ніби ти перебував в іншому суспільстві і умовах, жертвував життям, а тут ти приїздиш і просто там штовхають із кабінету до кабінету, і так достатньо... Я теж розумію працівника, який там приймає сотні осіб на день, але це застосовувати до людини, яку треба соціально реабілітувати...» (Ветеран 3).

Як емоційно наснажений досвід участь у бойових діях може змінювати цінності та пріоритети. Учасниці та учасники дослідження говорять, що те, що було для них раніше важливим, може перестати бути таким. Це відображається у спілкуванні із цивільними людьми і погіршує взаєморозуміння. Серед таких змін респондентки та респонденти називають загострене почуття справедливості; надання становищу справ на фронті більшої важливості, ніж цивільним ситуаціям; зміна світосприйняття на більш «чорно-біле»; виразніший розподіл на «своїх» та «чужих». Високий рівень небезпеки у досвіді підлаштовує світосприйняття під себе, а за рахунок того, що для багатьох цивільних людей нічого не змінилося через відсутність такого досвіду, на новоутвореній різниці цінностей можуть виникати конфлікти. Ця зміна пріоритетів, цінностей та світобачення є однаковою для жінок та чоловіків:

«У тебе змінились абсолютно принципи сприйняття людяності: ти не розумієш людей, а люди не розуміють тебе. Для АТОшника, скажімо так, приклад, у мене нормальна зарплатня, у мене робота, в мене нормальна зарплатня, але отак от взяти і віддати всю зарплату, це для мене взагалі проблем не було. То я про це не думала. Для мене це стало не проблема, а для сім'ї це стає проблема, а я їх не розумію і вони не розуміють мене» (Ветеранка 13).

Втім, не завжди ця зміна пріоритетів стає проблемою:

«Ти знаєш, стало простіше. В тому сенсі, що якимось менше лицемірства навколо здається стало, і насправді, якщо ти проходиш війну, проходиш можливість вмерти кожну секунду, ти починаєш простіше ставитися до багатьох речей. І насправді я став більш правильним у собі, і стараюсь просто говорити те, що я думаю, людям напряду. Писати те, що я думаю. І жодних у мене проблем не було з носіями більш-менш споріднених для мене політичних поглядів і так далі. Тому, в принципі, я не конфліктую, все нормально» (Ветеран 4).

У суспільстві існує **стереотипне ставлення до учасників АТО** як до людей невмотивовано агресивних. Це підкріплюється матеріалами ЗМІ¹³⁰ і випадками агресії (агресія є одним із симптомів ПТСР). Проте творення стереотипів щодо групи на основі окремих випадків стигматизує її у цілому – і учасниці дослідження це розуміють:

«От справді, в мене буває, що я от навіть зараз новини не вмикаю, тому що мені дуже важко чути “колишній воїн АТО побив дружину”, “колишній воїн АТО”... А чому Ви не кажете, що “еколог побив”, а чому не кажете, що “сантехнік побив дружину”? Тобто ці люди не б'ються? Неправда. Просто там не озвучується, а тут озвучується постійно. І люди починають боятися АТОшників» (Ветеранка 8).

«Питання: “А це правда, що ви звідти всі повертається трошки не такі?” І хочеться взяти табуретку просто, гепнути об стіл і сказати: “Ну як, я вам така чи не така?” Це питання, які задаються, да» (Ветеранка 8).

“

«І до мене як до жінки дивилися з таким... Ми розуміємо, чого ти туди поперлася, от... А до чоловіка, він же чоловік, пішов в армію, все, а ти там хто?.. Хоча він прослужив всього рік в третій хвилі і фактично в зоні АТО був чотири місяці, а я – два роки. Ну от з повних трьох років, які я служила, то повних два роки я прослужила в зоні АТО. Але він чоловік, а ти – дівчинка. І перші сутички були такі не дуже серйозні, це на День захисника Вітчизни в минулому році. Це перший День захисника Вітчизни був, коли всі почали кричати, що треба поздоровляти хлопчиків. І Міністерство готувалося поздоровляти хлопчиків. І дуже багато в яких відділах і департаментах приготували подарунки для хлопчиків, а ти стоїш як дівчинка, і згадали про те, що я дівчинка і якби захисник ну десь о 12-й годині 13-го числа вночі мені подзвонили, просто в лоб кажуть: “Ой ти ж у нас захисник Вітчизни, то тобі завтра премію дадуть”. Це вони згадали, і було просто чесно дуже образливо, коли приготували, даже в відділі приготували, поздоровляли хлопчиків і тільки десь там в середині дня так іноді згадували, що ти ж теж там була»

(Ветеранка 13)

Респондентки зауважують **відмінність ставлення до себе і до чоловіків, які служили**. Якщо до чоловіків ставляться або з повагою, як до героїв, таких, що виконували свою гендерну роль захисника, або ж інші не хочуть їх зачіпати через ризики наразитися на відверту агресію, то щодо жінки, як видно із інтерв'ю, суспільство дозволяє собі негативне ставлення, виражене відверто, адже жінка сприймається як така, що не може заперечити.

«Чоловіків, може, в дечому бояться просто. Їм бояться щось таке сказати. Їм бояться, може, свою відкриту агресію показати, тому що чоловік, як правило, може дати не тільки морально, а й фізично, досить серйозну відсіч. Особливо чоловік, який був на війні і має якийсь досвід у тому, як, грубо кажучи, вбивати когось. Жінці можна сказати любе-голубе, бо жінка за себе постояти, як правило, не може» (Ветеранка 10).

Суспільство не завжди готове долати **гендерні стереотипи** щодо того, чи може жінка служити нарівні з чоловіком. Не завжди наявність поряд такої жінки може сприйматися як нове знання для своєї картини світу, натомість люди шукають звичних пояснень, чому жінка опинилася у зоні бойових дій. Дослідження «Невидимий батальйон» показало, що спектр мотивації жінок до участі в АТО дуже широкий: для одних це логічне продовження їхньої участі у Революції Гідності 2013–2014 рр., інші з дитинства мріяли про військову кар'єру¹³¹.

Проте у ряді випадків оточення ветеранки не уявляє собі, що мотивація до служби може бути і такою. Стереотипне ставлення до жінок-військовослужбовиць виявляється у тому, що їм приписується несправжня і знецінювальна мотивація до участі у бойових діях – не соціальні та політичні погляди, не способи особистої самореалізації за таким фахом, а влаштування особистого життя. Уявлень про те, що жінка може мати якісь інші мотивації (бажання самореалізації чи участі у важливих суспільно-політичних процесах), суспільству бракує, і про це говориться.

«А моїм батькам там заряджали [...], що їй не хватало мужиків, тому вона пішла на війну. Кришу зриває, ну, тебе зрівнюють з проституткою, яка пішла туди, не знаючи нічого» (Фокус-група).

«Важко спілкуватися з людьми, адже знову-таки не всі ті, хто з тобою працюють, не всі зрозуміли, що ти зробила, не всі зрозуміли, чому це зібралась і пішла самостійно, добровольно. Могла залишитись дома, ніхто би тебе не займав, ніхто би тебе не... Нащо ти пішла? Що ти там? Ти там щось загубила? І пояснювати людям, що та, як я пояснювала перший час, що “вибачте, у мене там люди, люди, яким потрібна допомога”» (Ветеранка 8).

При цьому чоловіки, які були опитані під час дослідження, справді час від часу вдаються до агресії у конфліктах, припускають для себе таку можливість або знають про такі випадки. Це пояснюється тим, що цивільна особа, яка демонструє неповагу чи різко негативне ставлення, психологічно сприймається як ворог, при цьому внутрішній дозвіл атакувати ворога фізично вже існує, а загострене почуття справедливості дозволяє застосувати відповідний досвід. Респондент розповідає про ветерана, який вбив водія маршрутки, з яким мав конфлікт¹³²:

«Так, він здійснив злочин, так, він вбив людину, але в його розумінні це була не людина, це був ворог. В його розумінні, там в Авдіївці він ворогів убивав. Тут... Чим він від тих ворогів відрізняється, які були в Авдіївці? Там його хотіли убити, в Авдіївці, і тут його хотіли вбити. А якби він сильніше вмазав по пластині, він би вмер» (Ветеран 2).

«Так, я іноді ставлю собі запитання, якби я був на місці того самого Діми на зупинці, я вбив би. Тому я його розумію. У той момент, ось я усвідомлюю, я тверезо зізнаюся, що я точно так само вбив би людину. Може, не вбив би, але побив би» (Ветеран 2).

«Я взяв бокал з пивом вилив цьому хмирю в обличчя, а після того тим самим бокалом це обличчя розбив. В м'ясо на хрен. І тільки потім зрозумів, що я стою, з бокала кров стікає і чувак валяється, тренер на мене дивиться з квадратними очима. І це було нормально в стилі спілкування одразу після повернення з фронту, поступово стало легше. А, може, просто при мені перестали щось подібне говорити» (Ветеран 1).

Жінки таких історій майже не розповідають. У підсумку можна сказати, що ветеранкам та цивільному суспільству потрібно встановлювати діалог між собою. Цивільним людям бракує розуміння, тактовності та поваги, ветеранкам бракує довіри до цивільних людей. Взаємне зближення, якщо до нього докладатимуться зусилля, сприятиме суспільній реінтеграції ветеранок та ветеранів.

3.2. Участь жінок у ветеранському русі: виклики і перспективи

Процес адаптації до цивільного життя не є простим для ветеранок в Україні. Жінки, які воювали в АТО/ООС, стикаються з труднощами в адаптації до цивільного життя через стигматизацію й упереджене ставлення до ветеранів і зокрема до жінок, які воювали. Також вони мають обмежений доступ до послуг соціального захисту через проблеми з оформленням статусу УБД, а також через недостатньо ефективну систему надання цих послуг та інформування про них.

Система соціального захисту ветеранок **вимагає змін як її структури, зокрема адаптації до потреб ветеранок, так і якості надання послуг**. Ветеранки користуються не усіма передбаченими для них послугами. Проте вони вказують на потребу у додаткових послугах та можливостях, таких як: інституціоналізований перехідний етап від військової служби до цивільного життя, доступні державні програми з професійної перекваліфікації, зокрема навчання щодо ведення бізнесу та фандрейзингу. Озвучена також потреба у більш якісних та доступних медичних і психологічних послуг для ветеранів, а також у підвищенні кваліфікацій і навиків роботи з ветеранами працівників соціальних служб, медичних закладів та психологічних консультацій.

Респондентки і респонденти виокремили рекреаційний проект «Мандри ветеранок» як такий, у якому їм було (або було би) цікаво брати участь, а також програми «Посестри» і «Побратими», засновані за принципом «рівний рівному». Звучала пропозиція їздити у мандри не з родиною, а із цивільною подругою. Ветеранські програми від громадянського суспільства, так звані «волонтерські», оцінюються більш-менш позитивно, що, з одного боку, свідчить про їхню якість і націленість на справжнє, а не формальне, вирішення проблем; а з іншого, може вказувати на те, що респондентки не хотіли ці програми критикувати, оскільки могли би залишитися і без них теж.

«От що мені, правда, подобається, це Ісландія, наприклад. Людина як я ніколи б в житті не потрапила в Ісландію... Ну правда... А тепер я був... Я людина, яка була в Ісландії, чорт забирай. І коли хлопців реально беруть і кудись везуть в Італію, куди б ти ніколи не потрапив, або ще кудись звозили... Це людина, яка до кінця життя буде говорити, а я от був в Іспанії, або в Італії... Так, а що, як все життя прожив в Хмельницькому і із Хмельницького не виїжджав, то тепер це да, це поворотна веха. Ось такі ось заходи мені здаються корисними» (Ветеран 1).

Частина жінок-військовослужбовиць демобілізувалися через бажання мати дітей. При цьому вони зрозуміли, що материнство заважає їм брати участь у певних проектах, здобувати військову освіту чи влаштуватися на роботу. Респондентки з дітьми вказували, що їм не вдавалося потрапити до санаторію. Спеціальної допомоги для учасниць бойових дій, які народили дитину, теж не передбачено. Освітні, розважальні та інші програми – стають недоступними при наявності дитини.

«Дівчата запрошували покататися на конях, значить мені просто потрібно було дійти 10 хвилин до маршрутки і доїхати 20 хвилин на маршрутці, але потім треба йти 20 хвилин пішки. І потім ще не зрозуміло, що з ними робити, бо це була ще рання весна... І все... Ну, і по часу діти хочуть спати, їсти, ще щось. Хто має двоє малих дітей, той розуміє» (Ветеранка 1).

В інших країнах світу питання поєднання материнства і участі у ветеранських програмах, як і подальшого навчання та служби, вирішуються. Респонденткам не завжди очевидно, що конкретно має бути зроблено у цьому напрямі, але, попри це, існує запит на те, щоб держава тим чи іншим чином вирішила це питання.

«Я вважаю особисто, що ми не маємо взагалі перекладати ці турботи на державу, бо це моє рішення мати дітей. Я могла вирішити не мати дітей і собі спокійно жити, і навчатися, і все що... Це було моє рішення, я розуміла на що я йду, в принципі. Але, зрештою, я знаю, що в усьому світі є жінки в арміях і ці жінки мають дітей, і якось служать. І навіть учасники бойових дій, маючи дітей. Куди вони їх на цей час дівають, я взагалі не уявляю» (Ветеранка 1).

Галина АЛМАЗОВА

Керівниця медичної команди швидкого реагування «Вітерець», водійка/парамедичка

З 2014 року по теперішній час водійка/парамедик в медичній команді «Вітерець». Завдання: вивезення поранених і надання першої долікарської допомоги в місцях бойових дій, вивезення загиблих, допомога в організації польових госпіталів, медпунктів, стабілізаційних.

3.3. Гендерні особливості потреб ветеранів АТО: експертна думка

Для оцінки гендерних особливостей реінтеграції учасниць АТО та ООС, було проведене експертне опитування з 20 експертами, серед яких працівники державних служб та громадських організацій, які надають послуги ветеранам АТО, журналісти та працівники міжнародних організацій. Експертні інтерв'ю проводилися з особами, котрі мають фахові знання та досвід роботи з ветеранами у сфері психологічної та соціально-економічної реінтеграції, а саме: щонайменше один рік досвіду роботи з ветеранами АТО або мінімум один рік досвіду аналітики із питань становища ветеранок і ветеранів АТО і наявність кількох журналістських матеріалів про ветеранів АТО. Не всі експерт(к)и були готові говорити про гендерні особливості реінтеграції ветеранів у мирне життя в Україні. Проте для дослідження насамперед була важлива їхня експертиза реалій національної системи реінтеграції ветеранів та ветеранок. Список опитаних експертів та експерток, а також опитувальник для експертного інтерв'ю наведені в Додатку Б (Таблиця Б.3), і Додатку В до цього дослідження.

Експертна думка щодо реінтеграції ветеранок до цивільного життя викладена в даному підрозділі в наступному порядку: позитивні та негативні характеристики системи реінтеграції ветеранів в Україні, гендерні особливості процесу реінтеграції та потреб ветеранів, рекомендації щодо вдосконалення системи реінтеграції, зокрема на прикладі кращих міжнародних практик, та її координації.

За чотири роки війни в Україні сформувалася система, спрямована на соціально-економічну реінтеграцію ветеранів й ветеранок до цивільного життя. Серед її позитивних характеристик опитані експерти зазначають власне її існування та функціонування: різноманітність послуг, наявність державного фінансування та регіональну представленість. Також експерти зауважують поступове покращення якості послуг для ветеранів та системи їхнього надання.

«Дуже повільно такі зміни йдуть, але вони відбуваються. І дуже складно помітити, якщо ти в середовищі і здається, що нічого не змінюється» (Олена Снісаревська, психологиня ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби).

Серед основних зауважень до національної системи реінтеграції ветеранів АТО – відсутність системності, комплексного підходу та орієнтації на споживача. Так, Леся Василенко, голова правління та засновниця «Юридичної Сотні», говорить про недоліки національної системи надання консультацій ветеранам АТО через гарячу лінію:

«У кожному силовому відомстві є свої гарячі лінії. В Міністерстві оборони їх більше десяти. На різні тематики... Від матеріального забезпечення до грошового забезпечення, морально-психологічне забезпечення, тобто на будь-яку тему у них є гаряча лінія. Але проблема в тому, що в державних структурах, та в Кабміні є гаряча лінія, наприклад, теж, але в державних структурах фактично гаряча лінія має формат міського телефону. Часто з кодом 044. Тобто, якщо ти з іншого міста телефонуєш або з мобільного оператора, то це вже зразу будуть рахунки доволі великі, особливо, якщо довго потрібно поговорити. І це гарячі лінії, які є телефонами, котрі стоять у кабінеті в чиновників. Тобто це не є відокремлені прямі гарячі лінії (Леся Василенко, засновниця та голова правління «Всеукраїнської правозахисної організації “Юридична Сотня”», експертка групи «Національна безпека і оборона»).

Для ветеранів АТО передбачена значна кількість послуг та пільг, проте експерти повідомляють про недостатнє інформування ветеранів АТО та їхніх родин про послуги та можливості їхнього оформлення, а також надмірну бюрократизацію та складність процедур отримання цих послуг.

За словами Ірини Суислової, голови підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань захисту прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, в Україні немає єдиного реєстру та аналізу усіх послуг для ветеранів, списку, хто їх надає, та процедур надання. Це ускладнює оптимізацію національної системи реінтеграції ветеранів АТО.

«Тобто є якийсь набір, величезний набір послуг, які не є систематизовані. І найголовніше, не те, що законодавець на сьогодні не розуміє, тому що голосувалося дуже багато в різних законопроектах. А якщо це законодавець

не розуміє, то як це може зрозуміти звичайна людина, яка вчора ще проходила військову службу, яка не розуміє в якому законі що подивитися, куди бігти?» (Ірина Суслова, голова підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань захисту прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин).

Суттєвим недоліком є також відсутність ефективного механізму моніторингу та оцінки наявної системи реінтеграції ветеранів і ветеранок. Оцінка послуг, наданих ветеранам АТО державою, відбувається за кількісними показниками, як, наприклад, кількість грошей витрачених та кількість ветеранів/ветеранок, які отримали послуги, загальна кількість послуг. Інформація про ефективність наданих послуг не збирається.

«Я взагалі думаю, що шкала оцінювання проводиться на рівні... Якщо в Міністерстві соціальної політики, відповідно воно збирає дані, графіки проведення всіх речей забезпечення управліннь соціальних захистів з областей. І області відповідно проводять у районі... Тому проводиться ще тому, що повинно бути цільове використання бюджетних коштів» (Микола Казюк, головний спеціаліст Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у Тернопільській області, ветеран).

«Вона є. І це, мабуть, погана звістка, що вона є. Бо її, значить, треба змінити, бо вона неефективна. Вона формальна і не задовольняє тих потреб, які є. Мене не влаштовує в національній, тобто державній, програмі адаптації те, що відсутні взагалі будь-які критерії оцінювання. Як зрозуміти, що ця програма працює чи ні? Вона працює, тому що ми виділили 15 млн доларів на те. А не наші ветерани стали краще, краще, краще» (Андрій Козінчук, військовий психолог ГО «Побратими»).

Серед опитаних експертів немає спільного бачення щодо гендерних відмінностей потреб ветеранок і ветеранів у реінтеграції до мирного життя. Це частково пов'язано з різним особистим досвідом експертів у роботі з ветеранками, а також з відсутністю емпі-

ричних досліджень на цю тему в Україні. Дехто з експертів не бачать очевидних гендерних особливостей процесу реінтеграції ветеранів.

«А щодо потреб, які виникають, тут різняться погляди і ми не так багато жінок-військовослужбовців опитали, але зрештою було декілька, і вони не були згодні між собою щодо того, чи існують якісь особливі потреби у жінок і чоловіків. А, з іншого боку, спеціалісти, з якими ми говорили, тобто це психологи, працівники реабілітаційних центрів, правозахисники, також неодностайні у тому, чи існують такі відмінності (Дмитро Коваль, дослідник «International Alert»).

Дослідниця «International Alert» підкреслює необхідність наявності однакових та однаково доступних соціоекономічних послуг для жінок і чоловіків, які воювали. Наприклад, проходження фізичної та психологічної реабілітації, отримання медичних послуг, професійної перекваліфікації, працевлаштування, спрощених умов ведення бізнесу тощо.

«Що фаза і больового стресу, і посттравматичного стресу, і посттравматичного стресового розладу, то вони дуже схожі й проявляють себе і у чоловіків, і у жінок фактично однаково, але за рахунок того, що від жінок і чоловіків очікують різного, я думаю, що насправді так... З тими жінками, з якими я спілкувалася, я можу сказати, що, звичайно, їм потрібна була така сама допомога. Це моє суб'єктивне враження» (Вікторія Бабій, дослідниця «International Alert»).

Також озвучена думка, що ветерани – чоловіки і жінки – насамперед потребують не пільг і виплат, а можливостей – **нових перспектив і завдань**, які допомогли би переключитися на нові цілі і сенси, а також інтегруватися в цивільне життя:

«Їм потрібно не так надання певних пільг, їм потрібно надати можливості. Можливості навчання, перепрофілювання, можливо, відкриття власного бізнесу – така їм потрібна підтримка. Звісно, це все в комплексі з психологічною медичною реабілітацією» (Оксана Гаврилюк, голова Благодійного Фонду «Інформаційно-координаційний центр», проект «Дім ветерана»).

Олена ЛОМАЧИНСЬКА
Ветеранка

На службу пішла у 2014,
весь час воювала у добровольчому батальйоні.

Експерти вказують на необхідність якісної і доступної психологічної підтримки для ветеранів та ветеранок. Адже основне завдання психотерапії – допомогти ветеран(к)ам зрозуміти, що відбувається з ними після повернення з війни на психологічному та фізіологічному рівнях і допомогти навчитися справлятися з критичними станами, адаптуватися до нових умов і зрештою реінтегруватися у мирне життя.

«Існує клінічний інструмент – Уніфікований протокол, тобто процедура, за якою проходить робота, якщо людині справді ставлять такий діагноз [ПТСР. – ред.], їй часто виписують певні лікарські препарати, які повинні її підтримувати і виводити з цього стану. Але, як ми бачимо, є міжнародна практика, яка говорить про те, що лише препаратами ПТСР не лікується. Людина до норми не приходить. Для цього потрібна психотерапія, як супровід в процесі повернення, реінтеграції, навіть, якщо ми не про військову службу та війну говоримо, а про переживання будь-якої іншої психотравмуючої події. Завжди найголовніший і перший елемент – це психоедукація. Це навчання і пояснення людині, що з нею відбулося і що може відбуватися далі. І найголовніше – це пояснити, що людина видає реакцію на ненормальні умови навколишнього середовища. Тому що війна – це не є нормальне оточення і воно не може сприйматися людиною нормально. Тому логічно, що наш мозок, наше тіло видають різні реакції. Вони є, як правило, дуже закономірні і зводяться до декількох груп симптомів. Просто в кожного, знову ж таки зводячи до соціальних факторів, вони будуть відрізнятись. Вони, наші військові, бояться цієї стигматизації саме щодо того, що їм поставлять діагноз, їх знімуть зі служби, у них заберуть регалії і таке інше. Хоча цього всього не відбувається» (Юлія Собольта, психологиня ГО «Consensio»).

Журналістка «Kyiv Post» Оксана Гриценко, яка працювала над проектом «Бої за Іловайськ», говорить про необхідність створення доступної й ефективної системи психологічної допомоги ветеранам, що також передбачає визнання участі в АТО через присвоєння статусу УБД. У випадках, коли держава не визнає участь людини в АТО, створює додаткові перешкоди для отримання УБД, не надає

психологічної підтримки ветеран(к)ам та їхнім сім'ям – вона недостатньо робить для ветеранів, на думку експертки.

«До того ж це люди, які пережили найбільш криваві моменти історії цієї війни¹³³. І те, що я знаю, дуже багато хто з них має проблеми з алкоголем, має психологічні проблеми. Здебільшого всі мають ті чи інші психологічні проблеми. Я знаю, наприклад, одного ветерана, який досі б'ється над тим, щоб отримати УБД, статус учасника бойових дій. Тобто тут ідеться навіть не так психологічну допомогу, тут просто ідеться про те, щоб держава виконала свої зобов'язання перед цією людиною, яка захищала державу от в такий ключовий момент. Якщо говорити уже про психологічний аспект, то однозначно це велика травма і для нього, і для його дружини, і для його сім'ї. Вся ця ситуація. Тому я боюся, що держава недостатньо робить для допомоги ветеранам: і чоловікам, і жінкам» (Оксана Гриценко, журналістка «Kyiv Post»).

Психолог ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби Олена Снісаревська зазначає, що серйозна психологічна і навіть психіатрична допомога потрібна незначній частині ветеранів. Інші ж можуть реінтегруватися в цивільне життя самостійно за умови ефективної системи соціо-економічної реінтеграції ветеранів, а саме, можливості професійної реалізації, фінансової незалежності, відсутності стигматизації ветеранів у суспільстві:

«Тільки 5–7%, так. Це суто психологічна справа, а, може, навіть психіатрична... Всі інші, якщо вони будуть повертатися додому, де їх зустрічають як героїв, гідно, з честю та повагою... Якщо вони будуть мати роботу, опору в родині. А все інше – це уже гілки. Якби на це був акцент, у нас би менше було тих зайвих рухів, які неефективні. І, можливо, меншим був би і фінансовий ресурс, якби грамотно було організовано менеджмент» (Олена Снісаревська, психологиня ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби).

Опитані експерти говорять про **гендерну сліпоту у наданні послуг** для ветеранів і ветеранок. Так, наприклад, ветеран АТО та представник Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у Тернопільській області Микола

Казюк не вважає, що наявна система реінтеграції ветеранів враховує гендерні аспекти, а радше є гендерно нейтральною. Він також виділяє деякі зміни в напрямку більш гендерно чутливого підходу, що поки виявляється на рівні збору гендерно дизагрегованої статистики:

«Я скажу з того, що, якби я не зустрів такого... Ні разу не приходили ніякі доручення, нічого, де був би поділ, і, я думаю, що немає взагалі. У Тернополі я чесно не знаю, більшість ветеранів-жінок, які в нас є, – це кадрові військові або в поліції, або в службі безпеки, або в 44-й артилерійській бригаді, в якій займалися так само більше штабною роботою. Але вони отримують ті самі пільги, послуги, так само санаторно-курортне лікування, діти оздоровлюються в Тернополі. Усі діти ветеранів, члени сімей загиблих, вони оздоровлюються, всі отримують подарунки на свята, до Миколая. Багато заходів робиться для дітей. Тобто тут так само поділу на чоловіків і жінок немає. Відповідно менше жінок загиблих є...

Взагалі, я так розумію, останнім часом почали займатися цією темою, бо раніше ніхто не страждав, у мене є інформація по тих, хто воював, по кількості, але поділу на жінок і чоловіків немає. Ніколи не було. А зараз, якось спілкувався з Управлінням сім'ї, молоді і спорту, то вони кажуть, що з Міністерства почали цікавитися, скільки саме жінок. І я так думаю, що ця інформація тільки буде збиратися» (Микола Казюк, головний спеціаліст Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у Тернопільській області, ветеран).

Водночас експерти говорять про складнощі у оформленні статусу УБД та у доступі до соціальних та фінансових послуг для учасників бойових дій серед чоловіків та жінок, які брали участь в бойових діях у 2014 році, особливо у добровольчих батальйонах, а також для жінок загалом. Вікторія Бабій, дослідниця «International Alert», зазначає, що **жінки, які воювали у 2014–2015 рр., особливо в добровольчих батальйонах, – найуразливіша категорія за рівнем доступу до соціальних пільг.** Через неофіційний статус добровольчих батальйонів та заборону військових посад (зокрема бойових) для жінок на той час, багато хто з них має труднощі з підтвердженням своєї участі в бойових діях, а, отже, і з отриманням статусу УБД

та доступом до соціально-економічних та медичних послуг, передбачених державою для УБД.

«Якщо людина відслужила в 2014–2015 рр., то там величезний бардак з документами, їм дуже складно потім отримувати статуси учасників бойових дій і, в принципі, хоч будь-який статус. І, звичайно, жінки були надзвичайно незахищені, тому що досі не скасували цю постанову» (Вікторія Бабій, дослідниця «International Alert»).

Експерти звертають увагу на **необхідність врахування ґендерних особливостей у наданні та наповненні послуг реінтеграції**. Психолог ГО «Побратими» Андрій Козінчук зазначає, що підходи і програми психологічної реінтеграції мають враховувати щонайменше відмінності ґендерних ролей і суспільних очікувань від жінок і чоловіків в мирному житті, відмінності сприйняття чоловіками і жінками себе в мирному житті після війни, а, отже, мають бути різними.

Досвід опитаних експертів у роботі з ветеранами АТО хоча і відрізняється, але вказує на те, що **жінки і чоловіки по-різному переживають досвід повернення до цивільного життя** і загалом мають різне сприйняття кризових ситуацій та способів їхнього подолання. Експерти спостерігають, що жінки, які воювали, менше йдуть на контакт з психологами або розповідають про свої емоції та тривоги, ніж чоловіки. Це ускладнює процес їхньої реабілітації.

«Звичайно, існує ця специфіка, ця різниця, хоча в армії немає таких понять “жінка”, “чоловік”. Там “бойова одиниця”. Так має бути. Але життя є життя, і жінка-військова вона все одно жінка. Більш вразлива, навіть не емоційно... Чоловіки більш емоційно вразливі. Більш контактні до речі» (Олена Снісаревська, психологиня ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби).

«Вплив на жінку, можливо, навіть сильніший, чим на чоловіка... Не те, що воювали, а те, що з ними було на війні. З жінками гірше. Хлопці вони якось більш віддаються, а жінки... Важко, поки не розкачаєш, щоб розказали, якщо попадали дійсно в таке щось серйозне» (Анна Лисакова, керівниця ГО «Зігрій душу»).

“

«З гендеру можу сказати, що глибина цієї травматичної події, яка трапилася, вона однакова, але характер – він абсолютно різний. Тобто у більшості чоловіків однією з таких проблем, які вони привозять із собою з війни, – це вина, за те, що ти зробив або не встиг зробити. Особливо це стосується командного складу всіх щаблів – від командирів відділень і до командирів бригад. У жінок, дівчаток інше питання інтеграції, тобто відповідь на запитання “Хто я є?” Суспільне неприйняття іншої ролі жінки переходить до внутрішнього конфлікту. Воно полягає в тому, що треба доводити, що я справді ветеранка, що я не для кухні, дитини, чоловіка, що я можу бути самостійною. І це може проявлятися в носінні військової форми, в якихось ритуалах, чоловічих певних звичках, брутальності тощо. Компенсація цього декламацією, що я не буду мати дітей, тому що мені не хочеться цього, і так далі. Тобто глибина однакова, різні ролі. І саме тому ми розділили наш тренінг»

(Андрій Козінчук, військовий психолог ГО «Побратими»)

_____

Психологиня Олена Снісаревська також звертає увагу на необхідності окремого підходу у реабілітації жінок, які воювали, та жінок з інших вразливих категорій, котрі постраждали від війни. Кожна з них пережила власний травматичний досвід, пов'язаний із війною, який вимагає уваги і особливого підходу.

«— На Вашу думку, програми реінтеграції для жінок мають бути окремі чи змішані для жінок і чоловіків? Як краще?»

— Напевно, для певної категорії окремо. Це жінки, які справді постраждали від насилля, або важкі якісь поранення, а, можливо, вдови. Я думаю, що їх окремо треба, бо багато хто з 14-го року досі в горі, то самі етапи оці, які стандартні класичні, не всі проходять класично, все по-іншому...» (Олена Снісаревська, психологиня ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби).

Інші експерти також вказують на необхідність створення спеціальних програм психологічної реабілітації не лише для ветеранок окремо, але й для сімей учасників АТО/ООС, а саме – для їхніх жінок і матерів. Тому що жінки самі нерідко виконують функцію психологічної підтримки ветеранам і мають труднощі поки їхні родичі на фронті і після їхнього повернення.

«Що дуже є важливо, тому що більшість чоловіків, тобто більшість військових – це чоловіки. І дружини дома сидять і їх чекають, і як доведено американськими психологами, що людина, яка чекає і переживає, вона отримує набагато більший шок і стрес, ніж людина, яка перебуває в цьому стресі. Тому у нас немає реабілітації сімейного типу» (Микола Казюк, головний спеціаліст Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у Тернопільській області, ветеран).

Натомість Анна Лисакова, керівниця ГО «Зігрій душу», яка надає психосоціальну підтримку учасникам АТО, та Оксана Гаврилук, керівниця проекту «Дім ветерана», говорять про **можливість реабілітаційної роботи у змішаних групах** – з чоловіками та жінками:

«Ми так і працюємо змішаними групами. Звичайно, якщо це терапія, наприклад, чи консультування сам на сам, то

тоді не треба, а так у групі» (Анна Лисакова, керівниця ГО «Зігрій душу»).

Результати експертних опитувань показують, що ґендерні особливості потреб у реінтеграції ветеранів АТО до цивільного життя враховують лише деякі громадські організації. Державні програми та послуги не мають чіткого акценту на відмінності потреб і послуг для жінок і чоловіків ветеранів. Послуги для ветеранів та система їхнього надання були розроблені без попереднього ґендерного аналізу різних потреб.

Для вдосконалення державної системи реінтеграції ветеранок, опитані експерти пропонують адаптувати досвід інших країн. Зокрема, дослідник «International Alert» Дмитро Коваль та психолог ГО «Зігрій душу» Олена Снісаревська пропонують досвід Ізраїлю у створенні перехідного етапу для ветеранів, коли вони можуть відійти від бойових умов і підготуватися до цивільного життя:

«Світова практика говорить, що дуже ефективним є занурення цього службовця на місяць, скажімо, півтора, хоча би на два тижні в невоєнну обстановку, але з тими, з ким вони звикли проводити свій час, також з колишніми військовослужбовцями. Це дозволяє їм легше потім повернутися до цивільного життя, знімає стрес і робить цю транзакцію, цей перехід м'якшим» (Дмитро Коваль, дослідник «International Alert»).

«І як в ізраїльській системі. У них кесонові болезні... І після бойових дій вивозять на адаптаційний табір, який не в цивільному житті, а на другій, на третій лінії, де майже військові умови, але там є капелан, психолог, лікар. Так, цього в психоневрологію, бо у нього трохи криша так підтікає, от цього – треба поранення трошки підлікувати, це туди, той шпиталь, те відділення. Цьому просто треба відпочити і трошки спину підлікувати» (Олена Снісаревська, психологиня ГО «Зігрій душу» та Психологічної кризової служби).

Ірина Суслова та Оксана Гаврилюк говорять про необхідність систематизації та кращої координації надання послуг ветеранам шляхом створення окремого Міністерства у справах ветеранів, як у Хорватії, Ізраїлі, США.

Основна відповідальність за якість системи реінтеграції та зміни в ній має бути покладена на державу. Зокрема, найбільше очікувань експерти покладають на Міністерство у справах ветеранів. Кабмін оголосив¹³⁴ про початок роботи над створенням цього міністерства у березні 2018 року, відповідно до Постанови Верховної Ради Про звернення Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України щодо створення Міністерства України у справах ветеранів¹³⁵. Також, за словами опитаних експертів, уже зроблено чимало для швидкого запуску роботи цього міністерства з моменту його створення¹³⁶.

«Я думаю, що з певних питань, це має робити держава саме тому, що багато і соціальних гарантій, і юридичних питань, які виникають. Вони регулюються державними інституціями. Поки не впевнена, наскільки вони будуть ефективними» (Вікторія Бабій, дослідниця «International Alert»).

«Мені здається, що однією з проблем є відсутність у нас комплексного підходу. Зараз планується створення Міністерства ветеранів і, я вважаю, це повинно бути обов'язково створено якомога швидше. Тому що саме ця структура, мені здається, дозволить якось стратегічно і комплексно сформувати єдину політику, яка включатиме в себе освітній компонент, працевлаштування, психологічну реабілітацію, інші питання, пов'язані з питаннями у справах ветеранів. Тому що зараз у нас займаються окремо Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, тобто воно все розпорошено, що, мені здається, теж негативно впливає на процес» (Віталія Лебідь, юристка Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини).

«Тому має бути це все систематизовано. Має бути один орган. Людина приходять туди після того, як закінчився контракт або строкова служба і йому кажуть: "Значить так, – подивились на військовий код, – значить, Ви маєте право на отакі-то послуги, для цього Вам потрібно звернутися туди й туди..." Тобто людина не має бігати і шукати, де має отримати допомогу, медичну допомогу, психологічну допомогу або юридичну... Вона має прийти в одне місце, де її мають зорієнтувати» (Ірина Суслова,

“

«Який міжнародний досвід реінтеграції ветеранів варто застосовувати в Україні? Звичайно, досвід щодо створення єдиного центру роботи і розробки державних політик і її реалізації. На прикладі США, створення Міністерства у справах ветеранів, чи Ізраїлю, чи Хорватії. У всіх цих країнах існує таке відомство. Знову ж таки такі цікаві, успішно реалізовані центри, як “Дім ветерана”»

(Оксана Гаврилюк,
голова Благодійного Фонду «Інформаційно-
координаційний центр», проект «Дім ветерана»)

голова підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань захисту прав людини, національних меншин та міжнародних відносин).

Необхідно налагодити співпрацю міністерств, відповідальних за надання послуг ветеран(к)ам. Зокрема, варто створити єдину уніфіковану базу послуг для ветеранів та базу з інформацією про стан фізичного і психологічного здоров'я ветеранів та про потреби в медичних і психосоціальних послугах, розроблену на основі заповненого ними опитувальника. Так вважає Іванна Климпуш-Цинцадзе, Віце-прем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України:

«Я найбільшу проблему бачу в тому, що у нас немає хорошої якісної традиції міжвідомчої координації і співпраці. Там, де закінчуються повноваження одного міністерства чи відомства і починаються повноваження іншого, у нас завжди між тим є дірки. У кожного є свої відомчі санаторії, пансіонати, які ніхто не готовий віддавати кудись. Вони всі готові розвивати в себе систему реабілітації, але ніхто не готовий виокремлювати це в окрему реабілітаційну систему, яка могла би бути в цьому випадку під Міністерством ветеранів. Тобто на даний момент немає однакової інформаційної бази даних, наприклад, про психологічний портрет людини, чи про поранення, яка допомогла би зрозуміти, на що варто звернути увагу. Цю інформацію можна збирати через опитувальник, який просто передається в іншу систему, і в іншій системі на основі цього опитувальника ти вже далі можеш працювати з людиною і пропонувати їй те чи інше рішення її проблем. Мені здається, що це те, що варто було би далі робити, якщо ми виходимо на те, що не буде міністерства найближчим часом. Мені здається, що головне – уніфікувати підходи надання допомоги і інформації, на базі якої людина потрапляє в інше відомство й іншу систему між відомствами. Коли Ви звільняєтеся зі Збройних сил чи Нацгвардії, інформація про Ваші потреби вже має бути в Мінсоцполітики, і тоді значно легше уніфіковано надавати послуги. Мені так здається» (Іванна Климпуш-Цинцадзе, Віце-прем'єр-

міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України).

На думку Катерини Левченко, урядової уповноваженої з питань гендерної політики, для більш ефективної реінтеграції ветеранок та ветеранів АТО, необхідно налагодити міжвідомчу співпрацю органів, які відповідають за надання послуг ветеранкам, а також посилити співпрацю державного сектору з громадським, який є більш мобільним і обізнаним щодо роботи з ветеранами:

«Дуже важливо, щоб в Міністерстві оборони або в Генштабі працювала система швидкого реагування на питання, на проблеми, які є у ветеранів. Дуже важливо, щоб нарешті було вирішено питання цього переходу від Збройних сил до мирного життя. І багато проблем можна вирішити до моменту мобілізації або почати їх вирішувати. Важливо розвивати таку внутрішню систему в Збройних силах, а також співпрацю таких працівників в Збройних силах з соціальними працівниками, які є в центрах соціальних служб, в системі соціального захисту населення. Крім того, важливу роль відіграють і громадські організації. У якості такого нагального прикладу розпочалася співпраця національної гарячої лінії, яка працює на базі центру “Ла Страда”, з гарячої лінією в Міністерстві оборони» (Катерина Левченко, Урядова уповноважена з питань гендерної політики).

Голова проекту «Дім ветерана», інформаційно-координаційного центру в Житомирі, Оксана Гаврилук наголошує на важливості співпраці не лише між державними органами, але й з громадським сектором та бізнесом:

«Однозначно це має бути співпраця з громадськістю. І ми говорили навіть на форумі, що якщо буде створено Міністерство у справах ветеранів, то окремим напрямком має бути напрямок проектної роботи. Проектної роботи і тісної співпраці з громадськими організаціями, навіть, окрім того, з приватним сектором, з банківськими установами, наприклад, якась програма щодо інвестування, кредитування для ветеранів АТО» (Оксана Гаврилук,

голова Благодійного Фонду «Інформаційно-координаційний центр», проект «Дім ветерана»).

Тож, згідно з думкою експертів, можна виділити такі **основні недоліки національної системи реінтеграції ветеранок ветеранів АТО/ООС до цивільного життя:**

1. Неузгодженість роботи та незадовільна ефективність державних установ, які надають послуги ветеран(к)ам у сфері працевлаштування, психосоціальної реінтеграції, медичного обслуговування.
2. Брак якісної та доступної психологічної підтримки для ветеранів та ветеранок.
3. Відсутність (ефективної) системи моніторингу і оцінки програм реабілітації.
4. Відсутність ґендерно чутливого підходу до розробки та імплементації системи реінтеграції ветеранів; відсутність практики проведення консультації щодо проектів програм реабілітації та реінтеграції із запрошенням ветеранів та ветеранок до обговорень таких програм.
5. Відсутність спеціальних програм психологічної реабілітації для сімей ветеранів/ветеранок.
6. Труднощі з оформленням статусу УБД та доступу до державних послуг і пільг для ветеранів, які більш актуальні для жінок, які воювали.

На думку експертів, саме об'єднання ресурсів і досвіду державних структур, громадських організацій, міжнародних організацій та приватного сектору, а також їхня свідомі і узгоджені координація та співпраця сприятимуть швидшому налагодженню системи реінтеграції ветеранок АТО. Основні очікування у координації системи реінтеграції ветеранів та підвищення ефективності послуг із реінтеграції покладають на Міністерство у справах ветеранів.

Більш детальні дані про проблеми реінтеграції ветеранів та ветеранок наведені у Таблиці Г.1. Додатку Г до цього дослідження. Тріангуляція даних шляхом використання трьох методів збору інформації: опитувань ветераном і ветеранів, експертів та аналізу чинного зако-

нодавства, застосованих у даному дослідженні, – підтвердила, що однозначними недоліками наявної системи реінтеграції є відсутність оцінки потреб ветеранів і ветеранок, відсутність гендерно чутливого та базованого на фактичних даних підходу до розробки програм та послуг реінтеграції ветеранів до цивільного життя, неефективна координація та надмірна бюрократизація надання послуг ветеранам та відсутність інституціоналізованого перехідного етапу між військовою службою й цивільним життям, недостатня поінформованість про наявні послуги та пільги для ветеранів. Прочі аспекти говорять і опитані експерт(к)и, і ветеран(к)и, а також на ці недоліки вказує аналіз чинного законодавства. Експерт(к)и та юристки також наголошують на необхідності гендерного бюджетування програм реінтеграції ветеранів та ветеранок, проведення оцінки ефективності державних програм і послуг, наданих ветеранам та ветеранкам, а також на необхідності впровадження ефективного механізму моніторингу та оцінки системи реінтеграції загалом.

Ветеранки та ветерани надають більш детальну інформацію про недоліки реалізації соціальних гарантій на практиці. Зокрема вони вказують на:

- упереджене ставлення до ветеранок (насамперед щодо їхньої діяльності в зоні АТО/ООС);
- брак кваліфікації цивільних медиків та психологів для роботи з ветеранами та повоєнними травмами;
- труднощі доступу до послуг;
- складнощі в оформленні посвідчення УБД та статусу інваліда війни, особливо для жінок із колишніх добровольчих батальйонів, що також негативно впливає на доступ до послуг;
- стигматизацію ветеранів та ветеранок у суспільстві;
- недостатню якість державних послуг психологічної реабілітації, медичної допомоги та допомоги з працевлаштування;
- неефективність послуг забезпечення житлом та земельними ділянками тощо.

Схожі результати, отримані в результаті використання різних дослідницьких методів, дають підстави говорити про об'єктивну наявність

Світлана ЛІТВІНЧУК
Ветеранка

Керівниця проекту в центрі підготовки та реабілітації військових «Світлячок». Нагороджена медаллю за жертовність та любов до України.

вказаних недоліків державної системи реінтеграції ветеранів та ветеранок до цивільного життя. Опитані респондент(к)и та юристки, які працювали над аналізом законодавства, вказують на необхідність усунення описаних недоліків державної системи реінтеграції. Більш детально про пропозиції щодо змін до наявної системи реабілітації ветеранок та ветеранів АТО/ООС написано у рекомендаціях, розроблених у рамках цього дослідження.

3.4. Репрезентація ветеранок АТО у ЗМІ

У дослідженні репрезентації ветеранок у засобах масової інформації було використано метод контент-аналізу повідомлень у ЗМІ. Вибірка формувалася виключно із онлайн-видань, проте частина з них є електронними копіями інших форматів медіа, які охоплюють і ту аудиторію, яка не користується інтернетом активно. Серед проаналізованих є публікації у як загальнонаціональних, так і у локальних медіа. Для пошуку статей використовувалися такі запити, як: «ветерани», «жінки ветерани», «учасниці бойових дій», «женщины ветерани», «участницы боевых действий», «АТОшниці», «АТОшницы». Усього було проаналізовано 16 онлайн-матеріалів за 2017–2018 рр., написаних раніше публікацій знайти не вдалося.

Ця частина дослідження має за мету проаналізувати те, як ветеранки АТО репрезентовані в українських ЗМІ. Дослідницькі питання цієї частини роботи:

- Які уявлення ветеранок АТО транслують українські медіа?
- Чи ці уявлення патріархатні чи егалітарні?
- Чи вони відповідають тому, що самі ветеранки (в інтерв'ю нашому дослідницькому колективу) розповідають про себе?

Для дослідницького колективу це перше дослідження медіа-репрезентації жінок-ветеранок і друге дослідження медіа-репрезентації жінок-військовослужбовиць. Перше було здійснене у рамках дослідження «Невидимий батальйон» у 2015 році¹³⁷. Тоді дослідницький колектив фокусувався на медіа-зображенні жінок, котрі на час написання статей перебували на службі в АТО. Основні результати дослідження такі: спостерігається героїзація та романтизація жінок-військовослужбовиць, проте проблеми, які вони мають на службі, журналісти не висвітлюють.

Передусім варто сказати, що кількість медіа-матеріалів, присвячених ветеранкам, надзвичайно мала. За чотири роки з початку АТО, а потім ООС через бойові дії пройшли тисячі жінок, і якась кількість із них вже є ветеранками, проте медіа-матеріалів про них – менше двох десятків. Більше того, певну частину написали самі ветеранки, які після закінчення своєї участі у бойових діях займаються журналістикою.

Дослідники виявили дві категорії матеріалів – егалітарні та патріархатні. Егалітарні присвячені виявленню реальних потреб жінок, які повернулися з фронту, висвітленню їхніх труднощів та успіхів. Патріархатні моделі екзотизують образ ветеранки.

Проблеми, потреби та успіхи ветеранок

«У мене не було жодної реабілітаційної програми. Спочатку, коли я повернулася, – це закриття в собі, неможливість розповідати про свій досвід, спілкуватися про це з людьми, які не включені в процеси. Це тільки розмови про війну, про те, що хочеться знову повернутися. І це неможливість повернутися до попереднього місця роботи, до тих звичних тобі справ, якими ти займався до війни. Тоді я включилася в громадський сектор, щоб дівчата поверталися і їм було куди, щоб вони могли подорожувати з “Мандрями ветеранок”, знаходили себе на інформаційному, громадському фронті, щоб їм не було так важко, щоб в Україні розвивалися реабілітаційні програми»¹³⁸.

Ветеранка після повернення зіткнулася із типовими завданнями, про які дослідницький колектив детальніше говорив із ними у польовій частині: працевлаштуватися у новому житті (чи повернутися до старого місця роботи), вилікуватися від хвороб, знайти порозуміння із людьми, котрі не мають досвіду військової служби, чи доступні пільги та послуги, які держава надає ветеранкам. Проаналізовані тексти ЗМІ висвітлюють ці завдання достатньо поверхово, рідко деталізуючи, як саме вдається їх вирішувати, якщо вдається.

Фактично лише один знайдений матеріал порушує питання спілкування із цивільними людьми.

«Иногда девушки, которые были волонтерами, срываются и едут в зону АТО в качестве медиков или иных профессий, поскольку есть моменты, которые мешают вернуться и адаптироваться к гражданской жизни. Представьте, вы приезжаете и некоторые узнают, что вы – женщина-ветеран. Первый вопрос будет: “И с кем ты там спала?” Думаете, легко возвращаться в таких условиях? Конечно, мы не хотим с этим сталкиваться».

«Хочется, чтобы нас и не героизировали, но и не смотрели с жалостью. Этого очень не хочется, потому что мы на войне нашли свое достоинство, и мы теперь знаем свою цену – внутреннюю цену своим ценностям»¹³⁹.

Статті показують, що ветеранки мають ПТСР, хоча переважно не проблематизують питання, чи жінки переживають його якимось інакше, ніж чоловіки, чи так само:

«Мне сейчас и по Киеву иногда страшно ходить, потому что любой хлопок, фейерверк – и кажется, что где-то стреляют. Это чувство остается, наверное, на всю жизнь. Когда я училась в Эстонии, у меня на тот момент уже был боевой опыт. К нам приезжали преподаватели, которые служили в Ираке, и рассказывали, что такое ПТСР, я не понимала, что это такое. На войне нет времени на то, чтобы проанализировать свое состояние, а когда я уже приехала домой, то поняла, что не все было так классно, как мне казалось на фронте. Мозг просто блокирует инстинкты, а сейчас я понимаю, что в некоторых ситуациях уже не поехала бы»¹⁴⁰.

Про доступність пільг та послуг, які жінкам належать, згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а також про те, чи рівний доступ до цих можливостей мають жінки у порівнянні із чоловіками, не написано жодного матеріалу.

Кілька разів порушується питання образу жінки-ветеранки, і йдеться про те, що він фактично ще не сформований:

«Питання жінки-ветерана ще не сформоване, і ми якраз цим займаємося. Ми показуємо, що дівчата служать в армії, дівчата беруть участь в бойових конфліктах, дівчата повертаються і адаптуються. Ми є, ми присутні і є образ жінки ветерана і нам теж треба допомога і підтримка. [...] Ми можемо поділитись своєю думкою і знаємо, що нас зрозуміють... Ми як сім'я...» – розповідає учасниця тренінгу Аліна¹⁴¹.

«Тут важко обійтись без образу ветерана і того, які стереотипи існують щодо жінок загалом та конкретно жінок-ветеранок. На ґрунті цих стереотипів мені особисто було складно поєднати роль жінки і роль ветерана. Я постійно кидалася в крайнощі, казала, що я тільки “свій пацан” або тільки жінка»¹⁴².

Таким чином, якщо жінки, які служать на фронті, були невидимими від початку, але з часом стали помітнішими, то жінки-ветеранки лишаються без медіа-образу і взагалі без цілісного образу. Він не є сформованим не тільки в суспільстві, але й час від часу у власних очах. Почасти через цю несформованість жінки почуваються великою мірою у тіні чоловіків і хотіли би більше взаємодіяти між собою:

«Потребу організувати, крім спільного з чоловіками, ще й жіночий ветеранський “блок” дівчата пояснили тим, що жінки в армії перебувають у меншості, і на зустрічах ветеранів-чоловіків поодиноким жінкам складно озвучити всі свої проблеми та потреби й добитись їхнього вирішення. Зрештою, це ще й загальносвітова практика»¹⁴³.

«Круто, що лише дівчата, круто, що лише ветеранки [беруть участь у тренінгу], бо деякі речі не скажеш при чоловікові... Мені спокійніше та безпечніше, коли тут лише ветеранки. В нас більше спільного», – розповіла ветеранка, учасниця тренінгу Ольга»¹⁴⁴.

«Такі питання порушувалися і в тих інтерв'ю, які ми проводили. Побутове питання часто викликає певний дискомфорт. Представникам різної статі доволі складно обговорювати його відверто, особливо коли ти в меншості. Міжнародний досвід також показує, що для ветеранок потрібні окремі послуги»¹⁴⁵.

Хоча відмінності між чоловіками та жінками у цій сфері полягають у способах репрезентації:

«Ветеранки визнають – після повернення з війни стикаються з тими самими проблемами адаптації, що й чоловіки (та й взагалі на фронті розділення за гендерною ознакою зазвичай відсутнє, мають значення радше підготовка і професіоналізм). А от суспільство іще не звикло сприймати дівчат-воїтельок адекватно»¹⁴⁶.

Стисло згадується брак інфраструктури для забезпечення потреб жінок, котрі повертаються. У дослідженні «Невидимий батальйон» брак інфраструктури для служби жінок в АТО було названо «інфраструктурною невидимістю». Тут це явище теж спостерігається. Так само, як кампанія за видимість жінок-військовослужбовиць була ініційована знизу, проблеми ветеранок теж вирішують вони самі:

«В Україні набирає обертів благодійний проект “Мандри ветеранок”. В умовах відсутності державних реабілітаційних програм для фронтовичок, до справи взялося громадянське суспільство»¹⁴⁷.

«На тренінгу, який я проходила, мені хотілося порушувати тему контакту з іншими чоловіками на війні і після війни. Наскільки ми можемо бути рівноцінним елементом чоловічої ветеранської спільноти? Наскільки нам необхідні свої локальні жіночі спільноти? Не можна обійтися без біологічних особливостей. Важко пояснити чоловіку, чому тобі складно бути 7 днів без душу взимку, наприклад»¹⁴⁸.

«– Як довго ти була на фронті? Що було найважчим після повернення?

– Я повернулась влітку 2015 року. Було дуже складно звикнути до звичайного життя. Якщо на фронті ми говорили про історію, то “на гражданке” всі обговорювали ресторани, секс, розваги. Мені було дуже складно звикнути до цього знову. Перепробувала багато різних робіт»¹⁴⁹.

Успіхи ветеранок описуються гендерно нейтрально, проте без гендерної чутливості – не завжди ставиться питання, чи впродовж

своєї історії успіху ветеранка помічала ознаки дискримінації її як жінки. Цікаво було би розкрити це питання, але основна тональність публікацій констатує просто факт працевлаштування. Як це далось жінці, легко чи складно, як у порівнянні із чоловіками – ці питання практично ніде не описуються. Ветеранки показуються як такі, що відкрили власну справу, взяли участь у якомусь змаганні, почали розвивати жіночий ветеранський рух, проте це переважно просто подається як факт поза контекстом особистої історії і ситуації у суспільстві, де до ветеранок існує певне ставлення (позитивне чи негативне).

«Галина Алмазова – генеральний директор в одній компанії та комерційний директор в іншій. Паралельно з місією парамедика на фронті вона не полишає своєї справи – це дозволяє закрити якісь потреби “Вітерця”.

“Я продовжую вести бізнес, до того ж він допомагає якомусь тій-таки реабілітації ветеранів. Тому для мене був і є дуже цікавим досвід спілкування. Різні, часом радикально протилежні думки, але це і є цікавим, тому що ти бачиш інший погляд, іншу думку, іншу людину під іншим кутком”, – каже Алмазова»¹⁵⁰.

Існує одна вказівка на те, що у конкретному випадку дискримінації не було, але немає уявлень про те, чи ця історія типова, чи це щасливий випадок героїні матеріалу:

«Єдина жінка серед ветеранів-учасників “Ігор нескорених” каже, що в команді їй працювати комфортно й жодних попереджень від чоловіків вона щодо себе не відчувала:

– Було би дуже кумедно, якби вони почали міряться силами з єдиною дівчиною в збірній»¹⁵¹.

Загалом ЗМІ зосереджуються переважно на темах жіночої ветеранської солідарності та психологічних потреб жінок, які повернулися до цивільного життя. Якщо зіставити це із матеріалами фокус-групи та глибинних інтерв'ю, отриманих у цьому дослідженні, то помітно, що проблема є глибшою, аніж це висвітлено.

Екзотизація ветеранок

Всі процитовані вище тексти написані достатньо чутливо або принаймні нейтрально, проте існують і інші. Другий тип статей експлуатує той факт, що образ жінки-військовослужбовиці, а надто ветеранки, є великою мірою новим і незвичним для української аудиторії. Цей ґендерований, але не ґендерно чутливий підхід експлуатує питання жіночої зовнішності і є відверто сексистським. Це екзотизація, тобто перетворення жінки на об'єкт захоплення, яка була властива дослідженню жінок-військовослужбовиць. Ми не аналізували медіа-образ ветеранів-чоловіків і не можемо сказати, наскільки вони так само є об'єктом захоплення, проте існує очевидна **ґендерна відмінність**: у випадку із чоловіками захоплюються їхніми вчинками та особистістю, а не їхньою зовнішністю. Фактично читачам пропонується споживання інформаційної цікавинки, без інтересу до особистості та життя самої тієї людини, про яку йдеться у тексті медіа-повідомлення.

Апеляція до зовнішності є частиною **патріархатного сприйняття жінки** – вона має бути красивою, незважаючи ні на що, незалежно від того, чи їй самій цікаво, чи вона хоче бути красивою. Жінка в інвалідному візку, котра прийшла на фронт у надзвичайно молодому віці, сформувала ефективний підрозділ під своїм керівництвом і продовжує допомагати фронту після травми, має, напевне, багато чого розповісти і продемонструвати суспільству поза темою своєї зовнішності, проте це ігнорується, натомість демонструється образ красуні, об'єкта захоплення:

«Ветеранка, командир Медичного батальйону “Госпітальєри” Яна Зінкевич поділилася світлинами у незвичному образі. Жінка позує у довгій чорній сукні та капелюшку. [...] У коментарях до фото користувачі мережі відзначили, що Зінкевич прекрасно виглядає і схожа на героїню казки»¹⁵².

Інший випадок, коли із усього, що можна сказати про людину, найважливішою характеристикою журналісти вважають зовнішність. В описі чоловіків на це не звертають увагу, тому що відповідність стандартам зовнішності – вимога патріархату, котра стосується лише жінок.

«Піти воювати за свою країну, поки інші розважаються – подвиг. Якщо ти при цьому тендітна жінка, яка в руках нічого небезпечнішого за скалку ніколи в житті не тримала, це вдвічі подвиг. А якщо примудряєшся залишатися посеред того пекла красивою та доглянутою, це великий подвиг.

Вони водночас жіночі та мужні. Відстрілюють бойовиків, лікують поранених, возять за сотні кілометрів харчі, техніку, програмне забезпечення. Плетуть “кікімори”, сушать борщові набори, підтримують чоловіків посмішками в той час, як самим хочеться кричати від страху, відчаю та болю.

Бойові українки. Авжеж, охайна зачіска та доглянуті нігті для них на війні не найважливіші, але нехай не ображаються шановні атошниці на нашу ніби легковажну тему про їхню роду. Просто на то вона і краса, щоб нею милуватися»¹⁵³.

Знайшовся і приклад того, як екзотизується не жінка-красуня, а жінка-берегиня, жінка-мати:

«В КНП “Івано-Франківський міський клінічний перинатальний центр” 12 вересня вручили бейбі-бокс особливій матері – жінці, яка захищала нашу Батьківщину у зоні проведення антитерористичної операції.

“Шевчук Анастасія – тендітна красива жінка. Навіть не віриться, що вона – учасниця бойових дій і неодноразово перебувала у зоні АТО”, – пишуть на сторінці міського клінічного перинатального центру»¹⁵⁴.

Тема поєднання материнства і повернення до цивільного життя надзвичайно цікава з огляду на недостатню захищеність репродуктивної праці, про яку говорять респондентки, та свідчать стереотипні уявлення про материнство, проте у матеріалі ні слова про це. Оскільки тема участі жінок у бойових діях є відносно новою, способи поєднувати службу та материнство ще не достатньо розроблені на законодавчому та інфраструктурному рівнях, про що у глибинних інтерв'ю зазначають респондентки, котрі народили дітей. Висвітлення цієї законодавчої та інфраструктурної лакуни у ЗМІ пришвидшило би вирішення цієї проблеми.

A portrait of a woman with long blonde hair, wearing a military camouflage uniform. She is looking upwards and to the left. On her chest, there are several medals and ribbons, including a prominent one with a red, yellow, and blue ribbon. The background is a blurred green forest.

Іванна ЧОБАНЮК

Ветеранка

Волонтерка в медичному батальйоні «Госпітальєри». Під час навчання в медичному університеті поїхала напередодні вересня 2014 року на передову, стала командиркою медичної евакуаційної бригади, працювала переважно в с. Піски поблизу Донецького аеропорту. Періодично верталася на навчання, остання ротація – квітень 2015 року. На даний час учасниця Жіночого Ветеранського Руху та Клубу ветеранської дипломатії.

Суттєва відмінність у гірший бік має місце у медіа-матеріалах, які вживають слово «АТОшниця» і з'являються за таким пошуковим запитом. Це слово має відверто «жовте» забарвлення, що помітно вже на рівні заголовків: «Дівчина-боєць АТО померла від страшної хвороби (фото)», «Водій, що відмовив у праві на проїзд АТОшниці з Хмельницького, виявився нелегалом» чи навіть «Пісня атошниці “Шоколадна дупа” про Порошенка підірвала інтернет». Зміст матеріалів відповідає заголовкам і покликаний радше набирати кількість переглядів, аніж привертати увагу до певних проблем.

3.5. Ставлення до жінок у військовій сфері: аналіз громадської думки

Важливо дізнатися громадську думку щодо тематики гендерної рівності у ЗСУ. Задля цього було проведено репрезентативне для всієї України опитування громадської думки. Дослідження проводилося Київським міжнародним інститутом соціології з 28 серпня до 24 вересня 2018 року. Польовий етап тривав з 8 до 23 вересня 2018 року. Опитування проводилося в 109 населених пунктах у всіх областях України, окрім Автономної Республіки Крим. У Донецькій і Луганській областях опитування проводилися тільки на територіях, котрі контролюються Україною. У результаті польового етапу було зібрано 2026 анкет, серед яких 915 – від чоловіків і 1111 – від жінок.

Під час дослідження вивчалися думки дорослих жителів України (у віці 18 років і старших). Основні етапи дослідження включали розробку анкети та супровідного інструментарію, розробку вибірки, проведення інтерв'ю з респондентами, контроль якості виконаної роботи, введення та перевірку даних на логічні помилки, підготовку остаточних даних, таблиць одновимірних розподілів.

Для проведення опитування була розроблена стратифікована, чотириступенева випадкова вибірка, випадкова на кожному ступені. Вибірка репрезентативна для дорослого населення, яке постійно проживає на території України, не проходить військову службу і не перебуває у в'язницях або медичних закладах (лікарнях, медичних інтернатах).

Спочатку населення України було стратифіковане за регіонами (24 області та м. Київ), далі населення кожного регіону додатково стра-

тифікувалося на міське (міста і селища міського типу) і сільське населення (за винятком м. Києва, де населення суцільно міське). Тобто населення України було поділене на 49 страт. Для кожної страти пропорційно до чисельності дорослого населення визначалося, скільки інтерв'ю у ній має бути проведено, а також скільки населених пунктів, де буде проводитися опитування, має припадати на неї.

Після стратифікації проводився відбір конкретних точок, де мали працювати інтерв'юери. На першому етапі у межах кожної страти обиралися населені пункти. Міські населені пункти відбиралися з імовірністю, пропорційною до чисельності дорослого населення в населеному пункті. У межах страт сільського населення спочатку відбиралися райони (з імовірністю, пропорційною до чисельності дорослого сільського населення в районі), а в межах уже відібраного району випадковим чином відбиралися села.

На другому етапі в межах кожного населеного пункту відбиралися виборчі ділянки.

На третьому етапі для кожної виборчої ділянки відбиралася початкова адреса – вулиця, номер будинку та у випадку багатопверхових будинків номер квартири, з якої інтерв'юери розпочинали опитування. На четвертому етапі відбувався відбір і опитування респондентів методом модифікованої маршрутної вибірки.

У Луганській та Донецькій областях опитування проводилися тільки на територіях, котрі контролюються Україною. На території Автономної Республіки Крим опитування не проводилося.

Перелік запитань див. у додатку Д. Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0.95 і за дизайн-ефекту 1.5) не перевищує:

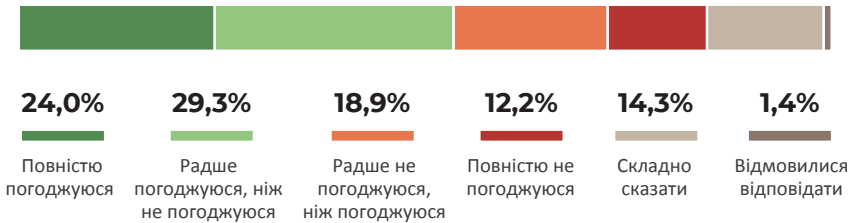
- 3,3% для показників, близьких до 50%
- 2,8% для показників, близьких до 25 або 75%
- 2,0% для показників, близьких до 12 або 88%
- 1,4% для показників, близьких до 5 або 95%
- 0,7% для показників, близьких до 1 або 99%.

Як свідчать результати репрезентативного опитування громадської думки, українське суспільство підтримує ідею рівних прав і можливостей у ЗСУ.

Передусім **більше половини погоджуються із тим, що жінкам в Україні мають бути надані рівні можливості** із чоловіками працювати у ЗСУ та інших військових формуваннях (див. Таблицю 1). Четверта частина опитаних повністю погоджується із цим твердженням. Натомість кількість тих, які повністю не погоджуються, удвічі менша – 12%.

ТАБЛИЦЯ 1

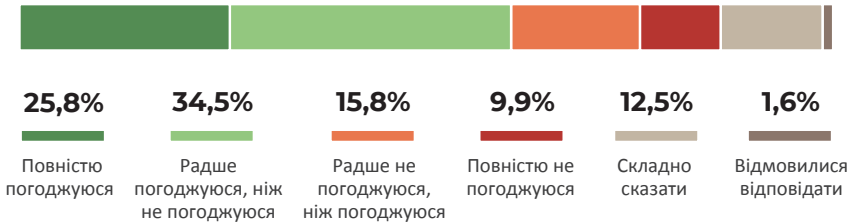
Жінкам мають бути надані рівні можливості із чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступними твердженнями?

Ще одна важлива егалітарна ідея щодо залучення жінок на рівні із чоловіками до усіх сфер суспільного життя – це можливість здобувати військову освіту. Як видно із Таблиці 2, близько 60% опитаних підтримує ідею надання жінкам рівних із чоловіками можливостей вчитися військовій справі. У цій ситуації в Україні існує ряд проблем і обмежень.

ТАБЛИЦЯ 2

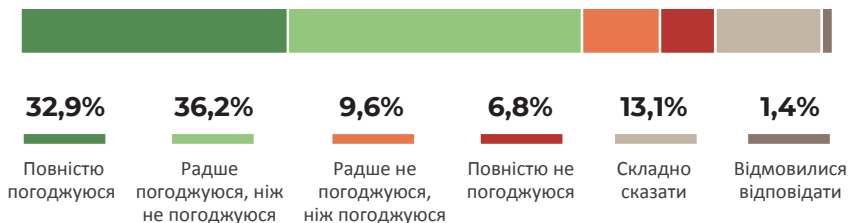
Жінкам мають бути надані рівні можливості із чоловіками здобувати військову освіту. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступними твердженнями?

Наразі в Україні, відповідно до статті 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»¹⁵⁵, обов’язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом, не вважається дискримінацією за ознакою статі. Натомість, як видно із Таблиці 3, існує велика підтримка (70%) ідеї про те, що **армія повинна бути професійною сферою**, де і жінки, і чоловіки на добровільній основі (за власним бажанням) можуть реалізувати свій потенціал.

ТАБЛИЦЯ 3

Армія повинна бути професійною сферою, де і жінки, і чоловіки на добровільній основі (за власним бажанням) можуть реалізувати свій потенціал. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступними твердженнями?

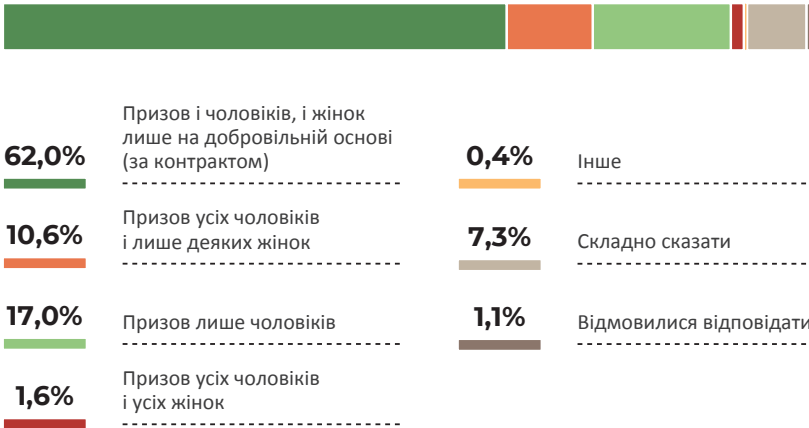

Окрім того, як бачимо із Таблиці 4, меншість (17%) підтримує призов до армії лише чоловіків. 62% зауважують про контрактну армію із добровільним призовом для чоловіків і жінок. Менше 2% підтримує

ідею призову усіх чоловіків і усіх жінок. Саме із цього запитання відсоток тих, яким складно сказати і які відмовилися відповідати на запитання, порівняно із іншими запитаннями, є найменшим.

ТАБЛИЦЯ 4

На Ваш погляд, який варіант армії варто упроваджувати в Україні?

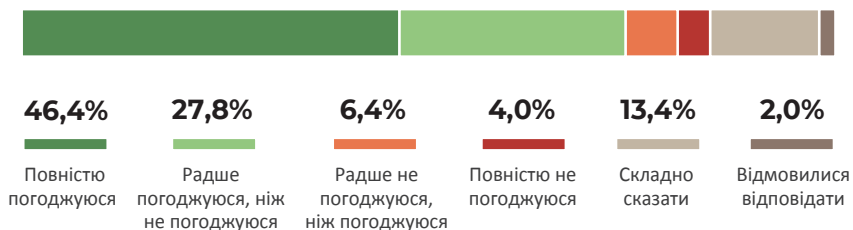

І наостанок, як показує Таблиця 5, українське суспільство на рівні 75% підтримує ідею, що держава має забезпечити реінтеграцію жінок-військових і чоловіків-військових, котрі брали участь в АТО, до цивільного життя, враховуючи потреби і жінок, і чоловіків.

ТАБЛИЦЯ 5

Держава має забезпечити реінтеграцію жінок-військових і чоловіків-військових, які брали участь в АТО, до цивільного життя, враховуючи потреби і жінок, і чоловіків. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з наступними твердженнями?

ПІДСУМОВУЮЧИ ВИКЛАДЕНІ В РОЗДІЛІ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНІВ, ЕКСПЕРТОК І ЕКСПЕРТІВ ТА ВСЕНАЦІОНАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ ГРОМАДЯН, МОЖНА ЗАЗНАЧИТИ ТАКІ ПОЗИТИВНІ АСПЕКТИ:

1. В Україні існують програми реінтеграції ветеранів та ветеранок до цивільного життя, які передбачають медичні послуги, психологічну реабілітацію, соціальні пільги та гарантії.
2. Результати репрезентативного для України опитування громадської думки вказують, що українське суспільство підтримує ідеї залучення жінок до Збройних сил на рівні із чоловіками, служби в армії на добровільній основі (за контрактом) однаково для чоловіків і жінок, надання можливості для жінок здобувати військову освіту, а також забезпечення реінтеграції жінок-УБД на рівні із чоловіками-УБД, беручи до уваги їхні потреби.
3. Серед жінок, які воювали, спостерігається громадська активність і бажання розвивати ветеранський рух.

СЕРЕД НЕГАТИВНИХ АСПЕКТІВ:

1. Важкодоступність послуг реінтеграції для ветеранок, що пов'язано з труднощами в оформленні статусу УБД, надмірній бюрократизації оформлення соціальних пільг для ветеранок

та ветеранів, недостатньою обізнаністю про права і наявні послуги, корупцією, браком координації між відомствами, які надають послуги ветеранам, браком відповідної інфраструктури у віддалених населених пунктах.

2. Відсутність зворотного зв'язку з тими, хто отримує послуги, а саме оцінки ефективності наданих послуг та збору інформації про потреби ветеранів і ветераном робить наявну систему реінтеграції радше ґендерно нейтральною, ніж ґендерно чутливою та не цілком ефективною, оскільки вона не задовольняє потреби ветеранок у різноманітті та якості послуг. Відсутність чіткої інформації про потреби ветеранок і ветеранів в Україні також унеможлиблює ефективний розподіл державних коштів на реінтеграцію ветеранів до мирного життя.
3. Труднощі у спілкуванні ветеранок із цивільними людьми зумовлені упередженим ставленням до них з боку працівників медичних закладів і соціальних служб, стигматизації ветеранок і ветеранів, зокрема в медіа, а також браком навичок і знань щодо спілкування з особами, які повернулися з військової служби, особами з нервовими розладами тощо.

Примітки

125. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні // Юридична сотня, 2018 // <http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf>.
126. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2017 року №1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF>.
127. Implementation and Application of Joint Medical Surveillance for Deployments. Washington DC: US Department of Defense; Instruction 6490.3, August 7, 1997 // <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a402751.pdf>.
128. Tanielian T., Batka C., Meredith L. Bridging Gaps in Mental Health Care: Lessons Learned from the Welcome Back Veterans Initiative, 2017. – P. 14 // https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2000/RR2030/RAND_RR2030.pdf.
129. ПТСР, на який страждали радянські військові після участі в Афганській війні (1979–1989).
130. Ветеран АТО розгромив кафе в Києві: причина агресії вражає, подробиці та кадри // Politeka, 15 вересня 2018 року // <https://politeka.net/ua/news/kyiv/730991-veteran-ato-razgromyl-kafe-v-kyuev-prychyna-agressyy-porazhaet-podrobnosty-y-kadry/>.
131. Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. – К.: Український жіночий фонд, 2015. – С. 24.
132. Котик В. Вбив, бо довели: Військові пояснюють, чому АТовець зарізав чоловіка в черзі на автобус // Depo.ua, 13 лютого 2018 року // <https://www.depo.ua/ukr/life/vbiv-bo-doveliv-viyskoviy-roysnyuyut-chomu-atovec-zarizav-cholovika-v-cherzi-na-avtobus-20180213726192>.
133. Ідеться про битву під Іловайськом.
134. Кабінет Міністрів розпочинає створення Міністерства у справах ветеранів (Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України) // Урядовий портал, 22 березня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/kabmin-rozpochinayestvorennya-ministerstva-u-spravah-veteraniv>.
135. Постанова Верховної Ради України «Про звернення Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України щодо створення Міністерства України у справах ветеранів – центрального органу виконавчої влади для забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни» від 27 лютого 2018 року №2294-VIII // Верховна Рада України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2294-19>.
136. У кінці 2018 року було створено Міністерство у справах ветеранів України: <https://mva.gov.ua/ua/pro-ministerstvo/polozhennya>.
137. Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. – К.: Український жіночий фонд, 2015. – 89 с.
138. «Включеність у війну, допомогу і перемогу». Хто братиме участь у першому Злеті ветеранок? // Громадське радіо, 25 липня 2018 року // <https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/vklyuchenist-u-viynu-dopomogu-i-peremogu-hto-bratyme-uchast-u-pershomu-zletii-veteranok/>.
139. Женщины-ветераны: Ты возвращаешься из АТО и первый вопрос – с кем ты там спала? // Донецкие новости, 14 травня 2017 року // <https://www.dnews.dn.ua/news/607115>.
140. Елена Мосийчук: «Мой сын еще не осознает всей трагедии происходящего, но знает, что его мама – военная, спасает людей» // Womo // <http://womo.ua/elena-mosiychuk/>.
141. Учасницям бойових дій надають інструмент для адаптації в цивільному житті (ВІДЕО) // Журналіст, 12 серпня 2018 року // <https://journalist.today/chuvstvui-nie-ghasi-eto-v-siebie-v-khodie-trieningha-uchastnitsam-boievkyh-dieistvii-priedostavlaiut-instrument-dlia-adaptatsii-v-grahzdanskoi-zhizni-2/>.
142. Тренінг для ветеранок: чому не всі питання можна обговорити з побратимами? // Громадське радіо, 12 червня 2018 року // <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/trening-dlya-veteranok-chomu-ne-vsi-pytannya-mozhna-obgovoryty-z-pobratymamy>.

143. «Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // <https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-poseseter-pid-kiyevom-yak-zarodzhuyetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/>.
144. Учасницям бойових дій надають інструмент для адаптації в цивільному житті (ВІДЕО) // Журналіст, 12 серпня 2018 року // <https://journalist.today/chuvstvui-nie-ghasi-eto-v-siebie-v-khodie-trieningha-uchastnitsam-boievykh-dieistvii-priedostavlaiut-instrument-dlia-adaptatsii-v-ghrazhdanskoj-zhizni-2/>.
145. Тренінг для ветеранок: чому не всі питання можна обговорити з побратимами? // Громадське радіо, 12 червня 2018 року // <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/trening-dlya-veteranok-chomu-ne-vsi-pytannya-mozhna-obgovoryty-z-pobratymamy>.
146. «Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // <https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-poseseter-pid-kiyevom-yak-zarodzhuyetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/>.
147. Реабілітація для героїнь: благодійний проєкт «Мандри ветеранок» побував в Ісландії // Gazeta.ua, 19 травня 2018 року // https://gazeta.ua/articles/donbas/_reabilitaciya-dlya-geroyin-blagodijnij-proekt-mandri-veteranok-pobuvav-v-islandiyi/837811.
148. Тренінг для ветеранок: чому не всі питання можна обговорити з побратимами? // Громадське радіо, 12 червня 2018 року // <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/trening-dlya-veteranok-chomu-ne-vsi-pytannya-mozhna-obgovoryty-z-pobratymamy>.
149. Шерстяна медитація: як ветеранка відкрила свій бізнес із в'язання одягу руками // Delo.ua, 27 березня 2018 року // <https://delo.ua/special/vjazannja-shersti-dlja-mene-ce-meditacija-jaka-dopomagaje-rozsla-340619/>.
150. «Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // <https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-poseseter-pid-kiyevom-yak-zarodzhuyetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/>.
151. Майя Москвич – єдина дівчина, яка представлятиме Україну на «Іграх нескорених» // Повара, 13 серпня 2018 року // <http://povaha.org.ua/majya-moskvych-jedyna-divchyna-yaka-predstavlyatyme-ukrajinu-na-ihrakh-neskorenyh/>.
152. «Схожа на мольфару»: Госпітальєрка Зінкевич поділилася знімками у незвичному образі (ФОТО) // Invak.info, 23 липня 2018 року // <http://invak.info/zhizni-i-lichnosti/skhozha-namolfarku-gospitalyerka-zinkevich-podililasya-znimkami-u-nezvichnomu-obrazi-foto.html>.
153. Краса рятує Україну: ТОП-11 красунь-бійців АТО // Depo.ua, 10 липня 2016 року // <https://www.depo.ua/ukr/life/krasa-ryatue-ukrayinu-top-10-krasun-biytsiv-ato-02072016163400>.
154. У Франківську учасниці бойових дій вручили бебі-бокс // Бліц-інфо, 13 вересня 2018 року // <http://www.bliuz.if.ua/news/u-frankivsku-uchasnyci-bojovyh-diy-vruchily-bebi-boks.html>.
155. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року №2866-IV // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

**ВИСНОВКИ ТА
ДОРОЖНЯ КАРТА
ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
РЕКОМЕНДАЦІЙ**

Висновки

На національному рівні гендерна рівність гарантована Конституцією України та кількома національними законами. Однак, незважаючи на свої міжнародні та національні зобов'язання, Україна не прийняла всебічної гендерної стратегії реінтеграції, яка відповідала би міжнародним зобов'язанням та іншим локалізованим документам, таким як плани та програми. Незважаючи на те, що нещодавно прийнята Програма з фізичної, медичної та психологічної реабілітації та соціально-професійної адаптації учасників антитерористичної операції (АТО) містить деякі гендерно чутливі заходи, її планування та розробка не передбачали консультацій із демобілізованими жінками та чоловіками як цільовою групою. Тому голоси жінок-ветеранів не були включені до цього процесу. Крім того, план дій щодо реалізації цієї програми не включає всеохопної системи моніторингу та оцінки, не супроводжується фінансовими розрахунками та був розроблений без базової оцінки або ретельного аналізу даних, у тому числі статистичних. Ці фактори визначають певні обмеження для оцінювання прогресу його реалізації. Нарешті, програма зосереджена на реабілітації та соціальній адаптації, які є лише частинами повномасштабної програми реінтеграції. Щоб переконатися, що голоси демобілізованих жінок почуті, просунути їхні інтереси, порушити важливі для них питання та підвищити їхню видимість у ветеранському русі, жінки об'єднуються в жіночі ветеранські організації. Відповідно в Україні наразі формується рух жінок-ветеранів, який враховує як міжнародний досвід, так і бажання та потреби ветеранів АТО.

Питання соціального захисту та інформування жінок-ветеранів про пільги, передбачені законодавством, є нагальними через значну кількість ветеранів у суспільстві (кількість ветеранів, які були учасниками боїв, зростає). За офіційними статистичними даними, станом на 1 серпня 2018 року із 345 тис. осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та брали участь в АТО, статус учасника бойових дій отримали 12010 жінок. Серед жінок із статусом особи з інвалідністю, спричиненою війною, було 33 жінки (з 3969 осіб). Найбільша кількість жінок-учасниць бойових дій зареєстрована у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Житомирській, Львівській областях, місті Києві та Київській області. Найбільша кількість учасниць бойових дій, які отримали інвалідність, спричинену війною, зареєстрована у

Волинській, Дніпропетровській та Житомирській областях. У 2016 році кафедра соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з ініціативи Благодійного фонду учасників війни та учасників АТО проводила соціологічне дослідження, але без дизагрегації даних за статтю. Результати опитування ветеранів показали, що половина респондентів мають намір продовжити свою військову кар'єру і майже половина хочуть розпочати власну справу. Основними питаннями, що хвилюють ветеранів АТО, є фінансові труднощі, відсутність власного місця проживання, порушення їхніх прав на соціальні гарантії, незадовільна державна політика, питання охорони здоров'я та бюрократія державних органів при обробці документів на пільги. Респонденти показали найвищий рівень обізнаності щодо програм розподілу земельних ділянок, безкоштовного проїзду та пільг на житлові й комунальні послуги. Респонденти були найбільше задоволені житлово-комунальними послугами та пільгами на послуги зв'язку, а найменше вони були задоволені виділенням земельних ділянок.

Зважаючи на те, що раніше не проводилося ґендерно чутливого дослідження щодо потреб та викликів, із якими стикаються ветерани-чоловіки та ветеранки-жінки (які становлять меншість ветеранів), важливо акцентувати увагу на соціально-правовому захисті жінок-ветеранок шляхом підвищення їхньої обізнаності щодо гарантій соціального забезпечення. Це актуально як для жінок, які представляють ветеранські НУО, так і для жінок, які не залучені до ветеранського руху. Особливо вразливими є жінки-ветерани, які проходять медичне лікування, які мають статус особи з інвалідністю, спричиненої війною або проживають у віддалених населених пунктах, якщо вони не знають про свої права та соціальні виплати, доступні та гарантовані їм законодавством.

Щоб краще зрозуміти потреби, виклики та кращі практики реінтеграції жінок до мирного життя, було проведено це дослідження, яке базується на основі участі та доказів. Результати аналізу дозволили зробити висновок, що хоча в Україні існує законодавча система реінтеграції ветеранів жінок та чоловіків, цій системі не вистачає ґендерно чутливих та заснованих на даних підходів до розробки програм. Відсутність усебічної оцінки потреб ветеранів жінок та чоловіків перешкоджає розвитку цільових послуг, унеможлиблює

ефективне розподілення та використання коштів, призначених державою, та заважає досягти максимальної ефективності реінтеграції ветеранів до цивільного життя. Крім того, не існує механізму оцінки ефективності наданих послуг. Розробка доступних послуг для реінтеграції ветеранів та ветеранок і система надання цих послуг наразі є ґендерно нейтральною. Часткове відокремлення системи реінтеграції для жінок-ветеранок і чоловіків-ветеранів від бенефіціарів цих послуг погіршує її ефективність та шкодить її репутації у ветеранських колах.

Слабка або зовсім відсутня координація між агенціями, які надають ветеранські послуги, надмірна бюрократизація, корупційні практики посадових осіб ставлять під загрозу доступність цих служб. Процедура отримання статусу та відповідних документів може тривати місяцями. Жінки, особливо ті, хто воювали в добровольчих батальйонах, часто стикаються з перешкодами при оформленні статусу учасника бойових дій та доступі до соціальних виплат. Інтерв'ю та фокус-групові дискусії показали, що процес переходу від військової служби та бойових завдань до цивільного життя недостатньо врегульований та занадто швидкий. Військові структури працюють лише з військовими, а цивільні відомства не враховують соціальних, медичних та психологічних нюансів цивільних осіб, які мають досвід військової служби. Нинішній системі не вистачає перехідного етапу між активною службою та поверненням до мирного життя, подібного до того, який практикують іноземні збройні сили (зокрема, у США та Канаді). У практиці цих країн люди більше не виконують своїх службових обов'язків, але і не повертаються до цивільного життя. Натомість вони проходять медичні огляди, отримують інформацію щодо своїх прав і соціальних допомог, на які вони мають право, та отримують послуги, пов'язані з переходом до цивільного життя. Ветерани та експерти одноголосно підкреслювали, що потрібен додатковий перехідний етап, який готує ветеранів до повернення до мирного життя та спрощує для них цей процес.

Збереження робочого місця та середньої зарплати для мобілізованих і тих осіб, які підписали контракти військовослужбовців, формує сприятливі умови для швидкої реінтеграції на ринку праці. Відсутність ефективних програм перепідготовки демобілізованих військових – це проблема, яка має отримати належну увагу.

Проблеми, на яких наголошувалося у відповідях респондентів, включають:

- недостатню якість державних послуг психологічної реабілітації, медичної допомоги та допомоги у працевлаштуванні;
- неефективність послуг, пов'язаних із забезпеченням житлом та земельними ділянками;
- недостатній рівень підготовка цивільних фахівців у сфері охорони здоров'я та психологів для роботи з ветеранами та травмами, спричиненими війною, погану доступність цих послуг, у тому числі недостатній рівень обізнаності, особливо серед осіб, які проживають у віддалених населених пунктах або проходять лікування в медичних установах.

Важливими факторами реінтеграції жінок-ветеранів є ставлення до них у суспільстві та спілкування з цивільними особами. Стигматизація ветеранів і ветеранок у громаді, упереджене ставлення до жінок, які воювали в АТО/ООС, приниження їхнього внеску до національної безпеки та неприйняття їхньої мотивації до військової служби створюють значні перешкоди для реінтеграції до цивільного життя. Стигматизація та дискримінація ветеранів і ветеранок існує не лише на рівні громадськості, а й виявляється при їхньому спілкуванні з медичним персоналом та представниками соціальних служб і служб зайнятості.

У результаті проведеного контент-аналізу медіа-повідомлень було виявлено, що медіа-матеріали можна розділити на дві групи за темами, які вони охоплюють:

- статті, які стосуються проблем, потреб та успіхів ветеранок;
- матеріали, котрі експлуатують екзотичний (як вони це сприймають) образ жінки-ветеранки.

Проблеми ветеранок проявляються досить поверхово; вони, як правило, лише констатуються, але не аналізуються детально. Інша група звітів розглядає жінок-ветеранів як щось екзотичне, залишаючи їх у ролі цікавого об'єкта для споживачів або навіть формуючи їхній скандальний образ.

Однак, згідно з результатами всеукраїнського опитування громадської думки, українське суспільство загалом підтримує егалітарні ідеї щодо залучення жінок до Збройних сил нарівні з чоловіками, маючи професійну армію жінок та чоловіків, які добровільно проходять військову службу (за контрактом), надаючи жінкам можливості отримувати військову освіту та забезпечуючи реінтеграцію жінок, які брали участь у бойових діях, нарівні з чоловіками.

На основі ключових висновків дослідження та аналізу чинного законодавства, яке регулює реінтеграцію колишніх учасників бойових дій, була розроблена дорожня карта з рекомендаціями щодо покращення захисту жінок-ветеранок. Ці рекомендації можуть бути використані для інтеграції до наступного Національного плану дій щодо імплементації РНБО ООН 1325 в Україні, оскільки він уже передбачає низку суб'єктів, які наразі задіяні у впровадженні НПД 1325. Подальша робота над НПД 1325 може забезпечити «точки входу» для цієї інтеграції. Аналогічно пропонується використовувати розроблену дорожню карту як підґрунтя для розробки комплексної гендерної стратегії реінтеграції.

Дорожня карта імплементації рекомендацій дослідження щодо посилення захисту ветеранок-учасниць бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни

1

Рекомендація:

Проводити аналіз потреб ветеранів та ветеранок (зокрема, шляхом опитування) у послугах соціального захисту, працевлаштуванні, медичних послуг та психологічної реабілітації.

Деталізація:

Опитування експертів, ветеранок та аналіз законодавства показали, що наразі не проводиться системний аналіз потреб ветеранок і ветеранів. Програмам допомоги ветеран(к)ам національного і місцевого рівня бракує емпіричного підґрунтя. Вони здебільшого засновані на розрахунках кількості прописаних на територіальній одиниці осіб зі статусом УБД, а не на реальних потребах жінок і чоловіків, які брали участь в АТО/ООС.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство охорони здоров'я.

Кластер Національного плану дій 1325¹⁵⁶:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

2**Рекомендація:**

Проводити оцінку ефективності наданих ветеран(к)ам послуг.

Деталізація:

Якісна оцінка ефективності наданих послуг не проводиться. Наявні оцінки поверхневі і вони фокусуються здебільшого на використанні фінансових коштів, а не на ефективності наданих послуг.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

V. Моніторинг впровадження Національного плану дій.

3**Рекомендація:**

Створити єдину уніфіковану базу послуг для ветеранів і ветеранок з інформацією про стан їхнього фізичного і психологічного здоров'я та їхні потреби в медичних і психо-соціальних послугах, розроблену на основі заповненого ними опитувальника.

Деталізація:

Подібна база дозволила би розробляти національні й локальні плани дій з допомоги ветеран(к)ам на основі емпіричних даних та дозволила надавати послуги більш ефективно, а також сприяла покращенню міжвідомчої координації. Наразі такої бази даних не існує, а інформація не збирається.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

4

Рекомендація:

Забезпечити доступність усіх пільг та програм для військовослужбовиць, які демобілізувалися у декрет.

Деталізація:

Демобілізовані в декрет військовослужбовиці стикаються з труднощами в доступі до пільг та програм для ветеранок і ветеранів.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство соціальної політики.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

5

Рекомендація:

Запровадити в усіх територіальних підрозділах Міністерства соціальної політики України посаду фахівця із надання послуг соціального захисту для жінок-ветеранок.

Деталізація:

Кількісне і якісне посилення людських ресурсів територіальних підрозділів Міністерства соціальної політики України дозволить покращити ефективність надання послуг соціального захисту жінкам-ветеранкам.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

6

Рекомендація:

Забезпечити проведення освітніх заходів (семінарів, тренінгів тощо) із гендерної рівності та протидії дискримінації та стигматизації, зокрема щодо ветеранів і ветеранок, для усіх працівників та службовців, діяльність яких координує Міністерство соціальної політики та Міністерство у справах ветеранів України.

Деталізація:

Державним службовцям бракує знань та навиків щодо роботи з учасниками і учасницями бойових дій, а також знань гендерних аспектів впливу війни на чоловіків і жінок.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

7

Рекомендація:

Збільшити кількість кваліфікованих психологів, проводити кампанії з підвищення кваліфікації для психологів, залучених до надання допомоги ветеранам (ветеранкам) та членам їхніх сімей.

Деталізація:

Брак кваліфікованих психологів для роботи з ветеран(к)ами – одна з основних ідентифікованих проблем у цьому дослідженні.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство охорони здоров'я.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

8**Рекомендація:**

Підвищити обізнаність медичних працівників щодо пілг у сфері охорони здоров'я для ветеранів, учасників війни, УБД (незалежно від їхньої статі) та членів їхніх сімей, а також підвищити кваліфікацію цивільних лікарів для роботи з бойовими травмами.

Деталізація:

Брак кваліфікованих медиків для роботи з ветеран(к)ами і військово-травмами – одна із важливих проблем, яка виявлена в цьому дослідженні.

Виконавці:

Міністерство соціальної політики,
Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство охорони здоров'я.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

9**Рекомендація:**

Запровадити перехідний період між виконанням обов'язків військової служби й перед поверненням до мирного життя (організувати проведення співбесід, ґендерно чутливих тренінгів із профорієнтації та фінансової грамотності для ветеранів і ветеранок, медичних оглядів тощо). Подібні практики існують у арміях США та Ізраїлю.

Деталізація:

Перехід до мирного життя слабо врегульований і має багато недоліків. Опитані ветерани і ветеранки неодноразово наголошували на необхідності спеціального інституціоналізованого перехідного етапу між закінченням виконанням обов'язків військової служби й перед поверненням до мирного життя.

Виконавці:

Міністерство оборони України,
Міністерство внутрішніх справ України,
Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

10**Рекомендація:**

Здійснювати необхідну медичну (зокрема психологічну, психотерапевтичну) реабілітацію з урахуванням тих особливостей реакцій на стресові фактори, які залежать від статі особи. Рекомендуємо Міністерству охорони здоров'я України внести відповідні зміни до чинного уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад», затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 лютого 2016 року №121¹⁵⁷.

Деталізація:

Якісне надання послуг із психологічної реабілітації й реінтеграції військових вимагає значного вдосконалення законодавства.

Виконавці:

Міністерство охорони здоров'я України.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

11**Рекомендація:**

Створити спеціальні програми психологічної реабілітації не лише для ветеранок, а також окремо для сімей учасників і учасниць АТО/ООС (наприклад, матерів і дружин).

Деталізація:

Більшість із наявних нечисленних програм з реабілітації не враховують гендерні аспекти реабілітації та реінтеграції до мирного життя.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство соціальної політики,
Міністерство охорони здоров'я України.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

12**Рекомендація:**

Для встановлення гендерної рівності у сфері безпеки і оборони, забезпечити доступність середньої спеціальної та вищої військової освіти для жінок, надати рівний доступ для жінок і чоловіків на всі військово-облікові спеціальності, зрівняти права і обов'язки юнаків та дівчат під час навчання у військових навчальних закладах, а також надати фінансове забезпечення для створення належних санітарно-гігієнічних умов для жінок у військових навчальних закладах.

Деталізація:

Жінки обмежені в доступі до військової освіти. Жінки стикаються з формальними перешкодами (на рівні законодавства та інфраструктури військових освітніх закладів) та неформальними перешкодами (упереджене ставлення щодо жінок у військовій професії) на шляху до участі у встановленні миру.

Виконавці:

Міністерство оборони,
Міністерство внутрішніх справ,
Міністерство освіти і науки України,
Міністерство соціальної політики.

Кластер Національного плану дій 1325:

II. Участь жінок у встановленні миру.

13

Рекомендація:

Інформувати ветеранів (ветеранок) про належні та передбачені законодавством соціальні гарантії, можливості захисту порушених чи оспорюваних прав та про діяльність всеукраїнської системи безоплатної правової допомоги. Забезпечити інформування особливо вразливих категорій.

Деталізація:

Особливо вразливими у випадку необізнаності щодо захисту прав і передбачених соціальних гарантій є ветеранки, які перебувають на лікуванні чи постійно проживають у віддалених населених пунктах. Функцію інформування ветеранок про наявні можливості соціального та правового захисту повинні брати на себе відповідні органи державної влади із залученням ЗМІ (проведення інформаційних кампаній та інших просвітницько-інформаційних заходів).

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство соціальної політики,
Міністерство оборони,
Міністерство внутрішніх справ.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

14

Рекомендація:

Забезпечити регулярність проведення тренінгів із ґендерної рівності для працівників і працівниць силових структур, включити принципи ґендерної рівності та недискримінації до всіх службових тренінгів, а також провести тренінги у військових навчальних закладах та навчальних центрах з метою забезпечення ґендерної рівності.

Деталізація:

Державним службовцям бракує знань щодо ґендерних аспектів впливу війни на чоловіків і жінок.

Виконавці:

Міністерство оборони,
Міністерство внутрішніх справ.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

15**Рекомендація:**

Покращити координацію відомств, які надають послуги ветеранам і ветеранкам та підпорядковуються різним міністерствам (Мінсоцполітики, МО, МОЗ, МВС), а також централізувати і систематизувати управління системою реінтеграції ветеранів і ветеранок у межах одного виконавчого органу, наприклад, очікуваного Міністерства у справах ветеранів.

Деталізація:

Брак координації відомств, які надають послуги ветеранам і ветеранкам та підпорядковуються різним міністерствам, – одна з основних проблем національної системи реінтеграції ветеранів і ветеранок до мирного життя.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів.

Кластер Національного плану дій 1325:

I. Дослідження, координація та підготовка кадрів.

16**Рекомендація:**

Перевірити процедури оформлення статусу УБД, отримання пільг та інші послуги на внутрішні суперечності, усунути виявлені протиріччя.

Деталізація:

Надмірна бюрократизованість і неузгодженість процедур оформлення статусу УБД та отримання пільг – одна з основних перешкод до отримання послуг з реінтеграції до цивільного життя для ветеранок.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство соціальної політики,
Міністерство оборони,
Міністерство внутрішніх справ,
Міністерство охорони здоров'я.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

17**Рекомендація:**

Надати можливість ветеран(к)ам, котрі служили у добровольчих батальйонах, отримувати посвідчення учасника бойових дій і всі пільги, які випливають із цього статусу.

Деталізація:

Жінки, які воювали в добровольчих батальйонах, найбільше стикаються з труднощами в оформленні статусу УБД і доступу до послуг для ветеранок.

Виконавці:

Міністерство у справах ветеранів,
Міністерство соціальної політики,
Міністерство оборони,
Міністерство внутрішніх справ,
Міністерство охорони здоров'я.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

18**Рекомендація:**

Внести ці рекомендації до Національного плану дій з виконання резолюції ООН 1325 «Жінки, мир, безпека».

Деталізація:

Рекомендації, надані в результаті цього дослідження, потребують затвердження на законодавчому рівні для їхнього втілення.

Виконавці:

Кабінет Міністрів України.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

19**Рекомендація:**

Виділити достатнє фінансування на їхню реалізацію.

Деталізація:

Реалізація рекомендацій буде можливою лише за наявності фінансування відповідних заходів.

Виконавці:

Верховна Рада України.

Кластер Національного плану дій 1325:

IV. Захист жінок і дівчат, які постраждали від конфліктів.

Примітки

156. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113-р // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/npas/248861725>.
157. Наказ Міністерства охорони здоров'я України №121 від 23 лютого 2016 року «Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД)» // http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTZR/2016_121_UKPMO_PTZR.pdf.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Без впровадження гендерного компонента повноцінна реформа військової освіти неможлива», – Іванна Климпуш-Цинцадзе // Служба Віце-прем'єр-міністра України, 16 травня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/bez-vprovadzhennya-gendernogo-komponentu-povnocinna-reforma-vijskovoyi-osviti-nemozhliva-ivanna-klimpush-cincadze>.
2. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні // Юридична сотня, 2018 // <http://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/bila-knuga2-1.pdf>.
3. Василенко Л.В. Армії треба навчитись відпускати, або Хто і як має влаштувати подальше життя ветеранів // Українська правда, 14 листопада 2017 року // <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/11/14/227439/>.
4. Вбив, бо довели: Військові пояснюють, чому АТОвець зарізав чоловіка в черзі на автобус // Діло.ua, 13 лютого 2018 року // <https://www.dilo.ua/ukr/life/vbiv-bo-doveli-viyskovi-poyasnyuyut-chomu-atovec-zarizav-cholovika-v-cherzi-na-avtobus-20180213726192>.
5. Вербовська М. Щонайменше трьом жінкам відмовили у вступі на курси офіцерів через статі // Повага, 9 серпня 2018 року // <http://povaha.org.ua/schonajmenshe-trom-zhinkam-vidmovily-u-vstupi-na-kursy-ofitseriv-cherez-stat/>.
6. Ветеран АТО розгромив кафе в Києві: причина агресії вражає, подробиці та кадри // Politeka, 15 вересня 2018 року // <https://politeka.net.ua/news/kyiv/730991-veteran-ato-razgromyl-kafe-v-kyeve-prychyna-agressyy-porazhaet-podrobnosty-y-kadry/>.

7. В Україні жінка вперше отримала військове звання генерала // Радіо свобода, 14 жовтня 2018 року // <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zhinka-heneral/29542542.html>.
8. В Україні змінюють ґендерний підхід у секторі безпеки та оборони // Громадське радіо, 28 жовтня 2016 року // <https://hromadske.radio/podcasts/prava-lyudyny/v-ukrayini-zminyuyut-gendernyy-pidhid-u-sektori-bezpeky-ta-oborony>.
9. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. – К.: Центр Разумкова, 2016 // <http://old.razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.
10. Гендер та (воєнні) конфлікти у країнах Східної Європи через феміністичні лінзи (матеріали V Міжнародного ґендерного воркшопу, організовано Представництвом Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні 8-10 березня 2017 року, м. Львів) / пер. з англ. М. Дмитрієвої. – 57 с. // https://ua.boell.org/sites/default/files/ukrgender_ta_voienni_konflikti_u_krainah_shidnoi_ievropi_2.pdf.
11. Ґендерна рівність // ООН // <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/gender>.
12. Данилова Н. Срочники, піджаки, професіонали: разные мужественности участников постсоветских войн // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. 5. – №2 (31). – С. 110–126.
13. Данилова Н. Трансформація мужественности в «проективной» и «реальной» карьере инвалида войны // Гендерные исследования. – 2001. – №6. – С. 259–270.
14. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції // <http://dsvv.gov.ua/>.
15. Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.
16. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки /

- Колектив авторок. – Київ, 2017. – 264 с. // <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/386426?download=true>.
17. Загальна декларація прав людини // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
  18. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 6 вересня 2018 року №2523-VIII // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19>.
  19. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року №2866-IV // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
  20. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року №3551-XII // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.
  21. Звіт за результатами дослідження системи соціального захисту учасників бойових дій та членів родин загиблих в АТО / Підготовлено для: Координатор проектів ОБСЄ в Україні на запит Міністерства соціальної політики України / дослідницька команда: Інна Волосевич, Тетяна Костюченко, Іван Хаджи, 15 грудня 2016 року // https://drive.google.com/open?id=1Upa4reZ77sULPE5_MUxLs4Lkkr-bFlmtUbVV5MgTLOY.
  22. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Проблеми ветеранів АТО» / Факультет соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Благодійний фонд ветеранів війни та учасників АТО. – К., 2016. – 77 с.
  23. Іванців А. Невидимий батальйон: 5 історій жінок-військових // Українська правда, 18 вересня 2017 року // <https://life.pravda.com.ua/culture/2017/09/18/226487/>.
  24. Інформаційна довідка щодо функціонування у різних державах міністерств у справах ветеранів // <http://komviti.rada.gov.ua/uploads/documents/33160.pdf>.

25. Кабінет Міністрів розпочинає створення Міністерства у справах ветеранів (Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату Кабінету Міністрів України) // Урядовий портал, 22 березня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/kabmin-rozpochinaye-stvorennya-ministerstva-u-spravah-veteraniv>.
26. Календар «Невидимий батальйон» переміг на Національному фестивалі соціальної реклами // Український жіночий фонд, лютий 2016 року // <https://www.uwf.org.ua/news/1142>.
27. Карпюк Г. Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України // Міністерство оборони України, 18 вересня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/09/18/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini/>.
28. Коваленко Є. Доступ жінок до військової освіти в Україні / Кваліфікаційна бакалаврська робота. – К.: Кафедра соціології, Національний університет «Кієво-Могилянська академія», 2017. – 61 с.
29. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
30. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), 11 травня 2011 року // <https://rm.coe.int/1680093d9e>.
31. Конституція України від 28 червня 1996 року // Верховна Рада України // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
32. Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні // Часопис Київського університету права. – 2016. – №4. – С. 84–88.
33. ЛГБТ в АТО: Інтерв'ю с фотографом Антоном Шебетко о выставке «Мы были здесь» // Update, 29 серпня 2018 року // <https://www.youtube.com/watch?v=VZ5iyymU8x4&t>.

34. Левченко К. В Україні більшість органів виконавчої влади вже має гендерних уповноважених чи радників // Центр інформації про права людини, 28 серпня 2018 року // https://humanrights.org.ua/material/80_centralnih_organiv_vikonavchoji_vladi_majjut_vidpovidalogo_z_pitan_jendernoji_rivnosti.
35. Люк І., Івасик С. Організація ветеранського руху: уроки Заходу для України // Цензор.НЕТ, 9 грудня 2016 року // https://ua.censor.net.ua/resonance/418557/organizatsiya_veteranskogo_ruhu_uroky_zahodu_dlya_ukrayiny.
36. Максименко О. «Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // <https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-posester-pid-kiyevom-yak-zarodzhuyetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/>.
37. Марценюк Т. Жінки у надзвичайних умовах: «жіночі сотні» на Майдані та «невидимий батальйон» на Донбасі // Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. – К.: НаУКМА, Інститут соціології НАН, 2017. – С. 117–130.
38. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. – К.: Основи, 2017. – 256 с.
39. Марценюк Т. «Гендерна війна» за визнання у ЗСУ: марш «Невидимого батальйону» та відповідь Міноборони // Повага, 1 лютого 2016 року // <https://rovaha.org.ua/henderna-vijna-za-vyznannya-u-zbrojnyh-sylah-marsh-nevydymoho-bataljONU-ta-vidpovid-ministerstva-oborony/>
40. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. – К.: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. – 44 с.
41. Марценюк Т. Рада Європи прийняла нову Стратегію гендерної рівності на 2018–2023 роки // Українська Гельсінська спілка з прав людини, 1 червня 2018 року // <https://helsinki.org.ua/articles/rada-evropy-prijnyala-novu-stratehiyu-hendernoji-rivnosti-na-2018-2023-roky/>.

42. Марценюк Т., Гриценко Г., Квіт А., Берлінська М. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за ред. Т. Марценюк. – К.: Український жіночий фонд, 2015. – 89 с.
43. Наказ Міністерства оборони України №292 від 3 червня 2016 року «Про затвердження змін до тимчасових переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу та військовослужбовців-жінок і тарифних переліків посад вищезазначених військовослужбовців» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-16>.
44. Наказ Міністерства охорони здоров'я України №256 від 29 грудня 1993 року «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок» // Верховна Рада України // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94>.
45. Нобелівську премію миру присудили за боротьбу з сексуальним насильством в ході збройних конфліктів // Дзеркало тижня, 5 жовтня 2018 року // https://dt.ua/WORLD/nobelivsku-premiyu-miru-prisudili-za-borotbu-z-seksualnim-nasilstvom-v-hodi-zbroynih-konfliktiv-290214_.html.
46. Оцінка гендерного впливу Сектора безпеки та оборони в Україні: результати дослідження. – К.: ООН Жінки, 2017. – 64 с. // http://ngu.gov.ua/sites/default/files/gender_assessment_report_ua_final_26_oct_2017_0.pdf.
47. Пагуліч Л., Веснянка О. Сексуальне насильство над жінками під час збройного конфлікту на сході України: висвітлення в ЗМІ та правозахисна робота з жінками, які постраждали від сексуального насильства // Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів – Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – С. 423–433.
48. Паспорти бюджетних програм на 2018 рік // Міністерство соціальної політики України, 26 січня 2018 року // <https://www.msp.gov.ua/news/14715.html>.

49. Пекінська декларація, прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507.
50. Перелік всеукраїнських громадянських об'єднань ветеранів війни та АТО (2018) // Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, 18 вересня 2018 року // <http://dsvv.gov.ua/zvyazky-z-hromadskistyuspruyannya-rozvytku-hromadskoho-suspilstva/perelikvseukrajinskyh-hromadskyh-ob-ednan-veteraniv-vijny-ta-ato.html>.
51. Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН №1325 (2000) «Жінки, мир і безпека» // Україна-НАТО // <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>.
52. Постанова Верховної Ради України «Про звернення Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України щодо створення Міністерства України у справах ветеранів – центрального органу виконавчої влади для забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни» від 27 лютого 2018 року №2294-VIII // Верховна Рада України // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2294-19>.
53. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Державні гарантії соціального захисту учасників антитерористичної операції, Революції Гідності та членів їхніх родин: стан і перспективи”» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1843-19>.
54. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 року №1021 «Про затвердження Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2022 року» // Верховна Рада України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF/print>.

55. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 року №197 «Деякі питання надання пільг у готівковій формі з оплати проїзду усіма видами транспорту загального користування на міських, приміських та міжміських маршрутах» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-nadann>.
56. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2017 року №1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF>.
57. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року №497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» // Верховна Рада України // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2017-%D0%BF>.
58. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2015 року №348 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на будівництво (придбання) житла для сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також для інвалідів I–II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції, та потребують поліпшення житлових умов» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248204266>.
59. Постанова Кабінету Міністрів України №423 від 17 червня 2015 року «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248266660>.
60. Програма підтримки учасників АТО та членів їх сімей – мешканців м. Чернігова на 2016–2020 роки, затверджена рішенням Чернігівської міської ради від 31 березня 2016 року №6/VII-3 // Чернігівська міська рада // <https://chernigiv-rada.gov.ua/rishennya-sesii/sid-14/id-9198/>.

61. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 року №273) // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-%D0%BF>.
62. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113-р // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248861725>.
63. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» (затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015) // Верховна Рада України // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
64. Про Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 року №390) // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250049925>.
65. Рада урівняла жінок і чоловіків у армії // Укрінформ, 6 вересня 2018 року // <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2532211-rada-urivnala-prava-zinok-i-colovikiv-v-armii.html>.
66. Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні, 31 жовтня 2000 року // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669.
67. Рішення від 17 січня 2017 року №759 Кіровоградської міської ради «Про затвердження Комплексної програми підтримки учасників антитерористичної операції в східних областях України та членів їх сімей на 2017–2019 роки» // Міська рада міста Кропивницького // <http://www.kr-rada.gov.ua/proekti-rishen/?y=2018>.
68. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. №1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації

Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679>.

69. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2018 року №637-р «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року №113» // Урядовий портал // <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proryadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-lyutogo-2016-r-113>.
70. Савчук І. Домашнє насильство: НЕ б'є – значить любить // Український інтерес, 18 січня 2018 року // <https://uain.press/articles/domashnye-nasylstvo-ne-bye-znachyt-lyubyt-665632>.
71. Сестріцин А. Війна і здоров'я жінок // День, 9 жовтня 2017 року // <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/viyna-i-zdorovya-zhinok>.
72. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
73. Стець А. У парламенті Канади показали фільм про жінок-учасниць АТО // Zaxid.net, 1 травня 2018 року // https://zaxid.net/ua/parlamentu_kanadi_pokazali_film_pro_zhinok_uchasnits_ato_n1455513.
74. Стрельник Е. Гегемонная маскулинность и инвалидность: конфликты идентичностей и ресурсы их преодоления // Способы быть мужчиной: Трансформации маскулинности в XX веке / ред.-сост. И.Н. Тартаковская. – М.: Звенья, 2013. – С. 216–224.
75. Сулова О. Гендер. Конфлікт. Комунікації // Інформаційно-консультативний жіночий центр // http://www.wicc.net.ua/media/gender_conflict_communications.pdf.
76. Сулова О. Жінки, мир, безпека: Інформаційно-методичний збірник для співробітників Міністерства оборони і Генерального штабу України. – К.: Інформаційно-консультативний жіночий центр, ООН Жінки в Україні, 2016. – 34 с. // <http://www.wicc.net.ua/media/WPS%20Military%20text%20manual.pdf>.

77. Указ Президента України №501/2015 від 25 серпня 2015 року «Про затвердження національної стратегії у сфері прав людини» // Президент України, 25 серпня 2015 року // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
78. Указ Президента України №323/2018 від 12 жовтня 2018 року «Про присвоєння військового звання» // Президент України, 12 жовтня 2018 року // <https://www.president.gov.ua/documents/3232018-25186>.
79. У Міноборони створено робочу групу щодо впровадження резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» // Міністерство оборони України, 7 березня 2018 року // <http://www.mil.gov.ua/news/2018/03/07/u-minoboroni-stvoreno-robochu-grupu-shhodo-vprovadzhennya-rezolyuczii-radi-bezpeki-onn-1325-zhinki-mir-bezpeka/>.
80. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад», затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 лютого 2016 року №121 // http://mtd.dec.gov.ua/images/dodatki/2016_121_PTSR/2016_121_YKPMD_PTSR.pdf.
81. У рамках цільової програми Канада надасть \$30 млн на підтримку підприємництва в Україні // Урядовий портал, 19 липня 2018 року // <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-ramkah-cilovoyi-programi-kanada-nadast-30-mln-na-pidtrimku-pidpriyemnictva-v-ukrayini>.
82. Цілі сталого розвитку 2016–2030 // <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
83. American Legion a U.S. Veterans Association // <https://www.legion.org>.
84. Brown A. L., Adams B. D., Filardo E.-A., Richards K. Impacts of Culture and Leadership on Gender Integration and Operational Effectiveness in Male-Dominated Environments. – Human Systems Inc., 2015. – 103 p.

85. Center for Women Veterans, U.S. Department of Veteran Affairs // <https://www.va.gov/womenvet/>.
86. Conflict in Ukraine. Socio-economic impacts of internal displacement and veteran return. Summary report. May 2017. – The International Bank for Reconstruction and Development; The World Bank, 2017. – 39 p. // <https://drive.google.com/file/d/1-fmmU3w6H6gbTOtpRDz3wK4qR3z7i3f-/view>.
87. Implementation and Application of Joint Medical Surveillance for Deployments. Washington DC: US Department of Defense; Instruction 6490.3, August 7, 1997 // <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a402751.pdf>.
88. National Women Veterans United // <http://nwvu.org>.
89. Sklokina I. Veterans of the Soviet–Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas // Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society (Double Special Issue: Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans and Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space). – 2015. – Vol. 1, no. 2. – P. 133–168.
90. Special Hiring Authorities for Veterans // <https://www.fedshirevets.gov/job-seekers/special-hiring-authorities/#content>.
91. Stepaniuk N. Lives Punctuated by War: Civilian Volunteers and Identity Formation amidst the Donbas War in Ukraine. PhD thesis. – University of Ottawa, 2018.
92. Tanielian T., Batka C., Meredith L. Bridging Gaps in Mental Health Care: Lessons Learned from the Welcome Back Veterans Initiative. – Santa Monica: RAND Corporation, 2017 // https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2000/RR2030/RAND_RR2030.pdf.
93. Veteran Jobs // Military.com // <https://www.military.com/veteran-jobs>.

94. Wax-Thibodeaux E. Female Veterans Say It's Their Time to Write the Memory of War // The Washington Post, March 30, 2018 // https://www.washingtonpost.com/politics/female-veterans-say-its-their-time-to-write-the-memory-of-war/2018/03/30/bc8ea5d4-06a4-11e8-8777-2a059f168dd2_story.html?noredirect=on&utm_term=.ea091a3a86a6.
95. World Veterans Federation // <http://www.wvf-fmac.org/>.

ДОДАТОК А: ТАБЛИЦІ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

(РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ ЗВЕРНЕНЬ)

ТАБЛИЦЯ А.1

Інформація щодо кількості осіб, які отримали статус учасника бойових дій за участь у проведенні антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їхнього здійснення станом на 01.08.2018.

ВІДОМСТВО

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ

І. Військовослужбовці, особи рядового та начальницького складу, працівники відомств, які мають у своєму підпорядкуванні військові формування, залучені до АТО:

3,5% | 11 990 344 048 332 058 | 96,5%

1. Міністерство оборони

3,4% | 8 027 233 568 225 541 | 96,6%

2. Міністерство внутрішніх справ

2,6% | 845 32 481 31 636 | 97,4%

3. Національна гвардія

2,3% | 772 33 097 32 325 | 97,7%

ВІДОМСТВО

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ

4. Служба безпеки

6,7% | 708 10 543 9 835 | 93,3%

5. Служба зовнішньої розвідки

5,1% | 2 39 37 | 94,9%

6. Адміністрація Держприкордонслужби

3,0% | 581 19 377 18 796 | 97,0%

7. Адміністрація Держспецтрансслужби

2,0% | 49 2 397 2 348 | 98,0%

8. Управління державної охорони

0,2% | 1 434 433 | 99,8%

9. Адміністрація Держспецзв'язку

3,1% | 25 801 776 | 96,9%

10. Державна служба надзвичайних ситуацій

6,4% | 322 5 056 4 734 | 93,6%

11. Державна пенітенціарна служба

0,0% | 0 0 0 | 0,0%

12. Генеральна прокуратура України

1,0% | 3 311 308 | 99,0%

ВІДОМСТВО

ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ

13. Національна поліція

12,2% | 637 5 213 4 576 | 87,8%

14. Державна фіскальна служба

2,5% | 18 731 713 | 97,5%

II. Працівники підприємств, установ та організацій

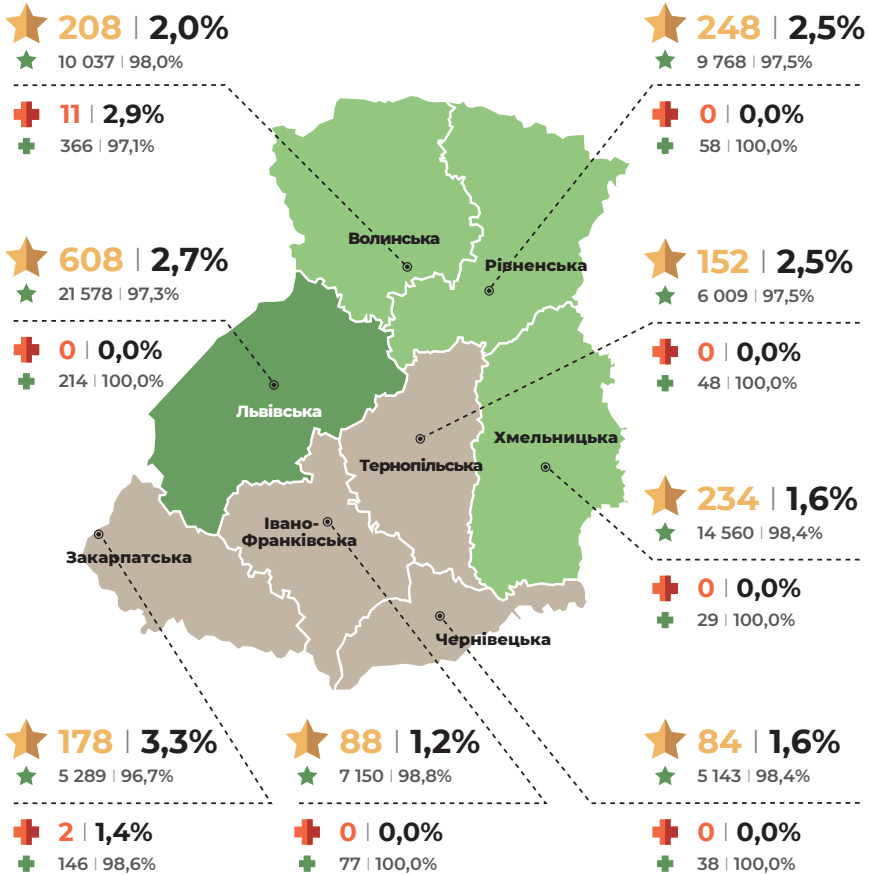
11,1% | 20 180 160 | 88,9%

УСЬОГО

ТАБЛИЦЯ А.2

Інформація щодо кількості осіб, які отримали статус учасника бойових дій за участь у проведенні антитерористичної операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їхнього здійснення станом на 01.08.2018.

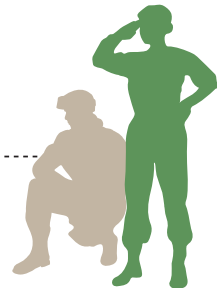

★ Кількість жінок зі статусом УБД

★ Кількість чоловіків зі статусом УБД

✚ Жінки з інвалідністю внаслідок війни (кількість)
(за даними управлінь соцзахисту населення)

✚ Чоловіки з інвалідністю внаслідок війни (кількість)
(за даними управлінь соцзахисту населення)

МІСТО КИЇВ

★ 525 | 2,9%

★ 17 788 | 97,1%

+ 0 | 0,0%

+ 75 | 100,0%

★ 500 | 2,9%

★ 16 897 | 97,1%

+ 1 | 0,3%

+ 335 | 99,7%

★ 379 | 3,1%

★ 12 012 | 96,9%

+ 0 | 0,0%

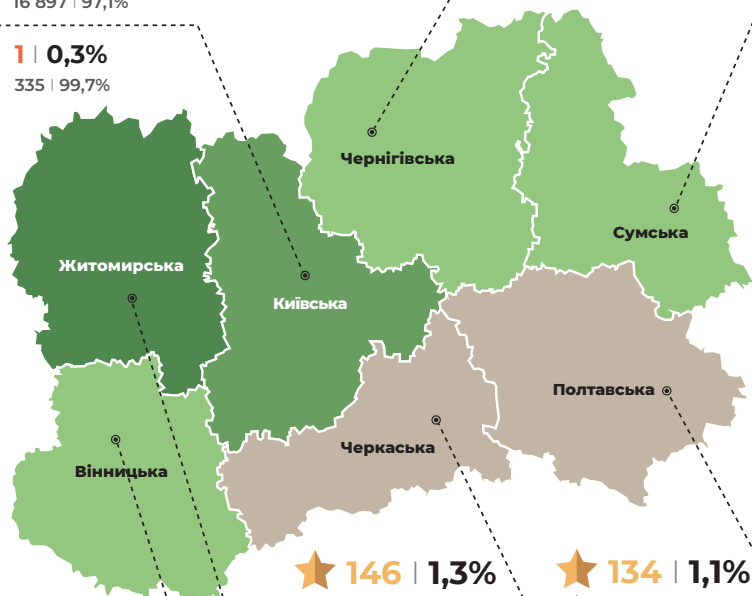
+ 195 | 100,0%

★ 269 | 2,3%

★ 11 612 | 97,7%

+ 1 | 1,4%

+ 70 | 98,6%

★ 146 | 1,3%

★ 11 263 | 98,7%

+ 1 | 0,5%

+ 185 | 99,5%

★ 134 | 1,1%

★ 12 341 | 98,9%

+ 1 | 0,8%

+ 123 | 99,2%

★ 320 | 1,8%

★ 17 506 | 98,2%

+ 0 | 0,0%

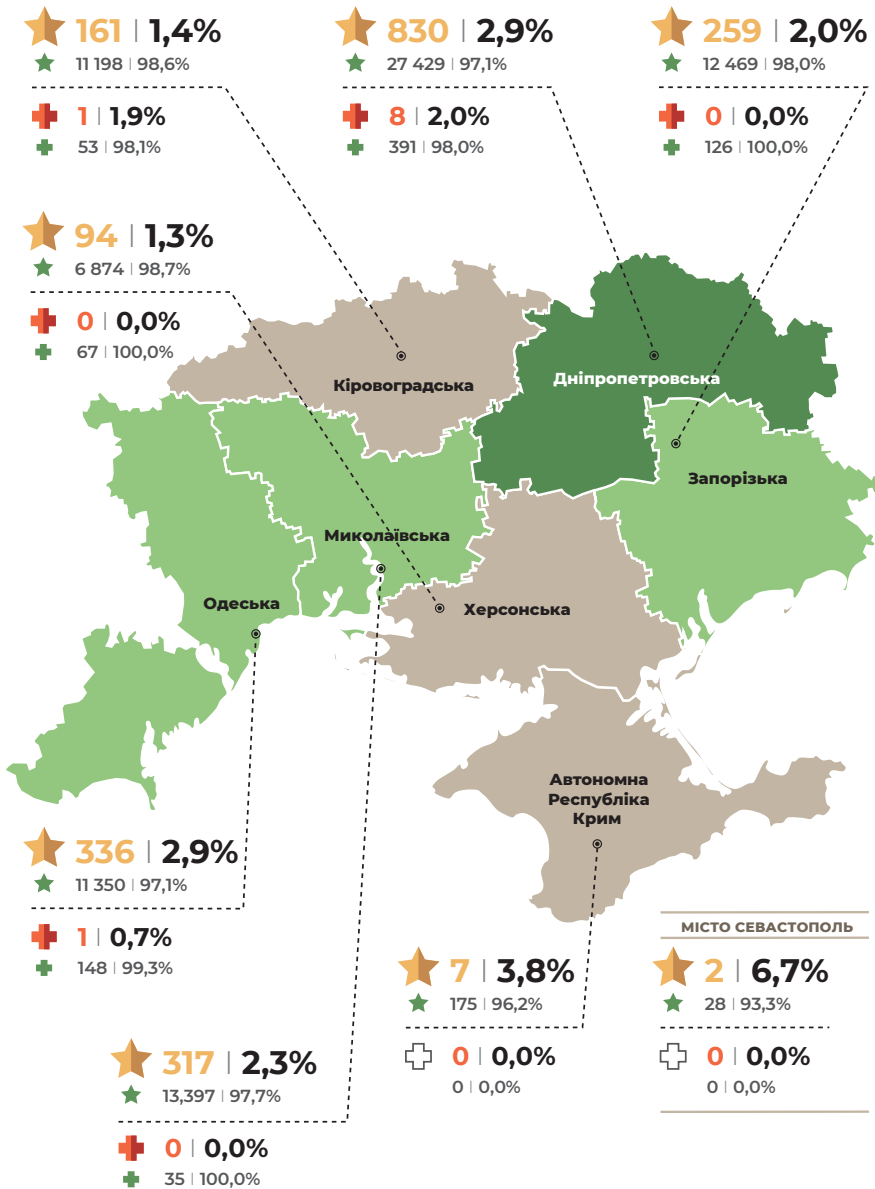
+ 143 | 100,0%

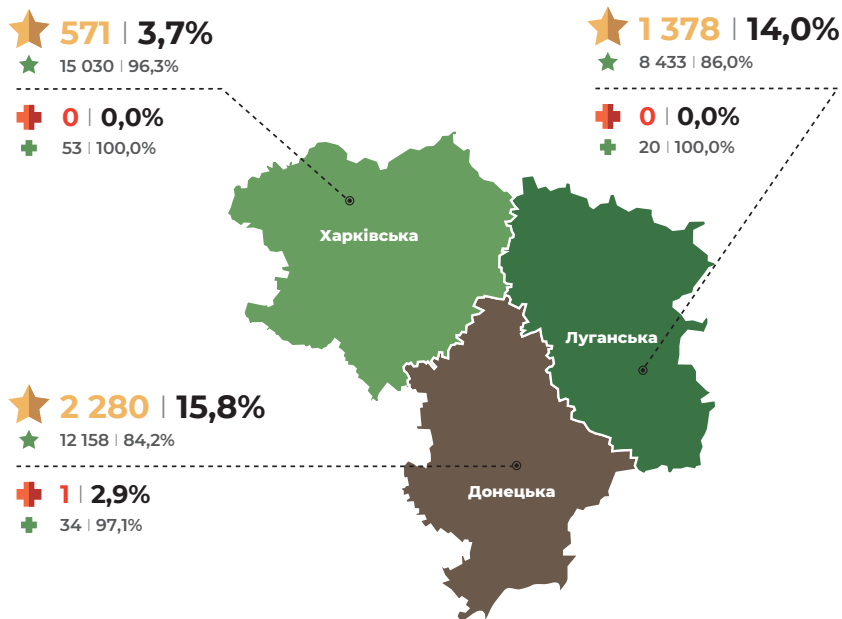
★ 652 | 3,8%

★ 16 695 | 96,2%

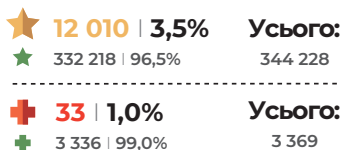
+ 5 | 1,6%

+ 307 | 98,4%

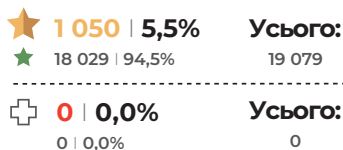

Усього

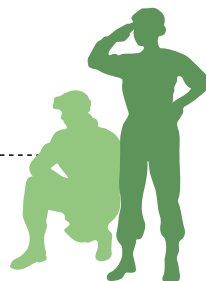

Без визначення регіону

★ Кількість жінок зі статусом УБД

★ Кількість чоловіків зі статусом УБД

+ Жінки з інвалідністю внаслідок війни (кількість)
(за даними управлінь соцзахисту населення)+ Чоловіки з інвалідністю внаслідок війни (кількість)
(за даними управлінь соцзахисту населення)

ДОДАТОК Б: ТАБЛИЦІ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ

ТАБЛИЦЯ Б.1

Учасниці дослідження. Опитані ветеранки.

Код	Вікова група	Місто	УБД
Ветеранка 1	31-40	Київ	Так
Ветеранка 2	41-50	Одеса	Так
Ветеранка 3	31-40	Гайсин	Ні
Ветеранка 4	31-40	Київ	Так
Ветеранка 5	21-30	Київ	Ні
Ветеранка 6	21-30	Київ, Львівська область	Так
Ветеранка 7	31-40	Київ	Ні
Ветеранка 8	немає даних	Київ	Так
Ветеранка 9	≤20	Авдіївка	Ні
Ветеранка 10	21-30	Хуст	Так
Ветеранка 11	21-30	Житомир	Так
Ветеранка 12	21-30	Тернопіль	Ні
Ветеранка 13	41-50	Київ	Так
Ветеранка 14	немає даних	Чернігівська область	Так

ТАБЛИЦЯ Б.2

Учасники дослідження. Опитані ветерани.

Код	Вікова група	Місто	УБД
Ветеран 1	31-40	Київ	Так
Ветеран 2	31-40	Київ	Так
Ветеран 3	31-40	Київ	Ні
Ветеран 4	21-30	Сімферополь, Львів	Так
Ветеран 5	21-30	Київ	Так
Ветеран 6	31-40	Одеса	Так
Ветеран 7	31-40	Горлівка, Київ	Так
Ветеран 8	41-50	Галич	Так

ТАБЛИЦЯ Б.3

Інформація про експерток і експертів.

	Ім'я	Діяльність, місце роботи
1	Бабій Вікторія	Дослідниця «International Alert»
2	Василенко Леся	Засновниця та голова правління Всеукраїнської правозахисної організації «Юридична Сотня», експертка групи «Національна безпека і оборона»
3	Гаврилюк Оксана	Голова Благодійного Фонду «Інформаційно-координаційний центр», проект «Дім ветерана» (м. Житомир)
4	Гриценко Оксана	Журналістка «Kyiv Post»
5	Зубарева Людмила	Фахівчиня із соціальної роботи Міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Ковель, Волинська область)
6	Іванців Оксана	Заступниця директорки ГО «STUDENA»
7	Казюк Микола	Головний спеціаліст Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у Тернопільській області, ветеран
8	Китаєва Євгенія	Журналістка «5 каналу»
9	Климбуш-Цинцадзе Іванна	Віце-прем'єр-міністерка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України
10	Коваль Дмитро	Дослідник «International Alert»
11	Козінчук Андрій	Військовий психолог ГО «Побратими»

12	Лебідь Віталія	Юристка Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ)
13	Левченко Катерина	Урядова уповноважена з питань гендерної політики
14	Лисакова Анна	Керівниця ГО «Зігрій душу» психо-соціальна підтримка учасників АТО (м. Ковель, Волинська область)
15	Малогулко Лідія	Національна спеціалістка проєктів ОБСЄ
16	Снісаревська Олена	Військова психологиня, психотерапевтка ГО «Зігрій душу», Психологічна кризова служба
17	Собольта Юлія	Психологиня ГО «Consensio»
18	Суслова Ірина	Депутатка Верховної Ради України, голова підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з питань захисту прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин
19	Третьак Інна	Директорка Міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (м. Ковель, Волинська область)
20	Lebedev Anna Colin	Дослідниця ветеранського руху, Université Paris Nanterre

ТАБЛИЦЯ Б.4

Список онлайн матеріалів для контент-аналізу.

1	Краса рятує Україну: ТОП-11 красунь-бійців АТО // Depo.ua, 10 липня 2016 року // https://www.depo.ua/ukr/life/krasaryatue-ukrayinu-top-10-krasun-biytsiv-ato-02072016163400 .
2	«Зліт посестер» під Києвом: як зароджується жіноча ветеранська організація // Новинарня, 31 липня 2018 року // https://novynarnia.com/2018/07/31/zlit-posester-pid-kiyevom-yak-zarodzhuetsya-zhinocha-veteranska-organizatsiya/ .
3	«Після того, як тобі казали, що ходитимеш із паличкою, – неймовірний кайф сісти на велосипед та проїхати 10 000 км». Хто допомагає українським жінкам-військовим подорожувати світом та чому це важливо // Цензор.нет, 6 квітня 2018 року // https://censor.net.ua/resonance/3057854/pslya_togo_yak_tob_kazali_scho_hoditimesh_z_palichkoju_neyimovrniyi_kayif_ssti_na_velosiped_ta_prohati .
4	Шерстяна медитація: як ветеранка відкрила свій бізнес із в'язання одягу руками // Delo.ua, 27 березня 2018 року // https://delo.ua/special/vjazannja-shersti-dlja-mene-ce-meditacija-jaka-dopomagaje-rozsla-340619/ .
5	У Дніпропетровську ініціювали створення організації жінок-ветеранок бойових дій // Depo.ua (Дніпро), 31 січня 2016 року // https://dnipro.depo.ua/ukr/dnipro/u-dnipropetrovsku-initsiyovali-stvorennja-organizatsiyi-zhinok-veteranok-31012016174700 .
6	Елена Мосийчук: «Мой сын еще не осознает всей трагедии происходящего, но знает, что его мама – военная, спасает людей» // Womo // http://womo.ua/elena-mosiychuk/ .

7	Як проходить психосоціальна адаптація ветеранок війни на Донбасі // 24 канал, 12 серпня 2018 року // https://24tv.ua/voni_ryatuvali_lyudey_teper__ryatuyut_yih_yak_prohodit_reabilitatsiya_veteranok_viyni_na_donbasi_n1014346 .
8	Ветеранка АТО з Маневич запустила «часниковий» бізнес // Район.in.ua, 27 червня 2018 року // https://rayon.in.ua/topics/2247-veteranka-ato-z-manevich-zapustila-chasnikovii-biznes .
9	«Схожа на мольфару»: Госпітальєрка Зінкевич поділилася знімками у незвичному образі (ФОТО) // Invak.info, 23 липня 2018 року // http://invak.info/zhizni-i-lichnosti/skhozha-namolfarku-gospitalyerka-zinkevich-podililasya-znimkami-u-nezvichnomu-obrazi-foto.html .
10	Реабілітація для героїнь: благодійний проєкт «Мандри ветераном» побував в Ісландії // Gazeta.ua, 19 травня 2018 року // https://gazeta.ua/articles/donbas/_reabilitaciya-dlya-geroyin-blagodijnij-proekt-mandri-veteranok-pobuvav-v-islandiyi/837811 .
11	Учасницям бойових дій надають інструмент для адаптації в цивільному житті (ВІДЕО) // Журналіст, 12 серпня 2018 року // https://journalist.today/chuvstvui-nie-ghasi-eto-v-siebie-v-khodie-trieningha-uchastnitsam-boievykh-dieistvii-priedostavliaiut-instrument-dlia-adaptatsii-v-ghrazhdanskoi-zhizni-2/ .
12	У Франківську учасниці бойових дій вручили бебі-бокс // Бліц-інфо, 13 вересня 2018 року // http://www.blitz.if.ua/news/u-frankivsku-uchasnyci-bojovyh-diy-vruchyly-bebi-boks.html .

13	Женщины-ветераны: Ты возвращаешься из АТО и первый вопрос – с кем ты там спала? // Донецкие новости, 14 травня 2017 року // https://www.dnews.dn.ua/news/607115 .
14	«Включеність у війну, допомогу і перемогу». Хто братиме участь у першому Злеті ветеранок? // Громадське радіо, 25 липня 2018 року // https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/vklyuchenist-u-viynu-dopomogu-i-peremogu-hto-bratyme-uchast-u-pershomu-zleti-veteranok .
15	Тренінг для ветеранок: чому не всі питання можна обговорити з побратимами? // Громадське радіо, 12 червня 2018 року // https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/trening-dlya-veteranok-chomu-ne-vsi-pytannya-mozhna-obgovoryty-z-pobratymamy .
16	Майя Москвич – єдина дівчина, яка представлятиме Україну на «Іграх нескорених» // Повага, 13 серпня 2018 року // http://povaha.org.ua/majya-moskvych-jedyna-divchyna-yaka-predstavlyatyme-ukrajinu-na-ihrakh-neskorenyh/ .

ДОДАТОК В: ОПИТУВАЛЬНИКИ

В.1. Опитувальник для експертних інтерв'ю

1. Як Ви оцінюєте національну систему реінтеграції осіб, які воювали в АТО/ООС, до цивільного життя в Україні: позитивні сторони та недоліки.
2. На Вашу думку, чи чоловіки і жінки, котрі воювали в АТО/ООС, мають однакові проблеми та потреби у реінтеграції?
3. Чи наявна система реінтеграції враховує гендерні аспекти (особливі потреб жінок та чоловіків)?
4. Ви вважаєте наявну систему реінтеграції осіб, які воювали в АТО/ООС, до цивільного життя в Україні ефективною? Чому? За якими критеріями(послуги, які надаються державою і ГО)?
5. Чи чоловіки і жінки, котрі воювали в АТО/ООС, мають однаковий доступ до послуг з реінтеграції? І чи вони задовольняють їхні потреби однаково.
6. Що потрібно вдосконалити у наявній системи реінтеграції осіб, які воювали в АТО/ООС? Хто має цим займатися?
7. Чи наявна система відповідає міжнародним стандартам? Чому? Як саме?

В.2. Опитувальник для ветеранок і ветеранів¹⁵⁸

Тематичний блок	Запитання для інтерв'ю
Соціально-демографічний портрет ветеранки	Ім'я Гендер Вік Населений пункт, де проживаєте (місто/село) Освіта Наявність дітей до 18 років Склад сім'ї/з ким проживає (варто би дізнатися чи є діти, сім'я і чи це підтримуючий, чи обтяжуючий фактор) Релігійність
Вступ (щоб зав'язати розмову)	Як давно Ви повернулися з війни? Як складається Ваше життя після повернення з війни? (Де живе? Чим займаєтесь? Які труднощі виникають і хто Вам допомагає їх подолати?)
Ситуація на ринку праці, кваліфікації, навчання, фінансова забезпеченість	1. Чи працюєте? Ким/де? Офіційно працевлаштовані? Ким працювали до війни? 2. Чи достатньо заробляєте (на що (не)вистачає грошей, які заробляєте)? 3. Ви забезпечуєте себе сама? 4. Чи Ви задоволені своєю роботою? 5. Що хотіли би робити/ким працювати? 6. Чи хотіли би продовжити військову кар'єру? 7. Чи відчуваєте потребу в перекваліфікації? Як саме? Чи плануєте перекваліфікуватися/що стримує? 8. Чи хотіли би розпочати/продовжити військову освіту? Яку? Де? Коли почнете/що стримує?

9. Чи знаєте таких жінок, які розпочали військову освіту? Таких, які би хотіли цього? Чи хотіли би займатися громадською діяльністю, активізмом для впливу на прийняття рішень?

Спілкування,
конфлікти,
стигматизація,
сексизм

10. Як складається Ваше спілкування з родичами і друзями після повернення з війни?

11. Чи виникають труднощі? Які? Чому (на Вашу думку)? Хто допомагає подолати ці труднощі?

12. Що могло би покращити ситуацію зі спілкуванням з близькими?

13. Як складається спілкування з людьми загалом? Чи Ви відчуваєте особливе ставлення до себе як до жінки, яка воювала (позитивне чи негативне)? Чи Вас це влаштовує?

14. Чи помічаєте ознаки дискримінації чи сексизму саме через те, що Ви жінка, яка воювала?

Фізичне і
психологічне
здоров'я

15. Чи маєте проблеми зі здоров'ям після війни? Які?

16. Чи Ви можете отримати медичні послуги в Україні, щоб усунути ці проблеми? Платно чи безкоштовно? Чому не отримуєте (якщо це релевантно)? Наскільки легко отримати ці послуги? Наскільки вони є доступними/недоступними? І чому, на Вашу думку, якщо важкодоступні?

17. Чи виникають труднощі з адаптацією до цивільного життя психологічно? Які саме?

18. Як Ви з ними справляєтеся (чи збільшили вживання алко-, наркоречовин і як ставляться до цього)?

19. Що допомогло би пришвидшити/полегшити процес психологічної адаптації?

Програми з реінтеграції і спеціальних послуг для ветеранок

20. Чи держава надає якісь послуги та пільги з медичного обслуговування, включно з послугами психологічної допомоги, для ветеранок? Користуєтеся ними? Якщо ні, то чому? Як Ви про них дізналися?

21. Чи Ви знаєте програми з реінтеграції ветеранок АТО (і для чоловіків, і для жінок)? Які? Хто їх проводить?

22. Чи Ви брали у них участь? Якщо ні, то чи хотіли би зробити це? Якої Ви про них думки?

23. На Вашу думку, на що мають бути спрямовані програми з реінтеграції ветеранок? Що особисто Ви хотіли би від них отримати?

24. Програми з реінтеграції мають бути суто жіночими і чоловічими чи можуть бути і змішаними? Як би Вам більше було комфортно?

25. Це мають бути державні програми?

26. Чи користуєтеся послугами і пільгами для ветеранів, які надає держава? Якими? Якщо ні, то чому?

27. Чи є труднощі з отриманням статусу учасниці бойових дій? Чи маєте труднощі з отриманням необхідних послуг чи труднощі з доступом до певних програм реінтеграції та реабілітації?

28. Наявні програми задовольняють потреби і ветеранів, і ветеранок однаково? Можливо, Ви мали справу з дискримінацією Вас як жінки, яка воювала?

Ветеранський рух

29. Чи Ви підтримуєте зв'язки з побратимами і посестрами з війни? Розкажіть про це.

30. Чи Ви належите до організацій чи ініціативних груп, котрі займаються питаннями ветеранів в Україні? До яких саме? Що робите?

31. Чи хотіли би Ви належати до такої організації або мережі ветеранок?

32. Якщо так, що Ви готові робити як членкиня для мережі/організації та у рамках її діяльності(пасивне членство, ініціювати та втілювати якісь ініціативи на місцях/на національному/міжнародному рівнях)?

33. Якими питаннями, на Вашу думку, мала би займатися ветеранська організація?

34. Чи Ви знаєте ветеранські організації в Україні? Які? Як оцінюєте їхню діяльність?

35. Яким чином Ви бачите залучення ветеранських організацій до впливу на прийняття рішень на усіх рівнях та до процесу законотворчості/внесення необхідних змін до чинного законодавства?

Завершення

36. Де би Ви хотіли опинитися через три роки? Як Ви загалом бачите своє майбутнє?

Примітки

158. Запитання до чоловіків були майже ідентичними, окрім тих, які стосувалися дискримінації.

В.3. Гайд для фокус-групи із ветеранками

Привітання, пояснення формату роботи, представлення учасниць.

ЗАПИТАННЯ

- 1. Чим Ви займаєтеся після повернення із фронту?** (Як складається Ваше життя, чи Ви працюєте, де, над чим. Чи влаштувалися на ту професію, яку мали до війни, чи займаєтеся чимось новим. Чи хотіли би ще повернутися на фронт, чи хотіли би отримати військову освіту і робити військову кар'єру.)
- 2. Яку соціальну підтримку Ви вже отримали від держави?** (Посвідчення УБД, лікування, комунальні пільги тощо. Чи легко це надавали, чи доводилося вибивати.)
- 3. З яким негативним досвідом Ви мали справу після повернення?** (Погане ставлення з боку цивільного оточення, родини тощо. Не визнають якихось заслуг, не розуміють, навіщо ти там була. Держава чогось недодала, що мала надати. Чи все гаразд із психологічним станом, якщо забажають розповісти самі.)
- 4. З яким позитивним досвідом Ви зіштовхнулися після повернення?** (Що Вам вдалося отримати, здобути, беручи до уваги, що Ви ветерани. Який позитивний досвід інтеграції ветеранок варто поширювати.)
- 5. Як Ви вважаєте, чи чоловіки-ветерани мають такі самі проблеми?** (Чи у Ваших знайомих чоловіків-ветеранів все так само, як у Вас, чи інакше. Чи, можливо, є якийсь специфічний жіночий досвід. Наприклад, за жінками не визнають заслуг, а за чоловіками визнають, чоловіки отримують УБД, жінки не отримують тощо. Щось пов'язане із материнською роллю, можливо.)
- 6. Яких програм щодо реабілітації та боротьби із ПТСР потребують ветерани?** (Які Ви знаєте програми і що про них чули/думаєте.)

- 7. Якими мають бути програми реінтеграції жінок-ветеранок?**
(Чи чогось бракує. Чи є щось, що для Вас роблять волонтерки і недержавні організації (громадські, міжнародні), і спасибі їм за це, але, в принципі, це має робити держава. На чому і за яким принципом можуть бути побудовані такі програми, як їх фахово надати. Озвучте всі Ваші побажання та ідеї, ми їх зафіксуємо, структуруємо та приведемо у форму рекомендацій для відповідальних органів та осіб.)

Подяки, пояснення, коли будуть результати дослідження.

ДОДАТОК Г: ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

ТАБЛИЦЯ Г.1

Порівняння проблем і потреб ветеранок щодо реінтеграції в цивільне життя, визначених у результаті опитування ветеранок та ветеранів, експертних опитувань та аналізу законодавства в сфері реінтеграції ветеранів в Україні.

	опитані експерти	опитані ветеранки	опитані ветерани	аналіз законодавства
Недоліки				
Відсутність ефективного механізму моніторингу та оцінки наявної системи реінтеграції ветеранів і ветеранок (оцінки ефективності наданих послуг в сфері працевлаштування та ін.)	✓			✓
Відсутність аналізу потреб ветеранок у послугах соціального захисту, медицини, психологічної реабілітації	✓			✓

Неврахування ґендерного чинника у програмах соціального захисту ветеранів і ветеранок (при підході до формування обліку осіб, які можуть отримати ту чи іншу послугу (наприклад, житло) та наявність послуг окремо для жінок і чоловіків ветеранів)	✓			✓
Ґендерна нейтральність у розподілі бюджетних коштів на психологічну реабілітацію ветеранів				✓
Брак державної підтримки (інформаційної, правової, економічної) для місцевих органів державної влади, всеукраїнських та локальних громадських організацій, які розробляють та впроваджують додаткові соціальні гарантії, програми розвитку, адаптації тощо для ветеранок та членів їхніх сімей				✓
Брак координації між відомствами, які надають послуги ветеран(к)ам	✓	✓		✓
Відсутність інституціоналізованого перехідного етапу між військовою службою та цивільним життям	✓	✓	✓	✓
Труднощі з оформленням статусу УБД та статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, особливо для жінок і тих, що воювали в добровольчих батальйонах (складний логістично і тривалий у часі процес)	✓	✓	✓	
Труднощі з оформленням соціальних пільг для ветеранів і ветеранок зі статусом УБД та осіб з інвалідністю внаслідок війни (складний логістично і тривалий у часі процес)	✓	✓	✓	
Недоступність пільг та гарантій соц. захисту, медичного обслуговування та психологічної реабілітації для осіб без статусу УБД чи статусу особи з інвалідністю внаслідок війни	✓	✓	✓	✓
Недостатня поінформованість ветеранів та ветеранок АТО, а також їхніх родин, про гарантії соціального захисту та можливості захисту порушених прав та інтересів	✓	✓	✓	✓

Труднощі реінтеграції ветеранок на ринок праці	✓	✓	✓	
Брак кваліфікованих психологів для роботи з ветеранами і військовими	✓	✓	✓	
Брак кваліфікованих цивільних медиків для роботи з ветеранами		✓	✓	
Відсутність програм психологічної реабілітації для сімей ветеранів і ветеранок	✓			
Упереджене ставлення та стигматизація ветеранок АТО/ООС у суспільстві, зокрема працівниками служб соц. захисту, медиками та психологами	✓	✓		
Неефективність програми з забезпечення ветеранів житлом, що пов'язано з недостатнім фінансуванням програм. Не всі ветерани, які мають право на отримання житла, можуть реалізувати це право				✓
Неефективне надання консультацій ветеранам АТО через гарячу лінію	✓			

Потреби

Гендерно чутлива оцінка потреб ветеранок та ветеранів	✓			✓
Гендерно чутлива оцінка ефективності соціальні гарантій, медичних послуг та послуг психологічної реабілітації для ветеранок і ветеранів, передбачених законодавством та наданих ветеран(к)ам	✓			✓
Краща міжвідомча координація надання послуг ветеран(к)ам	✓	✓	✓	✓
Створення Міністерства у справах ветеранів	✓	✓		
Інституціоналізований перехідний етап між військовою службою та цивільним життям (у підпорядкуванні структур сектора безпеки і оборони)	✓	✓	✓	✓

Запровадити ґендерно чутливі програми з психологічної реабілітації (зокрема, окремі програми і підходи для ветеранок, для жінок/матерів ветеранів, для сімей ветеранів), медичної допомоги та соціального захисту та їхнього фінансування	✓	✓		✓
Здійснювати перерозподіл необхідних коштів на послуги реінтеграції ветеранів і ветеранок із врахуванням спеціальних потреб жінок і чоловіків	✓			✓
Інформування ветеранів і ветеранок про послуги, які надає їм держава, та механізми їхнього отримання	✓	✓	✓	✓
Інформування ветеранів, ветеранок та членів їхніх сімей про можливості захисту порушених прав та інтересів				✓
Спрощення надання статусу УБД (особливо для тих, хто воював у добровольчих батальйонах)	✓	✓	✓	
Якісні і доступні медичні послуги, послуги психологічної реабілітації та соціального захисту для ветеранок і ветеранів	✓	✓	✓	
Підвищення кваліфікації цивільних медиків і психологів, які працюють із ветеранами	✓	✓	✓	
Співпраця центрів зайнятості з бізнесом і громадським сектором для більш ефективного працевлаштування ветеранів і ветеранок	✓	✓		
Ефективні програми працевлаштування та рекваліфікації	✓	✓		
Збільшення частки витрат на потреби професійної адаптації та розширення переліку видів зайнятості, оскільки це може ефективно допомогти ветеранкам у реінтеграції до мирного життя				✓

Відокремити бюджетне забезпечення програм і заходів соціальної адаптації від професійної адаптації в рамках створюваного Міністерства ветеранів, адже наразі розподіл коштів, відповідно до згаданої постанови, відбувається лише за кількістю учасників бойових дій у областях				✓
Оцінка бюджетних асигнувань за напрямком забезпечення ветеранів та членів їхніх сімей житловим приміщенням на предмет їхньої ефективності				✓
Гендерно чутливий підхід до методології визначення осіб, які можуть претендувати на житло (враховувати соціально-економічні характеристики, а не лише стан здоров'я)				✓

ДОДАТОК Д: ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОПИТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

БЛОК А. АРМІЯ

A1. Скажіть, будь ласка, Ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь з наступними твердженнями:

КАРТКА A1. ТІЛЬКИ ОДНА ВІДПОВІДЬ У КОЖНОМУ РЯДКУ

	Повністю погоджуюся	Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся	Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся	Повністю не погоджуюся	Складно сказати	Відмовилися відповідати
A1.1. Жінкам мають бути надані рівні можливості із чоловіками працювати у Збройних силах України та інших військових формуваннях	1	2	3	4	5	6
A1.2. Жінкам мають бути надані рівні можливості із чоловіками здобувати військову освіту	1	2	3	4	5	6

A1.3. Армія повинна бути професійною сферою, де і жінки, і чоловіки на добровільній основі (за власним бажанням) можуть реалізовувати свій потенціал	1	2	3	4	5	6
A1.4. Держава має забезпечити реінтеграцію військових жінок і чоловіків, які брали участь в АТО, до цивільного життя, враховуючи потреби і жінок, і чоловіків	1	2	3	4	5	6

A2. На Ваш погляд, який варіант армії варто впроваджувати в Україні?

КАРТКА A2. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Призов і чоловіків, і жінок лише на добровільній основі (за контрактом)	1
Призов усіх чоловіків і лише деяких жінок	2
Призов лише чоловіків	3
Призов усіх чоловіків і усіх жінок	4
Інше (<i>запишіть</i>)	5
Складно сказати	6
Відмовилися відповідати	7

«Коли йдеться про гендер, можу сказати, що глибина цієї травмуючої події, яка трапилася з жінками та чоловіками – однакова, але характер – абсолютно різний. У більшості чоловіків одна з головних проблем, яку вони привозять з війни, – це вина, за те, що вони зробили або не зробили. У жінок інше питання інтеграції – це пошук відповіді на запитання “Хто я є?”. Їх не сприймають у ролі жінки ветеранки і це переходить до внутрішнього конфлікту. Він полягає в тому, що треба доводити, “Я насправді ветеранка, я існую не для кухні, дитини, чоловіка, я можу бути самостійною”. Тобто глибина травми однакова, а ролі – різні»